

Nieuw Letterkundig Magazijn. Jaargang 20

bron

Nieuw Letterkundig Magazijn. Jaargang 20. Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, Leiden
2002

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_nie012200201_01/colofon.htm

© 2007 dbnl

[nummer 1]

Redactioneel

Dit nieuwe nummer van het *Nieuw Letterkundig Magazijn* put uit het vergeetboek en leidt onder meer langs levende gedichten en verhalen en dode schrijvers.

Met woorden van respect herdenken wij de Friese dichter Douwe Annes Tamminga, die op 5 april van dit jaar overleed. Aan het *Nieuw Letterkundig Magazijn* droeg hij een van zijn laatste gedichten bij. Verder is er aandacht voor Cornelis Bastiaan Vaandrager, die tien jaar geleden overleed. Aan de reus van de Rotterdamse poëzie wordt tijdens het 33ste Poetry International een speciaal programma gewijd. Van Vaandrager publiceren we enkele gedichten die ongebundeld bleven.

De herdenking van overleden dichters is niet het voorrecht van deze en de vorige eeuw. Ook in de negentiende eeuw werd stilgestaan bij wat door vergeten bedreigd werd: het *Nieuw Letterkundig Magazijn* laat zien hoe in 1844 de balans van de voorbije en eigentijdse poëzie werd opgemaakt. In de vele noten worden de dode en levende dichters van toen eventjes herdacht. Op andere plaatsen in dit nummer komen ook Hildebrand en Klikspaan weer voorbij.

De keerzijde van de herdenking is het moedwillig vergeten. In de achttiende eeuw klonken wonderlijke pleidooien om de literatuur hardhandig te zuiveren: boeken in de brand. Die pleidooien voor een boekenbrand blijken bij nader inzien veel overeenkomst te vertonen met wat iedereen zo nu en dan met zijn vele boeken doet: vaststellen wat mag blijven en wat niet. Bij het aanleggen van collecties en ook bij geschiedschrijving - van de literatuur en van Leiden, over beide projecten wordt u hier geïnformeerd - wordt kaf van koren gescheiden. Gelukkig verschillen de meningen over het kaf en het koren.

Behalve de hervonden verzen van Vaandrager zijn er in dit nummer twee nieuwe gedichten van Marjoleine de Vos: Mevrouw Despina slaat andermaal toe!

Over verlichte boekenbrandjes in 1720 en 1732 **‘En smyt die grollen ook in 't vier’**

Peter Altena

In de wereld van lezers en schrijvers heeft de boekverbranding geen goede pers. In zijn *Verzonken boeken* brengt Gerrit Komrij ‘de ideologische auto-da-fe's’ in herinnering: van Paulus, wiens preek in Efeze opgevat werd als pleidooi om ijdele boeken aan het vuur prijs te geven, tot de nazi's, die - in het suggestieve verband van Komrij - Paulus nog eens dunnetjes overdeden.¹ Geliefd is voorts het zeggen dat waar wordt begonnen met de verbranding van boeken weldra mensen het slachtoffer zijn. Boekverbranding geldt als het stompzinigste instrument van tirannieke heerszucht.

In het brandpunt van de Verlichting misstaat boekverbranding. Het innemende zondagse gezicht van de Verlichting belooft immers een vrijwel onbeperkt gedogen. Op andere dagen in de eerste decennia van de achttiende eeuw werd er echter door verstandige liefhebbers van het boek onbekommerd gepleit voor vurige ruiming van boeken. Zo'n pleidooi kon wonderlijk genoeg worden gevonden in *De Hollandsche Spectator*, het weekblad dat zich in de jaren 1731 tot en met 1735 onder de bezielende leiding van Justus van Effen ontwikkelde tot het voertuig van de gematigde, burgerlijke Verlichting. In de aflevering van 12 december 1732 wist Van Effen hoe boekenbezitters de winterse koude het best konden bestrijden: boeken in de haard! De liefhebbers van het boek zouden zich weten ‘te warmen by de vlam van het uitschot hunner Dichtverzamelingen’.²

De vorst, die Van Effen in het echte leven vreest, heeft de Helikon al in zijn greep: in het gedicht ‘Den Winter op de Helikon’.³ Zelfs het ‘hengstenat’ is bevroren. Om op temperatuur te blijven offeren de negen klappertandende Muzen het werk van slechte dichters en toneelschrijvers: ‘Smyt voort den bondel in het vuur’, ‘En smyt die grollen ook in 't vier’, zo heet het in de woorden van de Zanggodinnen. De bibliotheken boden daarna de aanblik van verschroeide aarde:

Het Boekvertrek werd leêg geplonderd
 Door 't keurig Negental.
 Een dikke rook vervulde 't heilig dal.

Oneindig in getal waren de dichters ‘die 't vuur ten voedzel dienden’. Het vuur rees zo hoog dat er een os in gebraden zou kunnen worden.

Aan het vuur ontsnapt de beste dichters: naast de onvermijdelijke Hooft en Vondel waren dat Katharina Lescaijle, Poot, Schim, Hoogvliet, Wellekens en een onbekende ‘HY, wiens Roomsche of Duitsche citersnaar’ allen inneemt. De verbrande dichters krijgen geen naam: ‘Want ieder kent die vrienden’.

Aan het gedicht gaat in *De Hollandsche Spectator* een beschouwing vooraf over de noodzakelijke ‘zuivering’ in de literaire wereld. In Cervantes' *Don Quijote* wist de pastoor van Mancha met een jaloersmakende precisie welke boeken de eeuwigheid verdienden en welke ‘in tegendeel aan de vlam zouden moeten opgeoffert worden’. Een dergelijke scheiding van het goede en kwade in de letteren was thans andermaal nodig, zo vond Van Effen: ‘Want niemand zal durven ontkennen, zo men ooit als

overstroomd geworden is door een vloed van geest- en redenloze rymschriften, dat wy het zyn die dezen tyd beleven’.

Bespotting brengt slechts zelden slechte dichters tot bezinning. Vuur werkt beter? Achtergrond van dit polemisch pleidooi voor zuivering is allereerst het besef van een explosief groeiende boekenproductie. Het bracht ordelijke geesten in verwarring. In die verwarring klonk de roep om kwalitatief bepaalde inperking van het aanbod. Zuivering werd daarbij gemotiveerd door de ‘bedurven smaak onzer Hollandsche waereld, die zich alles bynaar in de hand laat duwen’. Van Effen ergerde zich in zijn *Hollandsche Spectator*, maar ook voordien al, aan de slechte literaire smaak in de Nederlanden. Naar zijn

idee was dat onder meer een gevolg van een gebrekkig poëticaal inzicht, van schrijvers en lezers.

In de laatste regels van deze aflevering van *De Hollandsche Spectator* werd de hint gegeven dat het winters gedicht ‘een navolging is van de *Allegorie*, die tot uitlegging strekt der Tytelplaat van het *Nouveau Recueil des Epigrammistes François*, in den jare 1720 by de Wetsteins gedrukt.’

Het boek, waaruit Van Effen zijn idee voor een dichterlijke boekverbranding opstak, is samengesteld door Mr B.L.M.: Antoine Bruzen de la Martinière (1682-1749).⁴ Het boek verscheen inderdaad in 1720, in twee delen in Amsterdam bij de gebroeders Wetstein. Het exemplaar van *Nouveau recueil des epigrammistes françois anciens et modernes* dat in de Leidse Universiteitsbibliotheek wordt bewaard (signatuur 700 D 9), behoorde blijkens een ingeplakt strookje weleer toe aan Prosper Marchand, de bibliografische omnivoer.

De titelpagina wordt geflankeerd door een titelprent, die in het middelpunt een vuurtje toont dat brandend gehouden wordt met boeken. Drie pagina's neemt de ‘uitleg’ van de titelprent in beslag: het gedicht ‘La Réforme du Parnasse. Nouvelle Allegorique pour servir à l'explication de la Planche du Titre’.⁵ Plaats van handeling is ook hier de zangberg, waar het in de loop van het gedicht uitzonderlijk koud is. Euterpe is het die ook hier als eerste op het idee komt om warmte te vinden bij de boekenbrand. Het is de veelheid van verzen en boeken, die overdondert en om selectie smeekt:

Commençons par en faire un choix,
Du reste chauffons nous.

In ‘La Réforme du Parnasse’ blijft de brandstapel de satirici Regnier en Boileau bespaard - in de Nederlandse ‘Winter’ bleef de satire ongenoemd en werden alle hekelschrijvers impliciet aanbevolen voor verbranding - en ook Fénelon mag blijven. Van de vele dichters blijft slechts ‘une liasse’ bewaard.

In het Franse gedicht is ook wel sprake van ‘la moisson des Poètes’, maar de nadruk valt hier niet zo zeer op de vernietiging van verzen als wel op de keuze die gemaakt moet worden.

In het voorwoord klinkt hetzelfde geluid, andermaal met een zekere balorigheid ten gehore

Titelprent van Nouveau Recueil door Bernard Picart. Foto UB Leiden.

gebracht. De auteur stelt dat er te veel boeken zijn en dat talentvolle lieden met te veel vrije tijd zich beter met de vervolmaking van bestaande boeken kunnen bezighouden dan met het maken van nieuwe.

Deze twee pleidooien voor boekverbranding zijn nauw met elkaar verbonden: de Franse tekst uit 1720 werd vertaald, nu ja bewerkt in *De Hollandsche Spectator* van december 1732.

In 1720 werd de *Nouveau recueil* van Bruzen de la Martinière samengevat en besproken in het Haagse *Journal Littéraire*, een tijdschrift dat internationaal aanzien genoot.⁶ In

de redactie van dat tijdschrift zaten op dat moment onder meer Prosper Marchand en Justus van Effen, de man die het boek in zijn boekenkast had en de man die er twaalf jaar later op terugkwam. In de bespreking is er nogal wat aandacht voor het gedicht 'La Réforme du Parnasse', maar ook voor de titelprent die door de journalisten satirisch genoemd wordt. Het heet bijvoorbeeld satirisch dat de winter op de Parnassus heersen zou, terwijl zoetsappiger dichters liever de lente tijd van eeuwig leven gunden. Het is dus crisis in de literatuur!

De prent toont volgens de recensie een aan de Onsterfelijkheid gewijd tempeltje, waarin de Drukkunst naast de Drukpers heeft plaatsgenomen en boeken aangereikt krijgt door 'les Amours'. Saters (of satires) gooien boeken in het vuur, waaraan de Muzen zich warmen. Liefdesgodjes en saters strijden om het voortbestaan van bepaalde boeken, zoals die van La Motte.

De recensies in het *Journal Littéraire* verschenen anoniem en het is dus onzeker of de bespreking uit de pen vloeide van Marchand, Van Effen of nog een derde. Als de redactie waarmaakte wat in het redactioneel programma beloofd werd - dat de redactie als 'société' opereerde en alle kopij besprak -, dan hebben Marchand én Van Effen deze recensie onder ogen gekregen.

Twaalf jaar na publicatie en bespreking hernam Van Effen in zijn *Hollandsche Spectator* het gedicht in vertaling. Intussen ook had Bruzen de la Martinière, die door Voltaire - misschien in reactie op Bruzens voorkeur voor de verbetering van boeken boven het maken - aangeduid was als 'Réparateur ordinaire des mauvais ouvrages' en door een Parijse anoniemus als 'une personne distinguée dans la République des Lettres', via de Haagse uitgever Van Duren bemoeienis gekregen met de redactie van het *Journal Littéraire*.⁷ De wegen van Bruzen en Van Effen kruisten elkaar vermoedelijk vaker: niet alleen via het *Journal Littéraire*, maar ook in de geletterde en gewone kringen in de Republiek. Zo is er een brief bewaard van Bruzen, waarin hij (zijn zwager?) vermoedelijk in 1733 of 1734 meldt weldra in 'bois le duc' te verschijnen.⁸ In die jaren is Van Effen ook in Den Bosch!

Belangrijker dan de vraag of en (indien ja) hoe de carrières van Bruzen de la Martinière en Van Effen elkaar raakten, is de kwestie van de boekverbrandingen die zij beiden opvoerden.

Het is van belang de verlichte pleidooien voor boekverbranding in een passend perspectief te zien. Bruzen en Van Effen leefden en schreven ruim tweehonderd jaar voor de boekenbrand van de nazi's. Hun polemische woorden waren geen daden, hun overwegingen waren kwalitatief en kwantitatief bepaald en zeker niet ideologisch gefundeerd. De associatie met de nazi's geeft hier wel heel gemakkelijk schuld.

De virtuele boekverbranding was een reactie op de crisis, die veel geleerden en geletterden met de boekenvloed op zich af zagen

komen. Op de schaalvergroting in de productie van boeken hadden de lezers, die vertrouwd waren met de bescheiden aantallen van daarvoor, geen bevredigend antwoord. Hun toevlucht zochten zij in inperking: zowel bloemlezingen, zoals die van Bruzen, die wat verschenen was reduceerde tot ‘het beste’, als tijdschriften, die wat verschenen was reduceerde tot extracten, zorgden voor overzicht en herstelden zo de mogelijkheid om zicht te houden op de boekenmarkt. Ook werd het ideaal van de kleine, uitgelezen boekverzameling, de ‘bibliothèque choisie’ gepropageerd.⁹ In de strijd tegen het tomeloze schrijven, uitgeven en lezen werd de ideologie van het herschrijven, bloemlezen, herlezen en beperken ontwikkeld.

Die crisis, waarvan de gedichten uit 1720 en 1732 een getuigenis vormen, biedt zicht op een grenservaring, die hier verbonden is met de vroege achttiende eeuw en tegelijkertijd van alle tijden is. Tijdgebonden én een constante factor is de overtuiging dat er plotseling zoveel verschijnt dat het niet meer bij te houden is: bloemlezingen en tijdschriften moeten uitkomst bieden. Van alle tijden en dus ook van het begin van de achttiende eeuw is eveneens de klacht dat de smaak van de Nederlanders bedorven is en dat alleen hardhandig ingrijpen uitkomst kan bieden.

Zeker in bloemlezingen krijgt de grenservaring gestalte: de bloemlezer stelt vast wat er van de overvolle wereld van voorbije tijden meegenomen kan worden naar het onbewoonde eiland van de tijd die komt. De selectie die dat vergt, komt neer op kiezen en laten, altijd op grond van strategische overwegingen.¹⁰ De bloemlezing is doorgaans beter voor de lezer en de bloemlezer dan voor de dichters. Waar sommige bloemlezingen hoge oplagen bereiken, blijft de teller snel steken voor de meeste dichtbundels, de nieuwe ‘verzonken boeken’.

Sommige dichters weigeren om die reden gebloemleesd te worden: ‘Gij zult niet bloemlezen’. Wie zijn medewerking wel verleent, is daarmee nog niet tevreden. Zo ken ik levende dichters die de bloemlezing die Gerrit Komrij samenstelde uit de poëzie van de negentiende en twintigste eeuw verwerpen en opvatten als een belediging, ja zelfs als de ‘verbranding’ van hun oude werk. Aan de komende jaren gunde Komrij slechts enkele verzen - en dan nog: welke! - en de rest van het werk werd prijsgegeven aan de vergetelheid, de rommelmarkt of zelfs het vuur. Verschrikkelijke, noodzakelijke en verlichte boekenbrandjes!

Eindnoten:

- 1 Gerrit Komrij, *Verzonken boeken*, Amsterdam 1986, p. 108-109.
- 2 Justus van Effen, *De Hollandsche Spectator*, afleveringen 106-150 (31 okt. 1732 - 3 apr. 1733). Ed. Susanne Gabriëls. Leiden 1998, p. 115.
- 3 Idem, p. 116-119.
- 4 Marianne Couperus & Jean Sgard, ‘Bruzen de la Martinière’, in: Jean Sgard (red.), *Dictionnaire des Journalistes 1600-1789*, Oxford 1999, deel 1, p. 167-168.
- 5 *Nouveau recueil*, p. XIII-XV.

- 6 *Journal Littéraire* 1720 (deel 11, eerste stuk), p. 118-136. Over het tijdschrift, de redactie en de inhoud: Léonie Maass, *Het Journal Littéraire de la Haye (1713-1723). De uitwendige geschiedenis van een geleerdtijdschrift*, Deventer 2001.
- 7 GA Den Haag, Archief Kunstliefde, inv.nr. 329, omslag 44: Parijse brief aan Bruzen, d.d. 28 juli 1733.
- 8 Idem, omslag 43: brieven vermoedelijk van 1734.
- 9 Peter Altena, 'Van boekenhaat en "bibliomania". De verbeelding van de bibliotheek in Nederlandse literatuur van de achttiende eeuw', in: *Parmentier* 3 (1991-1992), nr. 3/4, p. 29-35.
- 10 Klaus D. Beekman, 'Herman van den Berghs expressionistische gedichten in bloemlezingen', in: Hubert F. van den Berg & Gillis J. Dorleijn (red.), *Avantgarde! Voorhoede! Vernieuwingsbewegingen in Noord en Zuid opnieuw beschouwd*, Nijmegen 2002, p. 181, 190.

Gerrit Paape en Magdalena Verhaast

Jacques Baartmans

In mijn onlangs verschenen proefschrift¹ beëindig ik de behandeling van de personages in Paapes roman *De Hollandsche Wijsgeer in Braband* (4 delen, Antwerpen/Dordrecht 1788-1790) als volgt: ‘Wie de Magdalena is die door Gerrit Paape naar het leven geschetst is, vertelt het verhaal niet’. Onder de laatste zin van deze roman is namelijk een silhouet afgebeeld met als onderschrift ‘Magdalena’, en met de bijschriften ‘G P Del ad viv.’ en ‘T de Roode fec.’ Magdalena is de naam van een van de hoofdpersonen.

Het verhaal vertelt inderdaad niet wie de Magdalena is die door de auteur ‘naar het leven’ werd afgebeeld. Toch is met behulp van gegevens uit ander werk van Paape haar identiteit met een redelijke mate van waarschijnlijkheid vast te stellen. Ik dank deze gegevens aan het artikel van Peter Altena ‘Gerrit Paape en de vereeuwiging van zijn moedige vriendin’, in *Nieuw Letterkundig Magazijn* XVII (1999), p. 45-48.

In dat artikel is sprake van Magdalena Constantia Verhaast, de buurvrouw van de Paapes in Delft, die Gerrits echtgenote Maria en hun zoontje Johannes Roelandus in september 1787 hielp ontsnappen aan plunderende Oranjeaanhangers. Beiden ontkwamen via het dak en het buurhuis. Gerrit Paape, die zelf op dat moment in Amsterdam vertoefde, was heel dankbaar en liet dat volgens het artikel van Altena op drie verschillende manieren blijken, namelijk door middel van een tekening bij een opdracht, nog een opdracht met tekening en een gedicht bij een - nu niet meer aanwezige - afbeelding.

De beide bewaard gebleven tekeningen zijn van de Haarlemse kunstenaar J.G. Waldorp.² Eén daarvan, met het onderschrift ‘Constantia’, hoort bij de opdracht van Paapes *Debora en Barak*. Het andere portret, met de aanduiding ‘M.C.V.’, komt voor bij de opdracht van het heldendicht *Simson*. Het derde eerbewijs, het gedicht ‘Op de beeltenis van Magdalena’, werd geplaatst in de *Bossche almanak voor 't schrikkeljaar 1796*.

Ik denk een vierde hommage van de dankbare Paape aan Magdalena toe te kunnen voegen. De naam Magdalena van de vrouwelijke hoofdpersoon van *De Hollandsche Wijsgeer in Braband* is evenmin een toevallige keuze als die van Constantia in Paapes *Debora en Barak*. En daarmee schijnt ook de ‘naar het leven uitgebeelde’ persoon van het silhouet aan het eind van de roman geïdentificeerd.

Een aardige bijzonderheid daarbij is dat de andere belangrijke vrouwelijke correspondent in de roman, de hartsvriendin van Magdalena, de voornaam heeft van Paapes echtgenote Maria van Schie.

Uiteraard doet zich de vraag voor hoe Gerrit Paape Magdalena ‘naar het leven’ heeft kunnen silhouetteren. Hij bevond zich in 1790, toen hij *De Hollandsche Wijsgeer in*

Braband voltooide, als balling in Duinkerken en het is zeer onwaarschijnlijk dat hij zijn Delftse buurvrouw na haar heldendaad in 1787 nog in levenden lijve had ontmoet.

De veronderstelling lijkt gewettigd dat hij het silhouet vervaardigd heeft met het fraaie portret van Waldorp uit 1789 (ook ‘ad viv.’) voor ogen of vanuit zijn herinnering aan de in Delft levende buurvrouw. Hoeveel van de uitvoering voor rekening komt van Theodorus de Roode,³ is niet duidelijk. De term ‘del(ineavit)’ wijst wellicht op tekenwerk van Paape en ‘fec(it)’ op technische uitvoering door De Roode.

Eindnoten:

- 1 *Hollandse wijsgeren in Brabant en Vlaanderen. Geschriften van Noord-Nederlandse patriotten in de Oostenrijkse Nederlanden, 1787-1792*, Nijmegen 2001.
- 2 Johan Gerard Waldorp (1740-1808), decoratieschilder en bestuurder van de Stadstekenacademie in Haarlem. In 1800 werd hij benoemd tot opzichter van de ‘Nationale Konstgallerij’. Zie *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* III, Leiden 1914, kol. 1382.
- 3 Theodorus de Roode (1736-1791) kan zijn werk gedaan hebben op de drukkerij, maar misschien ook in Antwerpen of Duinkerken bij Gerrit Paape. Hij heeft onder anderen Dumouriez en de kinderen van de Franse staatsman Necker geportretteerd. Die betekent dat hij in 1790 op (werk)reis moet zijn geweest. Zie E. Bénézit, *Dictionnaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs* XI, Paris 1999, p. 883.]

Overbodige ophelderingen bij een nooit gedrukte prent met het onderschrift ‘De levende en stervende dichters van Nederland in 1844’

Rob van de Schoor

De inspanningen die de Haagse dichter J.L. van der Vliet, alias Boudewijn (1815-1851), zich getroostte om zijn tijdschrift *De Tijd* vol te schrijven, worden alleen nog herdacht met de bekende anekdote die Gerard Keller vertelde over Boudewijn en de ‘onschatbaar geestige’ W.J.A. Jonckbloet, beiden lid van het Haagse letterkundige genootschap Oefening Kweekt Kennis, in zijn bekende boek *Het Servetje. Herinnering aan ‘Oefening Kweekt Kennis’* (Leiden 1878). Toen Boudewijns huwelijk onverwacht vervroegd was, verklaarde zijn genootschapsvriend Jonckbloet ‘dat dit het natuurlijk gevolg was van Boudewijns gewoonte om voor zijn tijd te werken’.

In het door Boudewijn geredigeerde interessante tijdschrift - de volledige titel luidt: *De Tijd. Merkwaardigheden der Letterkunde en Geschiedenis van den dag voor de Beschaafde wereld*; de eerste jaargang verscheen in 1845 - kan onderstaande schets van een nooit verschenen spotprent worden aangetroffen. Boudewijn gebruikte de beschrijving ervan om zijn bespreking van de almanak *Vergeet mij niet* van 1847 mee in te leiden; later zou de biograaf van Nicolaas Beets, de Rotterdamse

bibliothecaris G. van Rijn, haar overnemen in het eerste deel van zijn *Nicolaas Beets* (Rotterdam 1910, p. 379-382), een rijk maar rommelig en registerloos boek dat na zijn overlijden zou worden voortgezet door J. Deetman. Van Rijn presenteerde de schets met het onderschrift 'De levende en stervende dichters van Nederland in 1844', als introductie van de auteurs met wie Beets verkeerde had.

Hieronder volgt de beschrijving, overgenomen uit *De Tijd* (1846), IVde deel, p. 275-277, met tal van wellicht overbodige ophelderingen. Dat de prent nooit verschenen zou zijn, is teleurstellend, maar dit euvel kan wellicht verholpen worden als het *Nieuw Letterkundig Magazijn* een prijsvraag uitschrijft die uitnodigt tot het tekenen van het vermiste kunstwerk. De plaat getuigt van de indruk

die de *Hippokreen-Ontzwaveling* (1838) heeft gemaakt, en lijkt afkomstig uit Haagse kringen: van *De Gids* moet men niet veel hebben; Haagse schrijvers als Van Zeggelen en S.J. van den Bergh worden gunstig voorgesteld.

Of elk detail op de prent in 1910 herkend en begrepen werd, kan men betwijfelen. Van Rijn vond het in elk geval niet nodig wat toelichting te verschaffen. Thans wil niemand meer iets weten van de vele volstrekt vergeten schrijvers die op de prent voorkomen, terwijl de bekendere figuren voor de lezers van het *Nieuw Letterkundig Magazijn* nauwelijks

C.P.E. Robidé van der Aa. Uit de Nederlandse muzen Almanak voor 1833. Foto UB Leiden.

introdutie behoeven. Alle gegeven ophelderingen, die soms ook nog de gestelde perken te buiten gaan, zijn dus geheel overbodig.

Wij hebben een paar jaren geleden het ontwerp of veeleer de schets eener uitvoerige, geestige waarheid sprekende, maar hier en daar bijtende plaat gezien. Onder die schets stond geschreven: ‘De levende en stervende dichters van Nederland in 1844’. Die plaat heeft echter nooit het licht aanschouwd, welligt dewijl men vreesde dat haar voorstellingen wat al te duidelijk waren om genoeg te geven, en dat ze niet als scherts, maar als bittere satyre zouden worden beschouwd. Men duchtte onzen volksaard, die niet gelijk die der Franschen met karikaturen lacht. Op de linkerzijde dier plaat stond onze Parnassus, en daarop de hollandsche Muzen, met bolle wangen, trompetten, keteltrommen, rinkelbellen en andere holklinkende en geraas makende muziek-instrumenten. Aan den voet van den zangberg was een engelsche tuin, die verder naar de regterhand uitliep in een gewonen hollandschen weg.¹ Bijna op den top des bergs reed op den gevleugelden Pegasus, de vurige DA COSTA in het plegtgewaad van een oostersch profeet; maar de klanken, die hij op den zangberg hoort, doen hem de teugels wenden.² Een weinig lager ligt de dichter TOLLENS in een zachten slaap, rustende op een bed van boeken- en lauw-blaren.³

In zijn nabijheid klimt de nog krachtige WITHUYS naar boven, maar helaas, hij wordt in zijn vlugt verhinderd door een zwaar pak AVONDBODES, die hem aan een der beenen hangen.⁴ Nu eindigt de voet des zangbergs in den engelschen tuin. Op den voorgrond staat de hemelhooge schim van BYRON, met fraaie krullende lokken en een geplooid jabot. Tegen die schim is een kleine ladder geplaatst op welker bovenste toppen de wapens van KUSER en van het voormalig adelijk geslacht der BEETSEN of DE BEETSEN.⁵ Het laddertje heeft drie sporten; op de bovenste staat geschreven: JOSE. Op de tweede KUSER. Op de derde GUY DE VLAMING, en de vierde is een gebroken sport waarop de naam ADA VAN HOLLAND terwijl de dichter BEETS door die sport heen zakt en in den engelschen tuin nedervalt.⁶ Achter hem tracht de dichter GREB hem met een springstok over de schouders te komen; uit zijn mond vloeijen zijn eigen woorden: ‘O, had ik nooit u op mijn pad ontmoet.’⁷ - Nu volgt de dichter en prozaschrijver HASEBROEK, gedekt met een rouwhoed of huilebalk en een aansprekersmantel; aan een lang touw geleid hij een schaap met een bloedigen krans aan den hals en de dichter wordt verondersteld te zeggen: ‘Neen, 'k zal u niet met lachjes tegen treden.’⁸ De slippen van zijn treurmantel worden nederig gedragen door den Heer HOFDYK, die gelijk men weet, den voormaligen leeraar van Heilo, een

goede dosis onhandige vleijerij heeft toegediend in zijn *Meistreel van Kennemerland*.⁹
- Op eenigen afstand van daar, maar nog altoos in den engelschen tuin treedt VAN LENNEP naar den zangberg. Hij is gekleed als een ridder uit de middeleeuwen met helm en harnas. Aan

iedere hand houdt hij een pleegzoon en op zijn borst prijkt een frissche groote roos. Op zijn standert staat de inscriptie: WALTER SCOTT.¹⁰ - Ongeveer boven deze figuren zweeft een vliegend schip, de wimpels, vlaggen en het roer hebben de gedaante van vleugels. In dit schip zit JAN DE RIJMER, de auteur van het 'Vliegend Schip'.¹¹ Hij reikt uit de hoogte een exemplaar van zijn 'Huisvriend' toe aan een figuur, die onder hem op een kreupel paard rijdt. Deze figuur is gekleed als een Sint NICOLAAS, met een bisschopsmyter en een bril. Uit een hoorn des overvloeds aan zijne zijde vallen een menigte kinderboekjes als Sint NICOLAAS geschenken. Het is de heer ROBIDÉ VAN DER AA, die uit erkentelijkheid voor den ontvanger 'Huisvriend', aan den heer GOUVERNEUR in het vliegend schip een nommer van den 'Volksbode' toereikt.¹² Nu volgt de dichter TEN KATE, een doorschijnende, vlindervleugelige Peri, met de handen vol bladeren en bloemen.¹³ Achter hem rijdt in een kleine zegekar, de dichter S.J. VAN DEN BERGH. Op die soort van oorlogs-wagen staat met groote letters ERIC XIV.¹⁴ Onmiddelijk in de nabijheid staat een monsterachtige groote kuip. Uit het bobbelend water, dat zij bevat steken eenige torentjes van zinkende dorpen en kerken en daar onder het hoofd van een man, die zich door zwemmen tracht te behoeden voor verzinken. Het is de dichter VAN SOMEREN. Op de waterkuip hangt een ridderorde en er staat op geschreven: 'De Sint Elizabeths-nacht'.¹⁵ Niet verre van daar staat een ronzebons of poppenkast. De gevel daarvan is versierd met een apothekersvijzel, eenige chemische apparaten en slaapbollen. De schermpjes van de poppenkast verbeelden het Haagsche Bosch en midden daarin is BOUDEWIJN ijverig bezig om met een scherpe roede de ligtekooijen er uit te jagen. Eenige zieke, arme en geleerde jonge-jufvrouwen en oude vrijsters omringen dit tooneel met zichtbare teekenen van aandoening.¹⁶ Vervolgens zien wij een man, wiens gelaat tot aan de kin is bedekt met een grooten hoed. Zijn vuist is voorzien van een groote, zware handschoen en daarop rust een valk. Beide doelen op den 'Pieter Spa' en de 'Valkenvangst' van onzen VAN ZEGGELEN.¹⁷ Ook zagen wij op de plaat de figuur van Dr. WAP, een marsje met nieskruid dragende en lezende in een boek waarvan de titel luidt: 'Mijn reis naar Oome'.¹⁸ Ook zagen wij een lange gedaante met een studenten-pet, KLIKSPAAN verbeeldende met een kijkkast waarin een menigte studentengrappen worden vertoond.¹⁹ Achter hem volgt een man met een draaiorgel, de dichter HEIJE, die zelf zijn liedjes zingt. Hij wordt geaccompagneerd met een oud-hollandsche vedel, door den heer POTGIETER, die als TESSELSCHADE is verkleed.²⁰ Eenige schreden van daar staat een man met rouwfloers om den hoed en een zakdoek in de hand, huilende met een spade in den arm, bij een geopend graf, waarin een lijkstap met het opschrift: 'De Nichten'.²¹ - Verre op den achtergrond vliegt een oostersche sultan op een gans uit het gezigt van allen. Hij houdt zijn vijf uitgespreide vingers aan den neus als om de dichters en hun zangberg te begekken en uit zijn mond rollen de woorden: *Ne ossa quidem mea patria ingrata habebis*. Naar alle waarschijnlijkheid werd met deze voorstelling de heer VAN 'S GRAVENWEERT bedoeld.²² Nog zagen wij eenige figuren en zinnebeelden van geringe beteekenis, en daar achter een olifant van een kerel met een bril op en een ontzaggelijke zweep in de hand, die over aller hoofden heen tot aan den top des zangbergs reikte. Vermoedelijk verbeeldde het de heer BAKHUYZEN VAN DEN BRINK; op de zweep althans stond geschreven: 'De zweep van De Gids'.²³

Eindnoten:

- 1 De Engelse tuin is volgens de ‘romantische’ smaak ingericht en heeft het strakke ‘classicistische’ karakter van de Franse tuinen afgelegd. Het *Algemeen Naodwendig Woordenboek der Zamenleving* (Amsterdam 1856, vijfde aflevering, p. 3812) vermeldt: ‘De kunst van tuin aanlegging heeft in de laatste honderd jaren vele verandering ondergaan; de fransche smaak, waarin hun Le Notre zoozeer uitmuntte, en welke nevens de regelmatigheid der bouwkunst ook eene stijfheid had, die kwalijk strookte met de losse bevalligheid der natuur, heeft plaats moeten maken voor de engelsche manier, die zich ten doel stelt, bij de inrigting van eenen tuin, het aanlokkelijkste, dat natuurtooneelen kunnen aanbieden, te vereenigen en te beter te doen uitkomen [...]’ In overdrachtelijke zin wordt hier de Engelse Romantiek bedoeld, met Scott en vooral Byron, die uitloopt in Nederlandse navolging.
- 2 Isaac da Costa (1798-1860), een tot het christendom bekeerde jood, was een van de belangrijkste woordvoerders van het Reveil. Met zijn gedicht *Vijf-en-twintig jaren. Een lied in 1840* (Amsterdam 1840), maakte hij een indrukwekkende ‘comeback’ als dichter. Maar zijn kritiek op de eigentijdse literatuur in deze tijdzang was niet mals; vandaar dat de figuur op de prent vóór de top van de zangberg de teugels aanhaalt. Vooral in de passage over de Haarlemse Costerfeesten hekelt hij het oppermachtige schrikbewind van de drukpers, ‘verharde zondekweekster, / Verboden- lust- en- haat- en oproevlam-ontsteekster!’
- 3 In 1844 was Hendrik Tollens 64 jaar, maar het zou nog tot 1856 duren voor hij overleed. De voorstelling van een sluimerende dichter kan zijn ingegeven door een gedicht in *Tesselschade* (1839), p. 225-227, ‘In de Mei van het jaar 1838’, waarin de volgende regels voorkomen:

Ik sluit het oor, ik keer het oog
Van wat er juicht en juublen moog’;
Ik staar alleen op gindsche zoden:
Wat rondom jeugd en leven zij,
Ik treê de rustplaats in der dooden,
Den luthof, die er bloeit voor mij,

Tollens had in januari 1838 zijn vrouw en oudste zoon verloren; zie ook: G.W. Huygens, *Hendrik Tollens. De dichter van de burgerij*, Rotterdam/s-Gravenhage 1972, p. 231. Hij had weinig op met de jongere, ‘romantische’ dichters rond 1840.

- 4 C.G. Withuys (1794-1865), bekend als dichter van citadelpoëzie, was van 1837 tot 1841 ukgever en directeur van het dagblad *De Avondbode*, waarin Withuys poëzie publiceerde, boekenrecensies en toneelkritieken. Door zijn werkzaamheden voor *De Avondbode* stond zijn literaire activiteit buiten deze courant in de periode 1837-1841 op een laag pitje. *De Gids* (1839), afl. 9, p. 436, klaagt: ‘De Hollandsche Poëzij heeft een beklagenswaardig verlies geleden, om den wille eens Redacteurs van de *Avondbode*.’
- 5 Beets' ijver om ‘zijn adel aan het publiek te bewijzen’ werd onder meer bespot in *Hippokreen-Ontzwaveling* (Amsterdam 1838, p. 28; Aanteekeningen, p. 44), waar Geel wordt geciteerd uit *Onderzoek en Phantasie*. ‘Er zijn groote mannen geweest (misschien zijn zy er nog) die hun hoogen oorsprong en voorvaderlijken adel uit oude boeken en legenden, met kinderachtige combinatien, poogden op te krabbelen.’ Beets had aanleiding gegeven tot deze spot door in een verklarende noot achter in zijn gedicht *Guy de Vlaming* mededelingen te doen over het geslacht Beets of De Beets. Deze noot had betrekking op een passage die alleen voorkwam in de ‘private’ exemplaren van het gedicht, bestemd voor intimi, waarvan enkele regels als volgt luiden:

De tijd *mijns* vroegren bloeis is heen,
En 'k zou vergeefs nog eerbied bedelen
Voor luister, die sints lang verdween,
Sints BEETS, Heer van een wettig leen,
Zijn plaats vond by de Kenmersche Edelen;

De noot stond, anders dan deze passage, in *alle* exemplaren van *Guy de Vlaming*, ook in de voor de handel bestemde. Beets besprak de hilariteit die deze vermeende aanspraak op adel had gewekt, in een brief aan Potgieter van 6 december 1837: ‘Hebt gy 't al gezien? Beets heeft een bespottelijk idée om van adel te willen wezen! Het staat in de privaat-editiën van den Guy! wy

- zullen er in de publieke tijdschriften over lachen!' Zie over deze kwestie, die hij 'het mysterie van den Guy' noemt: G. van Rijn, *Nicolaas Beets*. [Eerste deel.] Rotterdam [1910], p. 264-269:318.
- 6 *Ada van Holland*. Een gedicht, Haarlem 1840, opgedragen aan H. Tollens Czn., is het vierde en laatste oorspronkelijke epische gedicht van de jonge Beets in Byroniaanse trant, na *José, een Spaansch Verhaal* (Amsterdam 1834), *Kuser* (Haarlem 1835) en *Guy de Vlaming. Een Verhaal* (Haarlem 1837). *Ada van Holland* is nog niet geheel van Byroniaanse smetten vrij, maar zou wel een wending betekenen in het dichterschap van Beets, die eveneens in 1840 in zijn bundel *Proza en Poëzy* het bekende opstel 'De Zwarte Tijd' had gepubliceerd, waarin hij zijn enthousiasme voor de poëzie van Byron zei te betreuren.
 - 7 F.H. Greb (1813-1868), verdienstelijk lid van Oefening Kweekt Kennis, dichter van het vers 'Aan Maria', in *Nederlandsche Muzen-Almanak* 20 (1838), p. 10-12, dat met deze regel opent. 'Wie Beets aanbidt, zal Greb met schik niet vloeken kunnen', schreef W. Hecker in zijn *Hippokreen-Ontzwaveling* (Amsterdam 1838, p. 29), waarmee hij wilde aanduiden dat beiden zich oefenden in het Romantische genre. Dat Greb (en Van Zeggelen) mislukte pogingen in het werk hadden gesteld om Beets na te volgen, was gesuggereerd in *De Gids* (1840), IV (Boekbeoordeelingen), p. 48, op grond van Grebs gedicht 'Neen, waan toch niet, gij gezant van den Heer!' in *Nederlandsche Muzen-Almanak voor 1840*, p. 24-25. Dit gedicht had de recensent doen denken aan 'de geestige teekening van een onzer vrienden', vermoedelijk ook al in portefeuille gebleven, die als volgt wordt beschreven: 'Op een groot ijsvlak rijdt onze verdienstelijke dichter Beets schaatsen: aan een langen stok houden hem A. B. C. en anderen onzer jeugdige dichters vast: de voorman is zijne zaak ten volle meester; maar de Heeren A. B. C. [...] en de gansche reeks slingeren en dwalen en struikelen en buitelen zonder orde dooreen.' Het onderschrift karakteriseert duidelijk de mislukte poging en de wijze, waarop zij hem trachten na te volgen, door de woorden: 'neen, zeg niet, dat de schaats, die Klaas Beets slaat, zoo ligt is'. (Zie: G. van Rijn, *Nicolaas Beets*. [Tweede deel, voortgezet door J.J. Deetman.] Rotterdam z.j., p. 129.)
 - 8 De dichtregel 'Neen! 'k zal u niet met lachjens tegentreden' komt voor in het gedicht 'Bruid', derde zang van de verzenreeks 'De vrouw', in *Poëzy door J.P. Hasebroek*, Haarlem 1836, p. 46-51. De weigerachtigheid de bruid op lachjes en 'wulpsche scherts' te trakteren is ingegeven door de overtuiging dat zij die op het punt staat de huwelijksseed te zweren, een even heilige wijding ondergaat als de vrouw die de kloostereed aflegt. Deze dichtregel wordt ook aangehaald in de 'Aanteekeningen' bij *Hippokreen-Ontzwaveling*, p. 43: 'Wat wanstaltige figuren Hasebroeks samenraapsel van gezochte, vreemdsoortige gedachten en uitdrukkingen slaat, valt ieder in 't oog, wie zijne "Poëzy" slechts doorbladerd heeft. Oorspronkelijk is 't zeker, dat men zich niet schaamt een bruid om 't ander woord toe te snaauwen: Ik zal u niet met lachjens tegentreden!!' De uitvaartkledij waarin Hasebroek is gehuld, wordt wellicht verklaard door 'Het legaat' in *Waarheid en droomen*, over de dood van zijn vriend Rob. Het schaap met de bloedige krans treedt op in de schets 'Het schaap' in *Waarheid en droomen* (1840), waarin het treurige levenslot van het schaap wordt beschreven. Zelfs het lam dat als speelkameraadje werd vertroeteld en opgetuigd door rijkeluiiskinderen, eindigt zijn bestaan op de markt waar het aan de slager wordt verkocht: 'daar krijgt zij het noodlottige looden teeken in het oor, dat zoo menigen adellijken mond gekust heeft; en den hals, die met roode linten placht gesierd te worden, verft de bloedige krans des doods!'
 - 9 Willem Hofdijk (1816-1888) had Hasebroek, bij wie hij sinds 1839 meermalen te gast was geweest op diens pastorie te Heiloo, bezongen in *De Bruidsdans. Een lied van den minstrel van Kennemerland*, Alkmaar 1842, p. 37-38. Hofdijk, die een weinig benijdenswaardig bestaan leidde als kantoorklerk, zag erg op tegen schrijvers als Beets en Hasebroek. In de *Nederlandsche Muzen-Almanak* van 1842 publiceerde hij het gedicht 'De Bakenesser verkenndrijver', waarin hij zijn lot vergelijkt met dat van een varkensjongen (zie: A. Hendriks, *Willem Hofdijk. De minstrel van Kennemerland*. Amsterdam 1928, p. 75).
 - 10 Jacob van Lennep (1802-1868) heet in *Hippokreen-Ontzwaveling* (p. 33) 'Neêrlands Scott'. De attributen verwijzen naar zijn historische romans *De Roos van Dekama* (Amsterdam 1836) en *De pleegzoon* (Amsterdam 1833).
 - 11 'Het vliegend schip. Vaderlandsche Legende' verscheen in de tweede jaargang van de *Groninger Studenten Almanak* (1830), p. 10-23, het orgaan waarin Jan de Rijmer, pseudoniem van J.J.A. Goeverneur (1809-1889), gedurende enkele jaren zijn gedichten publiceerde. 'Het vliegend schip' gaat over de legende van de Vliegende Hollander. Hij redigeerde van 1843 tot 1882 het populaire tijdschrift *Huisvriend. Gemengde lectuur voor burgers in stad en land*. Goeverneur

- werd om zijn ‘Vliegend Schip’ geprezen door zijn Groningse mede-student Hecker in *Hippokreen-Ontzwaveling* (p. 33, 45).
- 12 C.P.E. Robidé van der Aa (1792-1851), wiens naam verbonden is aan de oprichting van *De Gids*, redigeerde samen met de predikant O.G. Heldring *De Volks-bode* (1839-1847), waarin Van der Aa regelmatig waarschuwde voor drankmisbruik. De betekenis van de uitwisseling van de tijdschriften tussen Goeverneur en Van der Aa is niet helemaal duidelijk: wellicht kon Goeverneur, die een stevige drinker was, zijn voordeel doen met lezing van *De Volks-bode*. Op de gravure in de *Nederlandsche Muzen-Almanak* (1833) draagt Van der Aa een bril. Het kreupele paard van de dichter verbeeldt zijn geringe dichtsterlijke vermogens. Robidé van der Aa publiceerde veel kinderboeken die met Sinterklaas aan de leesgrage jeugd ten geschenke werden gegeven; te denken valt aan titels als *Geschenk aan gehoorzame knaapjes* (Amsterdam 1839), *Geschenk aan gehoorzame meisjes* (Amsterdam 1839), *Een handvol levensvreugd der Nederlandsche jeugd aangeboden* (z.p. 1840) en - met A.B. van Meerten - *Roosjes op de kinderlijke loopbaan gestrooid* (z.p. 1841).
 - 13 J.J.L. ten Kate (1819-1889), publiceerde in 1839 *Bladeren en bloemen*, opgedragen aan O.G. Heldring, predikant te Hemmen, onder wiens leiding hij zich had voorbereid op het admittie-examen voor de hogeschool te Utrecht, waar hij van 1838 tot 1844 theologie studeerde. In de bundel *Vertaalde poëzy*, 's Gravenhage 1839, is opgenomen het vertaalde gedicht ‘Het Paradijs en de Peri, een verhaal van Thomas Moore (uit zijn “Lallarookh”)', p. 1-38. De Peri, een ‘Kind der Lucht’, krijgt geen toegang tot het paradijs. De engel die de poort van Eden bewaakt, weet: ‘Die Peri wordt heur schuld vergeven, / Die God uit lager warelddrevn / De schoonste gift heeft aangebracht’. Na een zoektocht door de mensenwereld ontdekt de Peri dat ‘tranendruppelen van ongehuicheld zielsberouw’ de hemelpoort ontsluiten.
 - 14 *Eric XIV op Grijpsholm. Een gedicht door S.J. van den Bergh*, 's-Gravenhage 1841. S.J. van den Bergh (1814-1868), oprichter en jarenlang voorzitter van het Haagse letterkundig genootschap Oefening Kweekt Kennis, was geen slachtoffer geworden van Heckers *Hippokreen-Ontzwaveling*, waarschijnlijk door zijn goede verstandhouding met de Groningse jongeren. Hij correspondeerde rond 1840 regelmatig met Bennink Janssonius en Hecker. In een niet gedateerde brief aan Van den Bergh (uit 1841?) schreef Hecker: ‘Gij doet mij waarlijk een bijster hoog idee opvatten van uw *Eric*, dien ik dus ook verlangende ben, onder oogen te krijgen. De tytel doer mij vermoeden, dat het een Romantisch verhaal zal zijn; misschien wel in den tegenwoordigen smaak. Niet, als of er daarom niet wat voortreffelijks van kan gemaakt worden. In 's Hemels naam niet! En gij zult mij bij de uitgave, hoop ik, nog wel beter van dat vooroordeel louteren, waar ik door stukken van Beets, v.d. Hoop, Hofdijk niet te vergeten, op gebracht ben. De gebreken van 't *genre* zijn vele; die zóó dagelijks vermenigvuldigd worden. Maar *chaque siècle son génie*, zegt Victor Hugo, en dus ook al weêr vrede er meê.’
 - 15 Reijer Hendrik van Someren (1787-1851), dichter en burgemeester en schout van Kralingen, in 1831 benoemd tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw, oogstte vier gouden en drie zilveren medailles voor prijsverzen, uitgeschreven door letterkundige maatschappijen. Het waterige gedicht waarvan hier sprake is, is *De St. Elisabethsnacht, Ao. 1421. Dichtstuk in drie zangen*, Utrecht 1841.
 - 16 Boudewijn, pseudoniem van J.L. van der Vliet (1815-1851), had in *Het Lees kabinet voor 1843*, III, p. 1-23, zijn schets ‘Het Haagsche Bosch’ gepubliceerd, die nadien zou worden opgenomen in het bundeltje *Beelden en schaduwen*, Arnhem 1847. Het stuk heeft de vorm van een fysiologie van deze wandelplaats, waar alle standen zich vertonen: vandaar vermoedelijk de poppenkast. Boudewijn had begrip gevraagd voor de ‘gevallen engelen’ die er zich ophouden, maar hen tevens prijsgegeven aan de publieke verachting: ‘want niets gaf haar het regt, om de schandvlekken harer sekse te worden’. In de *Physiologie van den Haag*, Den Haag 1843, p. 149-151, dient W.J.A. Jonckbloet Boudewijn van replek: vrouwen die zich prostitueren zijn meer beklagenswaardig dan verachtelijk. Niemand, ook Boudewijn niet, is menslievend genoeg om deze vrouwen, die vaak buiten hun schuld door de maatschappij zijn uitgestoten, de helpende hand te reiken. De apothekersattributen aan de buitenkant van de poppenkast verwijzen naar Boudewijns verleden als apothekersbediende in zijn geboorteplaats Zierikzee. Wellicht wordt ermee ook gezinspeeld op een gedicht in *Braga* (ed. 1883, p. 344-345), waarin wordt gesuggereerd dat de dichter Boudewijn, samen met enkele andere schrijvers, zijn verlangen naar lauwerkransen had opgesnoven in de apotheek van zijn vader.
 - 17 De Haagse dichter W.J. van Zeggelen (1811-1879) wordt in dezelfde deerniswekkende toestand voorgesteld waarin zijn held Pieter Spa kwam te verkeren toen hij, bij het bekijken van de

kroningsplechtigheden van Victoria te Londen, geen gehoor gaf aan de oproep van de Engelse omstanders om zijn hoed af te nemen, omdat hij deze aansporingen, die niet in rond Hollands werden vertolkt, niet verstond. Dezelfde omstanders trokken daarop de heer Spa de hoed over het hoofd, zodat hij van de hele vertoning niets meer zag. Het gedicht 'Pieter Spa naar Londen' verscheen voor het eerst in *Europa* (1839), I, p. 65-80, en werd zo populair dat het een vervolg kreeg met 'Pieter Spa naar Amsterdam' (1841). *De valkenvangst op de Noorweegsche kust* dateert van 1840.

- 18 Dr. Jan-J.F. Wap (1806-1880) publiceerde in 1839 bij F.P. Sterk te Breda zijn tweedelige boek *Mijne reis naar Rome, in het voorjaar van 1837*. De titel is hier verhaspeld met de naam van de priester die Wap in 1832 'bekeerd' zou hebben van een irenisch, Noord-Nederlands, regeringsgezind soort katholicisme tot het ultramontanisme, waarvan Le Sage ten Broek de voornaamste woordvoerder was. Die priester was Willem Oomen (1783-1852), van 1818 tot 1852 pastoor te Breda.

Het 'marsje met nieskruid' verwijst naar het anoniem verschenen geschrift met de titel *Nieskruid voor den Heer J.L. Nierstrasz, Jr.*, Amsterdam 1828, dat aan Wap werd toegeschreven. Er werd wel gezegd dat de vroege dood van Nierstrasz, die op 2 augustus 1828 was overleden, door het *Nieskruid* zou zijn veroorzaakt. In de 'Aanteekeningen' bij *Hippokreen-Ontzweveling* (p. 38) wordt dit gerucht tegengesproken: 'Of Nierstrasz aan eene moorddadige werkingskracht van 't giftige "Nieskruid" is bezweken, is nooit uitgemaakt, en zal 't wellicht nooit; ook zou 't nergens toe dienen, dan om den Dichter van den "Verlosser" om eene kinderachtige overgevoeligheid te beklagen, en zijn schim [...] een transeat cum ceteris na te geven; schoon misschien zijn mysterieus afsterven zijn goedgehartige poëzy in de hand werkt.'

- 19 Johannes Kneppelhout (1814-1885) liet van december 1839 toe mei 1841 in afleveringen zijn *Studenten-typen* verschijnen bij H.W. Hazenberg & Comp. te Leiden.

- 20 Jan Pieter Heye (1809-1876), dichter en geneesheer, was vooral bekend om zijn dichterlijke (vaderlandse) volksliedjes; Potgieters *Liedekens van Bontekoe* (Amsterdam 1840); *Tesselschade*, Potgieters modelalmanak (Amsterdam 1838-1840), volgens Bakhuizen van den Brink 'het jaarboekje van den vooruitgang'.

- 21 P.T. Helvetius van den Bergh (1799-1873), schrijver van het succesvolle blijspel *De Neven* ('s-Gravenhage 1837), publiceerde in 1841 een stuk in dezelfde trant, maar ditmaal in proza geschreven, *De Nichten (blijspel in vijf bedrijven, door de Schrijver van de Neven)*, Haarlem 1841, dat tijdens de première op 23 januari 1842 in de Amsterdamse Stadsschouwburg werd uitgefloten en in de pers werd neergesabeld. De geërgerde auteur verweerde zich onder meer met een antikritiek getiteld *Gesprek over de Nichten, door de Schrijver van de Nichten* (Haarlem 1842).

- 22 Dat mr. Jan van 's Gravenweert (1790-1870) is uitgedost als oosterse sultan, moet wellicht worden toegeschreven aan zijn bewerking van het treurspel van Onno Zwier van Haren, *Agon, sulthan van Bantam*, Amsterdam 1825, maar het kan ook te maken hebben met zijn reizen door Scandinavië en het Midden-Oosten, ondernomen van 1837 tot 1839, waarvan hij verslag deed in zijn driedelige boek *Het Noorden en het Oosten. Reisherinneringen van Mr. J. van 's Gravenweert*, Amsterdam 1840-1841. Op de laatste bladzijde van het derde deel blijkt dat de schrijver Nederland geen warm hart toedraagt, als hij verbitterd spreekt van het 'Vaderland, waar, van der jeugd af tot heden, onverschilligheid en miskenning mij veelal, in stede van deelneming en bemoedigende welwillendheid, zijn te beurt gevallen' (*Het Noorden en het Oosten*, III, p. 302). Het Latijnse gezegde ('ondankbaar vaderland, zelfs mijn beenderen zult ge niet bezitten') verwoordt dezelfde verbittering. Het citaat wordt gegeven door Valerius Maximus in *Facta et dicta memorabilia*, lib. V, cap. III, par. 2b, wiens bron Titus Livius is geweest (*Ab urbe condita*, lib. XXXVIII, cap. LIII, par. 8). Deze woorden zouden zijn uitgesproken door P. Scipio Africanus Maior, de overwinnaar van Hannibal, die zich uit Rome terugtrok, nadat hij was beschuldigd van corruptie en machtsmisbruik, en te Livernum overleed. Deze uitspraak wordt aangehaald in de bespreking van *Het Noorden en het Oosten*, in *De Gids* (1842), (Boekbeoordelingen), p. 49, waar de verklaring van 's Gravenweert over de Nederlandse miskenning wordt besproken.

Een vluchtige verkenning van het volledige dichtwerk van Van 's Gravenweert levert geen ganzen van betekenis op. Het dier zal hier optreden als vervoermiddel omdat sommige ganzen die in Nederland overwinteren, afkomstig zijn uit de noordelijke contreien waar de dichter naar op weg is.

In *Hippokreen-Ontzweveling* (p. 34) wordt als volgt over Van 's Gravenweert gesproken:

Wie 's Gravenweert vergete of billijk te vergeten,
Vergrijpt zich aan de kroon van Neêrlands keurpoëeten.
In zijn akkoorden leef met onweêrstaanbre kracht
De gloed en stoutheid der Meoonsche Zwanenschacht.

- 23 R.C. Bakhuizen van den Brink (1810-1865) werd in 1838 redacteur van *De Gids*. Samen met Potgieter was hij in de beginjaren van *De Gids* verantwoordelijk voor het merendeel van de letterkundige kritieken in dat tijdschrift.

Het geheim van Hildebrand

G.L. Slieker

Een van de mysteries van de *Camera Obscura* is de oorsprong van het pseudoniem Hildebrand. Het lezerspubliek wist al spoedig na het verschijnen van de *Camera* dat Nicolaas Beets achter dit pseudoniem schuilging, maar de herkomst ervan bleef altijd een raadsel. Beets zelf schreef in *Na vijftig jaar*, zijn eigen toelichting op de *Camera*, dat hij niet meer wist waar hij de naam vandaan had. Honderd jaar na de verschijning van de *Camera Obscura* kwam J.C. Tadema, firmant van *Camera*-uitgever Bohn, met een veronderstelling. In een artikel in *De Telegraaf* van 17 september 1939 opperde hij dat de naam ontleend was aan een slagerij op de hoek van de Gedempte Oude Gracht en de Botermarkt te Haarlem.

In de negentiende eeuw was op deze plek inderdaad een slagerij Hildebrand gevestigd. De Duitser Conrad Hildebrand (1815-1890) was hier vanaf 1845 tot 1882 slager. Hij volgde Jan Vereeken (1752-1832) en diens zoon Hendrik (1783-1844) op, die hier al vanaf het eind van de achttiende eeuw het slagervak uitoefenden. Vereeken Sr. was tot de Bataafse omwenteling naast slager ook bestuurder van het Haarlemse vleeshouwersgilde. Na de opheffing van de gilden in 1798 werd hij voorzitter van het nieuwe bestuurscollege. In 1811 besloot hij het kalmer aan te gaan doen. Zoon Hendrik en dochter Anna Jacoba kregen de zaak in gedeelde eigendom. Na Anna's huwelijk werd Hendrik in 1833 volledig eigenaar.

Op 6 maart 1845 kondigde Hendriks weduwe Johanna Greeff in de *Opregte Haarlemsche Courant* aan dat ze de zaak had overgedaan aan haar 'meesterknecht Conrad Hildebrand, onder de firma Wed. Hk. Vereeken'. In dezelfde advertentie nam Conrad niet zonder trots 'de vrijheid, zich in ieders gunst aan te bevelen, belovende eene zeer prompte Bediening'. Na enkele jaren verscheen de naam Hildebrand ook op de winkelruit. Een week voor het verschijnen van de advertentie was Conrad voor 4.400 gulden eigenaar geworden van 'Een Huis, waarin de Vleeschhouwersaffaire wordt uitgeoefend en erve, staande en gelegen aan de Oudegracht op den hoek van de Botermarkt, binnen deze stad, geteekend Wijk 4 Numero 1008 [...] groot Een Roede twee en twintig Ellen'. Behalve de slagerij omvatte de koop ook nog 'Een huis, thans ingerigt tot een stal, en erve, staande en gelegen aan de Gasthuisstraat bij de Botermarkt te Haarlem'.

Misschien kon Conrad hier vee 'in voorraad' houden om zo, in een tijd zonder koelinrichtingen, altijd over verse waar te beschikken. Opmerkelijk is de vermelding in de akte, gepasseerd bij notaris Pieter Mabé, van Conrads adres, te weten 'wonende in het eerste der na te vermeldene perceelen'.

Conrad Hildebrand was op 26 september 1815 geboren in het Duitse Oberkaufungen bij Kassel. Zijn vader Bernhard was eveneens slager. Over Conrads vertrek uit Duitsland is niets bekend; in de Duitse archieven waren hierover geen gegevens te vinden. Waarschijnlijk is hij al vóór 1839, samen met zijn broer Johannes, naar Nederland gekomen. In 1839 werd er namelijk een volkstelling gehouden en op Vereekens adres, wijk 4 nr. 1008 (nu Gedempte Oude Gracht 80/hoek Botermarkt) vinden we slagernknecht 'Cornelis Hillebrant', oud 24 jaar. Op grand van de vermelde

leeftijd mag worden verondersteld dat 'Cornelis Hillebrant' dezelfde is als Conrad Hildebrand; kennelijk had de dienstdoende ambtenaar zijn naam verkeerd verstaan.

Op 14 mei 1845 trouwde Conrad in Haarlem met Berendina Johanna Nijkamp, afkomstig uit het Gelderse Steenderen en toen 28 jaar oud. Ze is vermoedelijk in 1838 naar Haarlem gekomen. Op eerste paasdag van dat jaar werd ze als lidmaat van de Nederlands Hervormde Gemeente te Haarlem ingeschreven 'op attestatie', ofwel op grond van een verklaring van haar vorige gemeente, in dit geval Leiden. Ze woonde daar naar alle waarschijnlijkheid bij haar zus en zwager.

Het echtpaar kreeg acht kinderen. Eén zoon, Gerardus Janus (1850), werd eveneens

Illustratie door Karel Thole in de Prismauitgave van de Camera Obscura.

slager maar overleed te jong (1877) om zijn vader op te volgen. In 1882 deed Conrad de zaak over aan de Amsterdammer Casper Hendrik Kammeijer (1839-1897) en het jaar daarop vertrok hij met zijn vrouw naar Utrecht. Het echtpaar vestigde zich daar aan de Voorstraat, op een steenworp afstand van de Boothstraat. Hier woonde Nicolaas Beets sinds 1854 en de beide mannen hebben dus, wellicht zonder het te weten, als het ware bij elkaar om de hoek gewoond. Hildebrand en zijn vrouw overleden beiden in Utrecht; Berendina op 24 September 1889, Conrad op 18 maart 1890. In hun door Kammeijer voortgezette zaak te Haarlem bevindt zich tot op de huidige dag een slagerij.

Hoewel duidelijke aanknopingspunten met betrekking tot Hildebrands exacte datum van vestiging in Haarlem ontbreken, denk ik toch dat Tadema heel goed gelijk zou kunnen hebben. Conrad Hildebrand moet zich dan al vóór 1837 in Haarlem hebben gevestigd. In dat jaar gebruikte Beets zijn literaire pseudoniem Hildebrand voor de eerste maal, voor het opstel 'Vooruitgang' dat in *De Gids* gepubliceerd werd. Beets heeft de slagerij zeker gekend; zijn ouderlijk huis bevond zich immers in de nabij gelegen Koningstraat. En het is niet onmogelijk dat de aanblik van een zelf slachtende slager hem heeft geïnspireerd bij zijn beschrijving in 'De familie Kegge' hoe in 'eener slachterij, [...] de knechts, in hun bloederige wollen kousen [...] zichzelf bijlichtten met een brandend smeerkaarsjen op gemelde hoed vastgekleefd, dat een tooverachtig licht in de opengehouwen koebeesten wierp, wier inwendige belangen zij verzorgden'. Beets zal als jongen, spelend in de buurt, een dergelijk tafereel wel eens van dichtbij aanschouwd hebben.

In memoriam Douwe Annes Tamminga (1909-2002)

De hoge muren van liefdes citadel

Jabik Veenbaas

Op 5 april jongstleden overleed de Friese dichter D.A. Tamminga. Tamminga was een dichter van formaat; zijn talent vond ook buiten Friesland erkenning. Bovendien heeft hij als taalkundige, bestuurder en activist zeer veel voor het Friese cultuurleven betekend. Tamminga was lid van de Maatschappij sinds 1947.

Douwe Annes Tamminga werd geboren in 1909, in Winsum, als zoon uit een landarbeidersgezin. In 1922 werd hij zelf boerenknecht, drie jaar daarna timmermansknecht. Voor iemand met zijn intellectuele gaven betekende dit een valse start, een achterstand, die hij later moest goedmaken: na nog geen jaar ulo en enkele jaren 'Christelijke Nor-

maallessen' behaalde hij in 1933 de onderwijzersakte.

Tamminga kon als onderwijzer geen vaste baan vinden in de crisisjaren. Na een cursus aan een volkshogeschool in Denemarken werd hij leider in een werkkamp voor jonge werklozen in Ede. In 1942 trad hij als docent Nederlands en Fries in dienst bij de Rijkslandbouwwinterschool in Sneek. In de laatste oorlogsjaren moest hij een poos onderduiken, maar na de bevrijding nam hij het lesgeven weer op. In 1962 verbond hij zich als wetenschappelijk medewerker aan de Fryske Akademy, waar hij zich bezighield met het *Wurdboek fan de Fryske taal*. Dat deed hij tot aan zijn pensionering in 1974.

In 1936 trouwde hij, met Sjoukje Piebenga. Hij is heel gelukkig met haar geweest, tot aan haar dood in 1988, maar hij heeft ook veel verdriet met haar ervaren. Enkele malen verloren de Tamminga's een kind bij de geboorte. En in 1966 stierf hun enige zoon, Anne, nog maar negentien jaar oud.

Tamminga was een veelzijdig talent en heeft op diverse terreinen veel voor de Friese cultuur betekend. Als taalkundige nam hij zijn verantwoordelijkheid voor het bewaren en overdragen van de Friese taalschat, met zijn werk voor het woordenboek en de fijnzinnige taalanalyses in de krantenrubriek 'Op 'e taelhelling'. Hij was een begaafd schrijver, die een belangrijk oeuvre schiep, bestaand uit verzen, romans, toneelstukken en beschouwingen. Maar ook in andere opzichten verrijkte hij de Friese literatuur, met zijn redactiewerk voor literair tijdschrift *De Tsjerne*, zijn prachtige vertalingen en zijn vele bezorgingen.

In de Friese poëzie van de twintigste eeuw was hij een grootheid. Zijn dichterschap werd bevoeld door drie hoofdbronnen: de liefde tussen man, vrouw en kind, de dienstbaarheid aan de Friese cultuur en het geloof in God. Vooral de twee eerste bronnen hebben in directe zin grote vruchtbaarheid bewerkt. Zijn religieuze poëzie, in beginsel protestants geaard, vond even een sterke persoonlijke vorm in de *Nije gedichten*, maar had daar meteen de bovengrens van haar ontwikkeling bereikt.

Tamminga behoorde tot de laatste generatie Friese schrijvers voor wie de dienstbaarheid aan de Friese cultuur als directe literaire impuls kon fungeren. Die dienstbaarheid had haar krachtigste poëtische uitwerking in zijn

Foto Robert Posthumus.

balladen, zoals die gepubliceerd werden in de bundels *Balladen en lieten* (1942) en *Balladen* (1956). Tamminga schreef zijn balladen met het vooropgezette doel de Friese lezers toegankelijke poëzie te geven. Ze ontstonden in een tijd dat het genre ook in de Nederlandse literatuur was geherintroduceerd, door mensen als Nijhoff, Hendrik de Vries en Werumeus Buning. Met name uit de bundel *Negen balladen* van de laatste treffen we wat sporen in Tamminga's balladen aan, terwijl de 'Ballade fan de trettjin asega's' ('Ballade van de dertien asega's') in bepaalde regels herinnert aan 'De kinderkrustocht' van Nijhoff.

Toch vond Tamminga in de balladen een zeer eigen toon. Ze vertellen steeds een met veel drama geladen verhaal. Hun hoofdmotief is nogal eens de menselijke hoogmoed die wordt afgestraft. Ze hebben in beginsel een beschrijvende, niet-persoonlijke vorm, maar krijgen op hun beste momenten een psychologische gelaagdheid, zoals in de 'Ballade fan Mata Hari' ('Ballade van Mata Hari') of een

betekenisverdieping, zoals in de 'Ballade fan de Wyldemerk' ('Ballade van de Wildemarkt'), waarbij de opzweepende laatste strofen lijken te verwijzen naar de wanhopige levensdrift van de mens in het aangezicht van de dood.

Een van zijn mooiste balladen is zonder

twijfel de ‘Ballade fan Wylde Rixt fan 't Oerd’ (‘Ballade van Wilde Rixt van 't Oerd’), een op een oude Amelander volkslegende gebaseerd gedicht. De arme Rixt lijdt met haar zoon schipbreuk en komt terecht op Het Oerd, een duingebied op Ameland. Haar zoon, die de eenzaamheid van het oord beklemmend vindt, vaart uit. Als hij maar niet terugkeert, plant Rixt een mast op een duin, waaraan ze een lantaarn bevestigt. De lantaarn wordt waargenomen door het schip waar haar zoon op vaart, dat koerst erop af en slaat te pletter op het strand. Rixt heeft haar zoon, ongewild, zelf de dood ingelokt. De vraag dringt zich op of juist deze ballade zo ontroert omdat Tamminga, die wist wat het was om een kind kwijt te raken, het dramatische verlies van Rixt intens kon navoelen.

Tamminga blijft vóór alles de dichter van de liefde: de liefde tussen man en vrouw, tussen vrouw en kind, tussen man en kind. In 1943 verscheen, bij de illegale Marnix Pers in Amsterdam, *It griene jier*, een lyrische cyclus, waarin de dichter een vrouw aan het woord laat, die bezingt hoe ze naar haar geliefde verlangt, hoe ze de liefde met hem bedrijft, hoe ze zwanger wordt en hoe ze een kind ter wereld brengt.

De dichter liet zich bij het schrijven van de cyclus inspireren door de reeks ‘Geboorte’ van Ed. Hoornik. Maar er is een groot verschil in sfeer tussen beide cyclussen. Bij Hoornik spelen de fysiologische feiten een grotere rol dan bij Tamminga; Tamminga maakt het proces lieflijker, minder ruw en aards, hij idealiseert. Meer dan bij Hoornik ligt bij Tamminga het accent op de psychologische ontwikkeling van de vrouw. Zijn tekening is ook rijker aan aspecten en nuances. Bij Tamminga krijg je het idee dat je een heel proces volgt, bij Hoornik neem je momenten waar.

In 1945 verschenen de *Nije gedichten*, waarin de dichter zichzelf sterker dan daarvoor blootgaf. Ze vormen een hoogtepunt in zijn oeuvre. In het eerste en tweede deel van het boek vallen in het bijzonder de verzen op waarin de dichter rouwt over het verlies van een kind. Monumentaal is ‘De sitadel’, waarvan Obe Postma ooit heeft gezegd dat het ‘een gedicht is, zoals een dichter er allicht maar één in zijn leven maakt’. Tamminga beschrijft hier het samenzijn van man en vrouw tijdens de maaltijd. Het gemis van het kind wordt op een schrijnende manier voelbaar gemaakt, de dichter legt over de twee echtelieden een gloed van erbarmen en van stille, heroïsche liefde. ‘De sitadel’ behoort tot de mooiste en meest bewonderde gedichten in de Friese taal. Als het hedendaagse talent Tsjêbbe Hettinga in een recent gedicht spreekt over ‘de hoge muren van liefdes citadel’, zal elke Friese poëzielezer die woorden herkennen en als hommage lezen.

In de bundel *Floedmerk* (1965) vinden we het gedicht ‘Sà âld te wurden’ (‘Zó oud te worden’), waarin de dichter spreekt over zijn zoon, met wie hij later ‘zwerftochten’ wil ondernemen ‘naar die oude es’. Die droom werd wreed verstoord. De dood van zoon Anne, ruim twintig jaar later, betekende een vreselijke slag voor het echtpaar Tamminga. Tamminga's vrouw Sjoukje is de klap eigenlijk nooit helemaal te boven gekomen, en ook de dichter zelf is de pijn altijd blijven voelen. Om Anne bij zich te houden en om zijn verdriet de baas te worden schreef hij de cyclus *In memoriam* (1968). Het werd een indrukwekkende klaagzang, die ook buiten Friesland opviel, nadat al in 1968 de eerste Nederlandse vertaling verscheen, van de hand van Theun de Vries. Ieder mens die ooit om een gestorvene heeft gerouwd, kent de ervaring dat het hele leven in het perspectief van dat verdriet lijkt te staan. Die ervaring wordt in de cyclus treffend overgebracht. De dichter zoekt de plekken op waar de dierbare kwam, hij gaat naar diens graf, en hij wordt steeds en steeds weer geplaagd door de

droevige herinnering. Of hij nu de kieviten hoort roepen of de klokken hoort luiden, of hij nu door de regen loopt of in de tuin werkt, altijd krijgt hij zijn kind voor zich; de dood is alomtegenwoordig, niet te ontwijken:

nachtklanken, nu dragers van leed en rouw,
hij hoort u niet, maar hoorde u te horen:
wilgen, ruisend, buigend voor 't sterrenglaren,
en aan de mast het zwiepend vlaggentouw.

Tamminga is heel oud geworden, maar hij kreeg in zijn nadagen nog veel waardering voor zijn werk. In 1999, ter gelegenheid van zijn negentigste verjaardag, verschenen zijn memoires *Trochpaden* en *De citadel*, een selectie uit zijn dichtwerk met Nederlandse vertalingen. De boeken werden hem aangeboden op een feestelijke middag in de

schouwburg van Leeuwarden, waar tout literair Friesland hem een staande ovatie gaf.

Hij mocht die middag meemaken met Lize Meijer-Miedema, een hervonden jeugdliefde, vanaf zijn tachtigste zijn dierbare levensgezellin. Ook in dat laatste, zware jaar, toen zijn oersterke gestel door ziekte werd ondermijnd, heeft hij troost en warmte bij haar gevonden. In Tamminga verliest de Friese cultuur een markante en unieke persoonlijkheid. Hij was een man van de generatie Hoornik en Vasalis, en een dichter met vergelijkbare betekenis. Op dinsdag 9 april werd hij in het gehuchtje Tsjalhuzum begraven, naast zijn eerste vrouw Sjoukje, die hij eens zo teder aansprak in dat tragische liefdesvers 'De sitadel', en dichtbij zijn zoon Anne, die zal voortleven in de schitterende cyclus *In memoriam*.

De sitadel

Nea sloech it waarme reabekape
ljocht meilydsumer en kliener
bemanteling om dy, it memmich wêzen
bûgd oer it miel, dat tusken de iensumheid
fan ús tegearre-wêzen reeskikt stie. Nea tagediener
tape in frouwehân it yngoe drinken
mei sok ûnrimpen en stil skinken
oer yn de glêzen fan gemiensumheid.

Lea', it wurdt bitter tinken. Bûtendoarren
benuttiget de hjerst de roazeblêden,
spint er de paden ticht. En úttsjinne
sinke de pompeblêden yn de grêften
fan it ferjit: ûnkearber en âld barren.

En tusken ús is it sêft brekken
fan it ljocht yn ien inkelde romer
en yn it lims en de biennen hêften
fan it tafelreau op it wyt lekken:
lyts en faai fjild-fan-krêften.

Ek as ienris dyn earmen lomer
wurde en de krachten fan ús kinnen
leechskonken lizze ûnder struwellen,
dan noch sil dizze lytse sitadel in
lêste festing ús wêze, dy't ûnnimber
is by it stoarmrinnen fan Novimber.

De citadel

Nooit vlijde vanonder rode kap het
licht meedogender en brozer band
om jou, 't moederlijk wezen, gebogen
over het maal, dat tussen de eenzaamheid
van ons getwee-zijn was bereid. Nooit liet een vrouwenhand
zich toegedaner nederzinken,
om stil en ongehaast het in-goed drinken
te schenken in de glazen der gemeenzaamheid.

Liefste, 't wordt bittere ernst. Daarbuiten

heeft nu de herfst het mes in 't rozenperk gezet,
spint hij de paden dicht. En afgedankt
zinken de gele plompen in de grachten
van 't vergaan: oude, onkeerbare wet.

En tussen ons is het zacht spaken
van het licht in één enkele romer
en in 't lemmet en de benen schachten
van 't tafelgerei op het wit laken:
klein en veeg veld-van-krachten.

Ook als eenmaal jouw armen lomer
worden en de schenkan van ons kunnen
geledigd onder struiken liggen zal,
dan nog blijft deze citadel een laatste wal
voor ons beiden, klein, maar onneembaar
onder het stormlopen van november.

Vertaling Jabik Veenbaas.

Mevrouw Despina viert koninginnedag

Marjoleine de Vos

‘Niets is gezegd voor het uitgedroomd werd in woorden en niets is waar wat alleen maar in woorden verschijnt.’ Les Murray

Hoe moet ik leven, vraagt mevrouw D.
 weer eens en loopt het park in - feest.
 Men wil haar naam op rijstekorrels schrijven
 haar tijd met onbeholpen dans verdrijven,
 luidkeels zingen. Een kind leest haar de hand:
 ‘u hebt geluk’ zegt ze, ‘van binnen dan, ook
 leeft u lang en krijgt u straks een jongen
 en een meisje.’ Zweeft Despina nu over gras
 haar hakken in de modder, limonade
 spuit uit de fontein. Dit moet het leven zijn
 of is het soms weer taal en achteraf, is zij
 al thuis de bonen koken, voor God
 die zij niet noemen durft dus zegt ze orde.
 Ze roert de rijst liegt dat ze psalmen zingt
 dat er gebeurt ook hier op dit papier.
 Het moet eerst uitgedroomd, zegt dikke Les
 in woorden, liegen kun je niet - best
 haalde ze diep adem en bad de wereld aan
 scherven, spiegelende scherven.

Geen ongeloof

Dat in haar iemand schuilen zou die anders
 leven wou maar door haar geen kans geboden
 kwijnt in een verdrukt bestaan. Een vrouw
 die van geduld een tuin zou maken, dagelijks
 en zonder haast haar hand toestond te doen
 wat hij te doen maar vond, die rondging
 en sreen het bloeien komen liet dat komen wou.
 Zij zou niet ongeduldig dromen vullen
 haar geest zou dieper zijn en meer verstaan
 mystiek staarde haar aan uit roos en tulp
 en aan de appelboom het leven zelf.
 Ook zou ze soms de hovenier zien gaan,
 raakte niet aan want wist wie hij kon zijn.
 Geen ongeloof of veinzerij maar alles echt.

www.literatuurgeschiedenis.nl

Johan Oosterman

Twee jaar geleden promoveerde Hubert Slings op een proefschrift over de positie van de historische letterkunde in het middelbaar onderwijs. Hij kwam met het idee voor een literatuurgeschiedenis op internet. Door samenwerking van het Leidse onderzoeksprogramma Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen en de digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren (www.dbnl.org) en door een subsidie van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen is het eerste deel van die literatuurgeschiedenis (een ‘betoverende site’ volgens *de Volkskrant*) nu beschikbaar. Johan Oosterman, die als redacteur een belangrijk aandeel had, over de mogelijkheden en het belang van een internet-schoolboek.

Internet is de grootste media-revolutie sinds de uitvinding van de boekdrukkunst, hoor je nogal eens zeggen, en ik ben geneigd het daarmee eens te zijn. Gutenbergs uitvinding stelde mensen ertoe in staat om in korte tijd een tekst te vermenigvuldigen en te verspreiden. Honderden mensen konden vrijwel gelijktijdig beschikken over een en dezelfde tekst. Door internet kan datzelfde in nog veel kortere tijd, op veel grotere schaal, en quasi zonder kosten. Informatie is haar materiële ballast kwijtgeraakt en is bovendien losgekomen van de presentatie in een van tevoren vastliggend kader. Dat is onwettig, dat heeft aspecten die nu nog niet zijn te overzien, maar het biedt ook ongekende mogelijkheden, zeker ook voor de schone letteren. Uiteraard is er voorlopig veel minder literatuur beschikbaar dan men zich zou wensen, al is de vlucht die (om een niet geheel willekeurig gekozen voorbeeld te noemen) de digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren maakt, indrukwekkend. Maar met het beschikbaar stellen van grote teksten alleen worden wel geïnteresseerden bereikt, maar wordt nog weinig gedaan om die interesse te wekken. Om daaraan tegemoet te komen, is literatuurgeschiedenis.nl bedacht en inmiddels van start gegaan.

Literatuurgeschiedenis.nl is wat de naam aangeeft: een geschiedenis van de Nederlandse literatuur, gepresenteerd op internet. Het geheel is in de eerste plaats bedoeld voor de bovenbouw van het middelbaar onderwijs, al is bij het maken telkens rekening gehouden met iedereen die meer over de eerste eeuwen van de Nederlandse literatuur zou willen weten. Voorlopig is alleen de middeleeuwse letterkunde gereed, later moet ook het vervolg, van 1550 tot vandaag, gemaakt worden. In twintig korte hoofdstukken wordt de literatuur van *Hebban olla vogala* tot Anna Bijns behandeld, allerlei teksten en thema's worden in extra pagina's belicht, er is een cursus Middelnederlands in tien lessen, een tijdbalk biedt een uitvoerig chronologisch overzicht, diverse tekstfragmenten zijn te beluisteren, middeleeuwse spreekwoorden komen aan bod door middel van het bekende schilderij van Pieter Breughel, er is een integraal doorbladerbaar getijdenboek, er is een scriptorium waarin wordt uitgelegd hoe handschriften werden gemaakt en dagelijks is er een middeleeuws nieuwtje van de dag te lezen. Bovendien zijn er voor gebruik in het onderwijs voorzieningen aangebracht die de docent in staat stellen om aan leerlingen een selectie uit deze overvloed aan te bieden, waarbij dan bovendien vragen en opdrachten

beschikbaar zijn, aan de hand waarvan de leerling online een leesdossier kan samenstellen.

Wie de beschikbare informatie in literatuurgeschiedenis.nl confronteert met de eisen die aan VWO-leerlingen worden gesteld (48 uur literatuurgeschiedenis, verspreid over drie schooljaren) weet dat er veel meer geboden wordt dan binnen het lesprogramma kan worden voorgeschreven. Maar terwijl in gedrukte schoolboeken het aanbod van leerstof altijd zorgvuldig wordt afgestemd op de beschikbare ruimte in het programma, is daar bij literatuurgeschiedenis.nl willens en wetens van afgeweken. De docent die zijn leerlingen op maat wil bedienen, kan dit immers doen via de log in-mogelijkheid. Het surplus aan informatie, mooie plaatjes, geluidfragmenten en extra's, drukt nu eenmaal niet op het

boekenfonds en kan dus moeiteloos mee de school binnengebracht worden. De rekenmeesters hebben het even niet voor het zeggen. De leerling die tevreden is met *Reynaert* en *Elckerlijc* wordt niet vermoeid met Maerlant en Moderne Devotie, maar de leerling die zich ineens realiseert dat de literatuur veel meer te bieden heeft dan de twee of drie verplichte toppers, vindt meer en kan uren lezen over zaken die in geen schoolboek ooit behandeld zijn.

Het werk aan literatuurgeschiedenis.nl is grotendeels bekostigd door het Nederlandse ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, maar is toch vooral ook geworden tot wat het is doordat vele collega's hun kennis hebben willen delen (en enkelen ook hun stem letterlijk hebben geleend aan Reynaert, Beatrijs van Nazareth, Elckerlijc, Moenen), omdat veel uitgevers het gebruik van teksten hebben toegestaan en omdat de meeste bibliotheken ruimhartig meewerkten. Met name de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag verdient vermelding, omdat ze vrijwel carte blanche heeft gegeven voor het gebruik van haar onwaardeerlijke collectie voor deze literatuurgeschiedenis. Men heeft daarmee goed begrepen dat de voornaamste taak van dergelijke instellingen bestaat uit het goede beheer van erfgoed in combinatie met het toegankelijk maken daarvan voor iedereen die dat erfgoed als het zijne wil beschouwen. Natuurlijk begrijpt iedereen dat het onmogelijk is om een middeleeuws handschrift zomaar aan iedereen ter hand te stellen, maar die beperking omwille van het goede beheer, geldt niet de beschikbaarheid in virtuele vorm. We prijzen ons gelukkig dat het juist daarom ook mogelijk is om een compleet getijdenboek te laten zien: het prachtexemplaar van de Meester van Catharina van Kleef uit het Haagse Museum Meermanno. Wanneer juridische beperkingen vanwege auteurs- en beeldrecht niet meer gelden (en dat is het geval bij alle middeleeuwse bronnen, waarvan immers zowel de auteur als de kunstenaar meer dan 75 jaar dood is), zou niets digitale ontsluiting in de weg mogen staan. Gelukkig denken vele eigenaren van oud erfgoed er zo over. De anderen komen hopelijk vanzelf over de dam. Misschien zou de Maatschappij op dit gebied een goed voorbeeld kunnen zijn, en belangrijke werken uit haar collectie kunnen digitaliseren opdat ze bijvoorbeeld

leerlingen in het middelbaar onderwijs kunnen verleiden tot belangstelling voor de Nederlandse letterkunde.

Internet heeft veel gebakken lucht gebracht die werd gepresenteerd als culinair hoogtepunt. Veel te vaak heeft de vorm de overhand gehad op de inhoud en is de behoefte virtuele paaltjes uit te zetten sterker geweest dan het vermogen om gelikte sites te voorzien van boeiende informatie waarop mensen zitten te wachten. Vaak ook dient internet om veel informatie beschikbaar te stellen in een vorm die slechts voor ingewijden betekenisvol is: juist op internet dreigt ook het door Borges zo prachtig beschreven schrikbeeld van de bibliotheek van Babel waarin alle informatie aanwezig is, maar niets te vinden valt. Met literatuurgeschiedenis.nl willen we laten zien dat internet een ideaal medium is voor de oude letteren. De eerste reacties zijn hoopgevend. En daarbij denk ik dan niet eens aan het goede onthaal in verschillende kranten, maar in de eerste plaats aan de reacties van leerlingen: het beoogde publiek van literatuurgeschiedenis.nl. Zij bleken, tijdens een uitgebreide testfase aan het Veurs College in Leidschendam, vrijwel zonder uitzondering enthousiast over deze nieuwe manier waarop de oude literatuur aan hen werd gepresenteerd. Zij hebben ons ervan overtuigd dat er toekomst is voor oude letteren.

Het vergeten en Vaandrager

August Hans den Boef

Het literaire tijdschrift *Randstad*, in twaalf nummers tussen 1961 en 1969 uitgegeven door De Bezige Bij, is nog steeds een Fundgrube van boeiend, ongebundeld materiaal. Zo staat er in het tiende nummer de poëziencyclus 'Anatomie 1965' van Louis Ferron en in het vijfde (1963) het begin (van de tweede versie) van Harry Mulisch' (nog?) niet gepubliceerde roman *De ontdekking van Moskou*.

Toen ik Mulisch' fragment bekeek, zag ik dat het *Randstad*-nummer bovendien een mij onbekende cyclus gedichten van Cornelis Bastiaan Vaandrager (1935-1992) bevatte, getiteld 'Koningin van de Maas'. Later las ik de boeiende beschouwing die Han Foppe in 1980 wijdde aan de overeenkomsten en verschillen tussen het vijfde gedicht uit 'Koningin van de Maas' en Vaandrager's 'Met andere ogen'. Dit laatste stond in de anthologie *Met andere woorden. Jonge dichters uit noord en zuid* (1960), samengesteld en ingeleid door René Gysen en Hans Sleutelaar. 'Met andere ogen' heeft Vaandrager merkwaardig genoeg later niet opgenomen in zijn (nota bene gelijknamige) debuutbundel uit 1961. Het is evenmin opgenomen in *Totale poëzie*, de uitgave van zijn verzamelde gedichten uit 1981.

In een Vaandrager-lemma dat ik voor het *Kritisch Lexicon* maakte, heb ik wel naar Foppe verwezen, maar verzuimd 'Koningin van de Maas' apart in de primaire bibliografie te vermelden.

Waarom staat ook 'Koningin van de Maas' niet in *Totale poëzie*? De cyclus had uitstekend in de categorie 'Verspreide gedichten (1958-1968)' gepast, precies middenin. De overgang tussen Vaandrager's vroege gedichten en wat zijn lapidaire *Nieuwe Stijl*-poëzie zou worden. Jan Oudenaarden vertelde in het onlangs verschenen

Vaandrager-nummer van het Rotterdamse tijdschrift *Pašionate* dat hij de samensteller van *Totale poëzie*, Hans Sleutelaar (aan wie de cyclus is opgedragen), had gevraagd waarom 'Koningin van de Maas' ontbrak. Sleutelaar antwoordde dat hij het was vergeten.

Toen ik een paar jaar geleden een aanvulling voor mijn Vaandrager-bibliografie mocht maken, vergat ik 'Koningin van de Maas' wederom. Evenals de fraaie prozacyclus 'Beel-

den uit een nieuw boek (gekuist)', die ik ooit in *Rotterdams perspectief 1963* had ontdekt, op zoek naar een ongebundeld essay van Bordewijk.

Maar misschien is het niet te laat en moet de bibliografie nog een keer worden aangevuld. Ook in *Pašionate* dook weer onbekend werk van Vaandrager op. Er is het een en ander nog niet gebundeld dat Vaandrager in de tweede helft van de jaren vijftig in tijdschriften *Proefschrift* en *Gard Sivik* publiceerde, waarvan sommige verhalen heel goed zijn geslaagd. Het oeuvre van Vaandrager is - in de verschillende betekenissen van het woord - groter dan we kennen uit zijn boekpublicaties.

Daarom is het onjuist om hem, zoals de afgelopen tijd enige malen geschiedde, te vergelijken met Herman Brood. Die vergelijking doet Vaandrager te kort. Brood had een klein talent, waarmee hij gewoekerd heeft op een manier die zelfs de Schepper jaloers zou maken. Vaandrager beschikte over een fenomenaal talent dat hij heeft laten leeglopen. Maar in 1963 bloeide het als een Rotterdamse roos.

Koningin van de Maas

5 nieuwe inzichten op de Rotterdamsche Electriscbe Tram voor Hans Sleutelaar

(1)

Ik ken haar van gezicht:
zij werkt bij Unilever
en verwacht een baby en een gesproken brief
uit Nieuw Guinea.

Weet zij dat van de week
zijn kloten weggeschoten zijn,
toen hij gehurkt zat
bij een praatmachine van het Algemeen Dagblad?

Zo'n bedrijfsongeval
maakt poëzie ook bruikbaar
voor pacifisten.

(2)

Het zal je gebeuren:
een pissebed van voor de Eerste Wereldoorlog
wordt meegesleept
in de smeerolie van een brug
en gekraakt,
zo keurig geconserveerd als hij was.

Je moet er oog voor hebben,

als je moet wachten voor de Koninginnebrug.*

*Openingstijden
Koninginnebrug Werkdagen:

0.40-0.56

0.50-1.06

2.30-2.44

4.08-4.38*

6.00-6.20

7.01-7.21*

9.08-9.23

behalve ma.

allen ma.

10.40-11.00*

12.40-13.00*

14.40-15.00*

16.40-16.55

18.43-19.03*

20.43-20.59

22.42-22.57

*Alle dagen

(3)

Na gedane arbeid
spot het neon met onze Amerikaanse coiffure.
Op de vluchtheuvels
wemelt het van engelenhaar.

U raadt het al:
de feestdagen zijn in zicht.

(4)

Een wolkenformatie
die ik dreigend zou kunnen noemen.
Maar waarom?
De wolkenformatie lijkt op iemand.
Maar dat is tijdelijk.
Het is eigenlijk al (5.32 uur) over.
Zo gaat dat met wolkenformaties.

(5)

Het is een dynamische stad
waar ik in rijd.
Ik ben vrij
om een eind te rijden.
Om een bezoek af te leggen,
een afstand in deze stad.
Maar er is altijd wat. Een brug,
een onmogelijke brug is dat.*

Er passeert
stervenslangzaam 1 elevator.

Maar ik dwaal af. Ik bedoel
dit: aan deze vertraging
ga ik mij niet storen. Nee,
heel reëel en niet minder
ontspannen ga ik reageren.

*Met andere ogen:
dezelfde stad.*

*Bedoeld is weer de
Koninginnebrug uit (2)

Experimenten

Han van der Vegt

III

vandaag heb ik een mens gemaakt
 van leer en roest
 een hol teervat met schorre weerklank
 omkleed ik strak met een berenvel
 de klauwen en poten snij ik weg
 die heeft zij niet nodig, de kop die
 zielloos gaapt heeft zij ook niet nodig
 ik sla haar wat oude spijkers in
 op de plaatsen waar zij lijden moet
 een paar koehoorns, sierlijk van kromming
 splits ik haar in de lies
 door het laatste roestgat laat ik twee
 nachtgalen naar binnen floepen
 met zangzaad genoeg voor vijf dagen
 dan hecht ik af, ga zitten en wacht
 dunne hoest kondigt het leven aan
 daar reutelt haar stompe einde zacht
 zij richt zich op, zij spreekt!

XII

vandaag heb ik een mens gemaakt
 van zweet en porselein
 op haar witte ontvankelijkheid
 troont een sfinxenbek van een stortbak
 het wedgwood van haar gevoelsleven
 geeft zij vrijelijk te leen aan de
 mergzoet slurpende tempeliers die
 in haar kelder concilie houden
 koperberingde nubiërs, met
 serviesgoed overladen, klimmen
 de trappen op en af
 schaamte kent zij niet, noch verleden
 wie kan bogen op zo'n fris gemoed!
 zij zet het in rekken in haar op
 leeuwenpoten geschraagde wasteil
 vanaf de vier hoeken spuiten haar
 dolfijnen haar maagdelijkheid van
 zwadder en zoedel rein

Zestig jaar verzamelen bewaard

Andy Wieles

Vorig jaar is de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde verrijkt met een collectie boeken en tijdschriften op het gebied van de Friese taalkunde, letterkunde en plaatselijke geschiedenis, tezamen zo'n 850 titels. De verzameling behoorde toe aan professor E.G.A. Galama.

Egidius Gerardus Antonius Galama, geboren in Gouda in 1912, studeerde Nederlands in Utrecht bij C.G.N. de Vooy en Fries bij G. Gosses. Na zijn doctoraal examen gaf hij een aantal jaren les aan verschillende middelbare scholen. Hij promoveerde in 1941 in Utrecht op een tekstuitgave van *Twee zestiende-eeuwse spelen van de verlooren zoone* door Robert Lawet.

Zijn studie zou zich vanaf 1950 vooral richten op de taal- en cultuurgeschiedenis van het land van zijn voorvaderen, Friesland. Het Fries en Friesland vormden ook de belangrijkste kern van zijn boekerij, die hij zijn leven lang met grote zorgvuldigheid uitbouwde. Dat vond zijn neerslag in een uitgebreide catalogus van verworven boeken, waarbij hij als een rasverzamelaar ook steeds noteerde waar hij het boek verworven had. Die catalogus bleek later uiterst praktisch om, met de Leidse catalogus ernaast, het belang van de collectie voor de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde vast te stellen.

Galama's studies werden erkend toen hem in 1962 de bijzondere leerstoel Fries aan de Universiteit van Amsterdam werd aangeboden, waar hij Jelle Brouwer opvolgde, die naar Groningen was gegaan. Het jaar daarop vertrok in Leiden Klaas Fokkema en opnieuw was Galama de aangewezen opvolger.

Voor een verzamelaar komt ooit het moment om afscheid te nemen van zijn boeken. Bij Galama was dat niet anders; zijn gezondheid dwong hem in 2001 ertoe kleiner te gaan wonen. Dit zou betekenen dat zijn collectie voorgoed uiteen zou vallen.

In plaats daarvan bewandelde hij een andere weg. Op zijn speurtochten naar literatuur had hij geregeld contact gehad met Pieter Obbema, oud-conservator van de Westerse handschriften en tevens belast met het Fries van de Leidse Universiteitsbibliotheek. Toen al rees het plan om de Maatschappij te zijner tijd een eerste keuze uit de bibliotheek te laten. Want met de collectie Fries was het pover gesteld nadat Eelco Verwijs (1830-1880) hiervoor een schitterende grondslag had gelegd door al zijn boeken aan de Maatschappij te vermaken. De schrale jaren voor en na de oorlog maakten het onmogelijk om de bibliotheek op peil te houden; pas in de jaren zestig zou de opgelopen schade enigszins worden hersteld, maar er bleven grote lacunes.

Galama, die in 1981 al zijn leeropdracht had neergelegd, nam - toen een verhuizing

Foto Henk Kuiper.

onvermijdelijk werd - opnieuw contact op met Leiden en in juni vorig jaar togen de huidige beheerder van het Fries, Bram Jagersma, en Pieter Obbema naar Hilversum om de boeken ter plekke te bekijken. Ze lieten vijftien meter apart zetten, waarvan na een precieze controle in de Universiteitsbibliotheek twaalf meter boeken niet in Leiden aanwezig bleek te zijn. De Maatschappij nam ze over tegen taxatiewaarde.

Die boeken (en ook wat tijdschriften) zijn binnenkort, als ze zijn verwerkt in de catalogus van de bibliotheek, toegankelijk voor onderzoek. Ongetwijfeld tot vreugde van de nieuwe hoogleraar Fries, Rolf Bremmer, die dit jaar Philippus Breuker op Galama's leerstoel opvolgde. Maar ongetwijfeld ook tot voldoening van de leden van de Maatschappij in Holland, die nu weten dat ze voor het Fries ook op de eigen bibliotheek kunnen vertrouwen; tot nu toe moesten onderzoekers zich alrijd in noordelijke richting begeven, naar de Provinsjale en Buma Biblioteek fan Fryslân in Leeuwarden of naar de Groningse Universiteitsbibliotheek.

Voor de boekensneuper Galama is het al even bevredigend te weten dat wat hij koesterde een goed huis heeft gevonden.

Onder de leden van de Maatschappij zijn er zeker meer liefhebbers die op een speciaal gebied van alles hebben bijeengebracht dat zij liever niet meer uiteen zien vallen, ook al is hun onderwerp meer gespecialiseerd dan deze brede collectie Fries. Weet dan dat bij de bibliothecaris de deur altijd openstaat om een regeling te treffen.

Uit de hogeschool geklapt

Het water van het Rapenburg lag op zaterdag 16 maart jl. te blinken in de zon, Leiden toonde zich van haar beste zijde. Niet minder dan 120 mensen van diverse leeftijden hadden zich verzameld in het Academie gebouw, op een boogscheut afstand van het ouderlijk huis van Johannes Kneppelhout. Een gedenksteen maakt passanten sinds 8 november 1985 attent op het feit dat Kneppelhout daar, onder het pseudoniem Klikspaan, omstreeks 1840 jaar geleden zijn *Studentenschetsen* schreef.

Ter gelegenheid van de verschijning van de door Annemarie Kets, Mariëlle Lenders en Olf Praamstra

Anonieme lithografie uit Studentenleven (1868).

verzorgde studie-uitgave van dit boek organiseerden het Constantijn Huygens Instituut en de onder de Maatschappij ressorterende Werkgroep 19e eeuw een symposium met de titel 'De wereld van Klikspaan'. Nadat alle belangstellenden, van wie ten minste acht de naam Kneppelhout droegen - nazaten van de broer van de kinderloos overleden auteur - tegen half elf plaats hadden genomen in de toch wel wat ongemakkelijke, want krappe banken van het Groot Auditorium, opende prof. mr. C. Fasseur, lid van de Bestuurscommissie der KNAW, de dag met het ophalen van enkele herinneringen aan zijn eigen Leidse studententijd. Hij wees erop dat er in de meer dan honderd jaar die waren verlopen tussen Klikspaans en zijn academie-jaren veel vrijwel onveranderd was gebleven.

Deze naar meer smakende amusegueule werd gevolgd door zwaardere kost. In een pittig betoog hield Annemarie Kets haar gehoor voor dat de reputatie van de *Studentenschetsen* als betrouwbare historische bron, hoewel groot, niet

onbetwist is. De romanist Paul J. Smith plaatste behartigenswaardige kanttekeningen bij Kneppelhouts kennis van en voorkeur voor het werk van de Franse klassieken. En Jacques Dane besloot de ochtend met het thuisbrengen van de opvoedkundige idealen die de schrijver zijn leven lang beleed. Veel daarvan waren hem bijgebracht tijdens de jaren die hij doorbracht op de kostschool Noorthey. De lezingen werden afgewisseld met voordrachten door de in een origineel negentiende-eeuws rokkostuum geklede Ab Gietelink. Hij putte uit het repertoire van de mede door Kneppel hout opgerichte Rederijderskamer voor Uiterlijke Welsprekendheid en bracht ernstige poëzie van Nicolaas Beets, humoristische van J.H. Burlage en vertaald proza van Jean Paul welluidend ten gehore.

Geestelijk verkwikt, maar lichamelijk een weinig gekreukeld (dit laatste als gevolg van de al eerder gememoreerde krapheid der banken) begaf het gezelschap zich naar de lunch. In spontaan ontstane groepjes ontwikkelden zich onder het genot van een broodje en een vloeibare versnapering geanimeerde gesprekken over de inhoud van het 's morgens gehoorde. De tijd was te kort om al te diepgaand van gedachten te wisselen. Er wachtte immers nog een middagprogramma, met als eerste spreker Jeroen van Gessel, bij wie een bespreking van de muzikale belevingswereld van Kneppel hout in goede handen was. Het koor van het aloude Sempre Crescendo zong daarna het eerste couplet van het 'Io vivat', het dito van het 'Gaudeamus igitur' en van het Duitse studentengezang 'Crambam buli' (wel war psalmachtig); hoogtepunt was onbetwist de uitvoering van de 'Psaumes Premiers' van C.A. Fodor, met fraaie solopartijen. Willem Otterspeer had hierna de enigszins ondankbare taak de toehoorders weer bij de les te krijgen, maar slaagde daar uitstekend in met zijn verhaal ovet de toestand van het univetsitaire onderwijs en de groeiende kritiek in de dagen van Klikspan.

En toen volgde het moment waar eenieder de gehele dag toch wel verlangend naar had uitgezien: de aanbieding van de twee eerste exemplaren van de nieuwe editie van de *Studentenschetsen*; het eerste eerste aan de rector magnificus van de Leidse alma mater, prof. dr. D.D. Breimer, en het tweede eerste aan C.J. (Kees) Kneppel hout, voorzitter van de Stichting Kneppel hout. Beide heren toonden zich zeer ingenomen met de kloeke boekdelen en gaven daar, ieder op eigen wijze, blijk van. Alle aanwezigen werden ten slotte uitgenodigd tot het heffen van een glas in de Wintertuin van de nabijgelegen Hortus Botanicus. Het uitzonderlijk mooie weer maakte het zelfs mogelijk dit buiten te doen.

Wie deze dag heeft moeten missen, kan in het bezit komen van de teksten van de lezingen door bij de administratie van de Werkgroep 19e eeuw, J.H. van den Broekstraat 83, 3071 MB Rotterdam, e-mail vandelaar@fhk.eur.nl, een exemplaar te bestellen van de in september verschijnende speciale aflevering van het tijdschrift *De Negentiende Eeuw*. Dit nummer kost inclusief verzendkosten €13. De tweedelige, zeveneneenhalve pond zware uitgave van de *Studentenschetsen* is voor €90 verkrijgbaar in de boekhandel. Ze is ook te bestellen bij het Constantijn Huygens Instituut, Postbus 90754, 2509 LT Den Haag. De portokosten bedragen €5.

Dick Welsink

Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad

Ongeveer een eeuw geleden verscheen het vierdelige werk van P.J. Blok als de geschiedenis van de stad Leiden. De naam Leiden komt echter niet in de titel voor. Blok noemde zijn werk *Geschiedenis eener Hollandsche stad*. Om die te beschrijven dook hij in de geschiedenis van Leiden. Het werk van Blok was in zijn tijd iets nieuws. Het was een wetenschappelijk verantwoorde moderne geschiedenis van Leiden, noodzakelijk omdat de wetenschap, zoals hijzelf zegt, met 'reuzenschreden' vooruitgegaan was en de 'tegenwoordige tijd iets anders eischte'. Volgens hem diende een stedelijke geschiedenis niet een overzicht te zijn van de ontwikkeling van de stedelijke instellingen, zoals bij oudere schrijvers, maar een beschrijving van die instellingen in hun historische context. Hierin ligt de kracht, maar tevens de eenzijdigheid van het boek.

We zijn een eeuw verder. Een eeuw waarin de historici niet stilgezeten hebben. Honderden, zo niet duizenden publicaties hebben in die tijd het licht gezien. De thematiek en de invalshoeken zijn sedert Blok sterk veranderd. Bovendien moet worden geconstateerd dat de geschiedwetenschap zich in gespecialiseerde richtingen heeft ontwikkeld. Het algemene is overwoekerd door het afzonderlijke. Bovendien hebben nieuwe onderzoeksmethoden hun intrede gedaan.

Een stedelijke samenleving wordt gekenmerkt door een conglomeraat van functies en processen. In de visie van de redactie moet deze nieuwe stadsgeschiedenis er een worden waarin de aspecten van het stedelijk leven zijn samengesmeed tot een integraal beeld. In een dergelijke synthese dienen de verschillende gebeurtenissen, ontwikkelingen en processen niet als zodanig centraal te staan, maar moeten de onderlinge relaties en dwarsverbanden ervan het uitgangspunt vormen. Het conglomeraat moet worden hersteld. Zo kan een beeld ontstaan van het functioneren van

een samenleving in het verleden, in dit geval van de stad Leiden. Ook de context van de stedelijke samenleving wordt daarbij in de beschouwingen betrokken. Leiden was geen eiland zonder invloeden van buitenaf. De stad ligt in een regio, een gewest, een nationale staat. Daarmee bestaan bepaalde bindingen, economisch, sociaal, politiek-institutioneel, cultureel. Het is bovendien een van de opgaven voor de stadshistoricus, om binnen het algemene beeld van de samenlevingsvorm die stad heet, het karakteristieke van een bepaalde stad boven water te brengen. Die kan gelegen zijn in de economische rol of in het aanwezig zijn van een bepaalde functie, zoals universiteit of hoogheemraadschap, maar bijvoorbeeld ook in de sociale stratificatie, de kerkelijke gekleurdheid, de tolerantie tegenover minderheidsgroepen of de mate van criminaliteit.

De stof behoeft vanwege inzichtelijkheid nu eenmaal structuur. Het leidend beginsel daarbij is de visie op het begrip stad. Wat maakt een stad tot stad?

Een stad is een plaats waar zich, door welke oorzaken en om welke redenen dan ook, een concentratie van bewoning heeft voorgedaan. Die gegeven brengt tal van consequenties met zich mee. Primair is er het ruimtelijke aspect; niet zozeer het feit dat er een te definiëren ruimte is waar deze bewoning plaatsvindt, maar veeleer de invulling van die ruimte: dichte bebouwing, knooppunten van wegen en waterwegen, gebouwen met openbare functies, en als het maar even kan het in gebruik nemen van grond, ondanks problemen die de natuur daarbij opwerpt. In die ruimte leven mensen: het demografische aspect.

Vanhieruit komt men gemakkelijk op de sociaal-economische aspecten. Bewoningsconcentratie leidt licht tot arbeidsverdeling en specialisatie. Dit heeft niet alleen consequenties voor de economische ontwikkeling, maar ook voor de sociale verhoudingen: sociale stratificatie en *charitas*.

Bewoningsconcentratie brengt andere interacties tussen mensen met zich mee dan wonen in afzondering. Hoe lost men de verdeling van de macht op? Met andere woorden, hoe regelt men het bestuur en de rechtspraak. Dergelijke vragen horen thuis in een hoofdstuk over bestuur en politiek. Maar ook is er sprake van een grote mate van innovatie. Er ontstaan nieuwe morele opvattingen en normen, religieuze opvattingen en kunstuitingen. De mentaal-culturele ontwikkelingen worden beschreven in hoofdstukken over kerk en samenleving, het sociaal-culturele leven en onderwijs en wetenschap.

Wederom gaat een vierdelig werk verschijnen over de geschiedenis van Leiden. Leiden dat gezien wordt als een typische exponent van een Hollandse stad. Het kan geen eenmanswerk meer zijn. Een team van redacteurs en auteurs brengt dit project tot stand. In bijgaande folder kunt u meer hierover lezen.

De boeken worden uitgegeven door de Stichting Geschiedschrijving Leiden, die speciaal voor dat doel is opgericht. Het betreft een samenwerkingsverband van het Gemeentearchief Leiden, de Vereniging Oud Leiden en de Vereniging Jan van Hout (vrienden van het Gemeentearchief). Via de bon in de folder is de serie te bestellen. De boeken zullen ook in de boekhandel komen, maar tegen aanzienlijk hogere prijzen. De leden van genoemde verenigingen krijgen een grote korting (zie de bon).

De Bibliotheca Thysiana

Tien jaar geleden dreigde de Bibliotheca Thysiana, de bibliotheek van Johannes Thysius (1621-1653) op de hoek van het Rapenburg en de Groenhazengracht in Leiden, af te glijden naar de vergetelheid. De bibliotheek was bij de dood van de stichter in 1653 bedoeld als een publieke bibliotheek, maar de boeken hadden hun waarde voor de praktijk allang verloren. Natuurlijk werden er geregeld nog boeken naar de Dousakamer van de Leidse universiteitsbibliotheek overgebracht, als een onderzoeker wist van een zeldzame band uit de vakliteratuur of via de catalogus van de universiteitsbibliotheek op een bijzondere titel was gestoten. Maar op het Rapenburg meldde zich nog maar sporadisch een bezoeker om het fraaie pand, een schepping van Arent van 's Gravensande naar de normen van het Hollands classicisme, van binnen te bewonderen.

Het was ook niet zo eenvoudig binnen te komen. Met het vertrek van de oud-pedel Eradus was een eind gekomen aan de vaste bewoning door een gezin. In zijn plaats vonden kamerbewoners er een onderdak; ze toonden - één uitzondering daargelaten - weinig affiniteit met het historische interieur.

Het gebouw had zijn glans verloren en ook een leek kon het niet ontgaan dat eveneens de boeken in een treurige toestand verkeerden. Bouwkundig onderzoek leerde dat er tonnen nodig waren voor een grondige restauratie; een peiling van de staat van de collecties had tot uitkomst dat alleen al met het herstel van de boeken zo'n één miljoen gulden gemoeid was, om nog maar te zwijgen van het kostelijke archief en de overige voorwerpen. Wat er verder nodig was, bleef onduidelijk zolang niet vaststond hoe een bibliotheek zonder inkomsten zou kunnen overleven.

Een nieuw plan voor het toekomstige gebruik werd in 1996 globaal vastgesteld. Zes jaar later is de situatie volstrekt veranderd. De bibliotheek staat nu op de UNESCO-lijst van honderd topmonumenten van Nederland en is bij Europa Nostra voorgedragen als voorbeeld van een geslaagde restauratie. Een peiling onder lezers van *Informatie Professional* had in januari 2002 tot uitkomst dat de Bibliotheca Thysiana in hun ogen een plaats verdiende onder de vijf mooiste bibliotheken van het land. Dat laatste was ongetwijfeld mogelijk doordat het aantal bezoekers sinds eind 1999 drastisch was gestegen. Over het laatste jaar waren het alleen al meer dan duizend, deels in kleine groepen, deels op een van de open dagen, die bij bijzondere gelegenheden zijn georganiseerd.

De nieuwe huiseigenaar, de Vereniging Hendrick de Keyser, tekende voor een grondige restauratie van het gebouw. Daarbij stond voorop dat alles zo veel mogelijk in de oorspronkelijke staat zou worden teruggebracht. Bovendien is de kostbare verzameling beter beschermd tegen de schadelijke werking van het daglicht door een wijziging van de beglazing en door een nieuwe verwarming. Verder werd een betere verlichting ontworpen, zodat rondleidingen op donkere dagen mogelijk werden. Alleen de woonruimte op de begane grond werd opgeofferd voor een riante vergader- en ontvangstruimte, de Elsevierkamer. De daar aanwezige oorspronkelijke elementen bleven behouden.

De voor dit doel opgerichte Stichting tot Behoud van de Bibliotheca Thysiana nam de boekerij onder handen. De collectie werd uitgedund, doordat jongere drukken zijn afgestoten. Een uitzondering is alleen gemaakt voor het oudste deel van de vermaarde Swedenborg-collectie. Het kreeg een plaats op de begane grond, samen met de Blaeu-atlas. De laatste is beneden opgesteld, omdat de bijzondere atlaskast zo beter tot zijn recht komt.

Bij de herinrichting van de boekenzaal op de eerste etage stond behoud van de ingetogen, zeventiende-eeuwse sfeer voorop. Het betekende dat alle boeken onder handen moesten worden genomen en er honderden ingrijpend zijn behandeld, ook boeken die in het verleden al eens opnieuw naar de binder waren gestuurd. Want veel oude restauraties hielden er geen rekening mee dat elke band mede het karakter van de zaal bepaalde. Ten slotte is ook de Elsevierkamer zo ingericht dat zij harmonieert met de inrichting van de rest van het gebouw. Twee gulle gevers schonken een authentieke kroonluchter voor de zaal en een lantaarn uit de tijd voor de hal.

De bibliotheek is nu op afspraak voor liefhebbers weer open. Wel wordt dan een bijdrage gevraagd voor het onderhoud, zodat in het algemeen alleen groepen (tot ten hoogste zo'n twintig personen per keer) worden rondgeleid. Herzelfde geldt natuurlijk ook voor bijeenkomsten in de Elsevierkamer.

Pieter Obbema

Inlichtingen bij de Universiteitsbibliotheek Leiden, Witte Singel 27, drs.
Jos Damen, tel. 071-5272808.

Elfde Bert van Selm-lezing Lezen in romans

Op dinsdag 3 september 2002 zal de elfde Bert van Selm-lezing plaatsvinden met een voordracht die Berry Dongelmans zal houden onder de titel 'Lezen in romans'.

Bij het onderzoek naar wat en hoe in het verleden is gelezen, wordt gebruikgemaakt van een diversiteit aan bronnen. Zijn voor onze eigen tijd de mondelinge enquête en het tijdbudgetsysteem favoriet, naarmate men verder in de tijd teruggaat, zijn andere bronnen noodzakelijk. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om klantenboeken, egodocumenten, intekenlijsten of boedelinventarissen. Naar de roman als mogelijke bruikbare bron om de contemporaine leescultuur te achterhalen, is tot nu toe nauwelijks serieus onderzoek gedaan. De vraag is of dat terecht is.

Berry Dongelmans is als neerlandicus-boekhistoricus verbonden aan de Opleiding Nederlandse taal en cultuur van de Universiteit Leiden. Hij is in 1992 gepromoveerd op *Johannes Immerzeel Junior (1776-1841). Het leven en bedrijf van een uitgever-boekhandelaar in de eerste helft van de negentiende eeuw*. Voordien was hij betrokken bij de uitgave van het *Verzameld werk* van Multatuli (vanaf deel 13) en verzorgde hij een bronnenpublicatie over Nil Volentibus Arduum. Hij publiceert regelmatig over bibliografische en boekhistorische onderwerpen, onder meer over negentiende-eeuwse leescultuur, de trilogie en kinder- en jeugdliteratuur. Hij is redacteur van diverse bundels en boeken, waaronder *Dierbaar magazijn. De bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (1995). Onlangs bezorgde hij *De Amadis van Gaule-romans. Productie, verspreiding en receptie van een bestseller in de vroegmoderne tijd in de Nederlanden* (2001), een postume publicatie van

Bert van Selm. Hij is mede-oprichter van de Nederlandse Boekhistorische Vereniging, waarvan hij tussen 1993 en 2001 secretaris was.

Alumni van de Opleiding Nederlandse taal en cultuur, studenten, docenten, vakgenoten en alle andere belangstellenden worden van harte uitgenodigd deze lezing bij te wonen. De lezing vindt plaats in zaal 011 van het Centraal Faciliteitengebouw (gebouw 1175) van het Witte Singel/Doelencomplex te Leiden en begint klokke 16.15 uur. Aansluitend wordt een drankje geschonken. Toegangskarten voor de lezing kunnen tot eind augustus worden aangevraagd bij de Universiteit Leiden, Opleiding Nederlandse taal en cultuur, Commissie Bert van Selm-lezing, P.N. van Eyckhof 1, Postbus 9515, 2300 RA Leiden, of via w.van.anrooij@let.leidenuniv.nl. Men kan ook gelijktijdig met de bestelling van de uitgave van de lezing op de bankoverschrijving een toegangskart aanvragen. De toegangskarten worden kort na medio augustus toegestuurd. Voor nadere informatie: secretariaat van de Opleiding Nederlandse taal en cultuur, tel. 071-5272604.

De Bert van Selm-lezingen worden ook uitgegeven. De elfde Bert van Selm-lezing zal verschijnen op 3 september 2002. U kunt in het bezit komen van een of meer exemplaren door €10,25 (of een veelvoud daarvan) over te maken naar ABN-AMRO 53.88.53.344 ten name van Universiteit Leiden cs Opleiding Nederlandse taal- en cultuur, geb. nr. 1167, Postbus 9515, 2300 RA Leiden, onder vermelding van 'Elfde Bert van Selm-lezing' of, bij bestelling vanuit het buitenland, door toezending van een eurocheque. De bestelling is op 3 september na afloop van de lezing af te halen of zal na die datum worden toegezonden.

U kunt de Bert van Selm-lezing steunen door abonnee te worden. Indien u dat wilt, kunt u dit kenbaar maken door op uw overschrijvingskaart of uw aanvraag voor een toegangskart het woord 'abonnee' te vermelden. U krijgt dan met ingang van dit jaar automatisch elk jaar een uitnodiging voor de lezing toegestuurd en u verzekert zich van een exemplaar van de gedrukte tekst. Dit ligt op de dag van de lezing voor u klaar of het wordt u toegezonden (vergezeld van een rekening).

Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis

Op 15 juni 2002 vindt in het Scheepvaartmuseum te Groningen de jaarlijkse ledenvergadering plaats van de Nederlandse Boekhistorische Vereniging. Tijdens deze bijeenkomst zal het negende *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* worden gepresenteerd. Dit *Jaarboek* (212 pagina's, geïllustreerd) bevat tien artikelen en twee recensies:

- Piet Verkruijsse, 'Moeilijk en dogmatisch, maar wel buitengewoon rijk. Verleden, heden en toekomst van de analytische bibliografie'
- Ad Leerintveld, 'Constantijn Huygens en de kopij voor zijn *Otiorum libri sex*'
- Nelleke Moser, 'Overdroomde dromen. Haring van Harinxma (1604-1669) als vertaler van Quevedo's *Sueños*'
- Marja Smolenaars, 'Detectivewerk: in Nederland gedrukte boeken met een Engels impressum 1600-1730'

- Elisabeth Meyer, ‘ “By den drukker dezès is ook gedrukt en te bekomen”. Een verkennend onderzoek naar stocklijsten in Nederlandse uitgaven in de zeventiende en achttiende eeuw’
- Rietje van Vliet, ‘Nederlandse boekverkopers op de Buchmesse te Leipzig in de achttiende eeuw’
- L.G. Saalmink, ‘Hieronymus van Alphen en het raadsel van de Wo(e)rtmandrukken’
- Steven Claeysens, ‘ “Een fatsoenlijk colporteur verkoopt niet”. Salomon van Raalte brengt Derkinderens *Gijsbrecht van Aemstel* aan de man’
- Jan Pauwels, ‘ “Groote boeken voor weinig geld”. De publicatiegeschiedenis van *Guido Gezelle's dichtwerken*, 1903-1905’
- Jacques Dane, ‘ “De machtigste uitgeefster”.

Bedrijfsvoering bij Uitgeverij Callenbach, 1880-1936’

- Maureen Bell, ‘Books and beliefs across the North Sea’
- Nel van Dijk, ‘Kritische ontwikkelingen. Onderzoek naar de literaire dag-, nieuws-en weekbladkritiek in de eerste helft van de negentiende eeuw’

Voor €25 kunt u lid worden van de NBV en ontvangt u het *Jaarboek* en uitnodigingen voor ledenvergaderingen en overige activiteiten. Het lidmaatschap staat open voor iedereen. Voor studenten geldt een contributie van €15. Instellingen en bibliotheken kunnen zich voor €35 op het *Jaarboek* abonneren. U kunt zich opgeven als lid door een berichtje te sturen naar de secretaris:

dr. J. Salman, Kerkstraat 4, 2181 JE Hillegom; e-mail: jeroen.salman@let.uu.nl.

Godfried Bomans, de fluwelen duivel

Van 15 juni t/m 8 september a.s. is in het Letterkundig Museum de overzichtstentoonstelling *Godfried Bomans, de fluwelen duivel* te zien. De titel is ontleend aan een rake typering die A. Roland Holst ooit gaf aan de schrijver van *Erik of Het kleine insectenboek*. ‘De eeuwige student’, ‘Godje Bomans’ en ‘De

dolende ridder' zijn enkele andere karakterisering van deze veelzijdige schrijver.

Het materiaal van de tentoonstelling is vrijwel volledig afkomstig uit de literaire nalatenschap van Godfried Bomans (1913-1971), die het Letterkundig Museum in 2000 verwierf. De expositie laat de rijkdom van Bomans' schrijverschap zien aan de hand van documenten (brieven, dagboeken, foto's en kladschriften) en fragmenten uit de talloze radio- en TV-opnamen waar Godfried Bomans later in zijn leven furor mee maakte. De bezoekers kunnen een blik werpen op diverse nog nooit vertoonde dagboeken als 'Dagboek van een gymnasiast', 'Journaal van de laatste oorlogsdagen en de eerste dagen der bevrijding' en 'Dagboek van Rottumerplaat'. De manuscripten van *Pieter Bas*, diverse sprookjes en van nooit verschenen ander werk zullen te zien zijn, evenals fanmail naar aanleiding van *Pa Pinkelman* en bijvoorbeeld een aantal brieven uit de correspondentie tussen Godfried Bomans en Harry Prenen die zij elkaar schreven als leden van het schertsgezelschap 'de Rijnlandsche Academie'. Naast dit mysterieuze gezelschap heeft Bomans aan vele andere genootschappen actief deelgenomen (veelal heeft hij ze zelf opgericht), zoals The Haarlem Branch of the Dickens Fellowship en natuurlijk Teisterbant. Van deze laatste kring zijn op de tentoonstelling niet eerder vertoonde beelden te zien.

Godfried Bomans was een geliefd schrijver van humoristische verhalen. Hij was bovendien een geestig spreker, goed beschouwd de eerste stand-up comedian van Nederland. Die kwaliteit blijkt uit zijn talrijke radio- en TV-optredens, waarvan ook op de expositie te genieten valt. Verrukt van de benen van Marlène Dietrich sprak Bomans ooit meewarig: 'Had mijn vrouw maar één zo'n been...' Aan het eind van zijn leven is de humorist in Bomans vrijwel verdwenen en maakte hij indrukwekkende TV-reportages, onder andere over zijn broer Arnold en zus Wally, die beiden een kloosterleven leidden. Na zijn dood is veel van zijn werk nog talloze malen herdrukt en opnieuw gebundeld. In 1996 verscheen het eerste van de zeven delen omvattende *Werken*. Dat een aantal van deze delen zelfs in de tweede druk al is uitverkocht en deel III inmiddels aan de vierde druk toe is, bewijst eens te meer dat Godfried Bomans nog lang geen vergeten naam is.

Voor informatie:

Aad Meinderts, adjunct-directeur/hoofd afdeling Presentaties, tel.
070-3339630 www.letterkundigmuseum.nl

Openingstijden: di. t/m vr. 10-17 uur, weekend en feestdagen 12-17 uur.

Het Letterkundig Museum is gehuisvest in het Koninklijke Bibliotheek-complex, naast station Den Haag Centraal. In drie minuten loopt u naar het museum: via de zijuitgang halverwege spoor 12 het station verlaten, de weg oversteken en rechtdoor lopen. Er is gelegenheid tot betaald parkeren in de nabije omgeving.

[nummer 2]

Redactioneel

De winter vraagt om stevige kost. Het leek de redactie dan ook gepast de decemberaflevering van het *Nieuw Letterkundig Magazijn* te openen met twee gedegen, maar daarom niet minder smaakvolle bijdragen. Het toeval wil dat beide artikelen zijn geschreven door gemengde dubbels. Voor het eerste en omvangrijkste tekenen Arianne Baggerman en Rudolf Dekker, die hun licht laten schijnen over een vergeten, want vroeg, lid van de Maatschappij: de achttiende-eeuwse patriot Pieter Paulus. Hij speelde, zij het slechts zeer kort, een belangrijke rol in de woelige jaren rond de Franse en Bataafse Revolutie. Van heel andere aard is de bijdrage van Céline Beijer en Jan de Vet. Zij doen een ernstige poging volgens de methode van *close reading* te komen tot een interpretatie van de gedichten uit de bundel *Verschiet* van Anneke Brassinga. Voorafgaand aan deze nauwgezette tekstanalyse zijn twee gedichten uit de bundel in kwestie afgedrukt.

Na deze hoofdgerechten is het tijd voor wat lichtere kost. Maarten Mourik vertrouwde kort voor zijn overlijden op 30 september jl. een amusante herinnering aan J.C. Bloem aan het papier toe. Dat J.J. Slauerhoff niet de enige zeevarende dichter uit onze literatuur is, wordt duidelijk uit het artikel dat George Slieker aan leven en werk van marineofficier H.A. Meijer wijdde. Oud-redactiesecretaris Kees Thomassen schreef heet van de naald een kort in memoriam van de veelzijdige Boudewijn Büch. Dat het *Magazijn* goed gelezen wordt, bewijzen ten slotte de bijdragen van Cees van Steijnen en Jos Buurlage. Zij reageerden ieder afzonderlijk op de in het voorgaande nummer geopperde verderstelling dat Nicolaas Beets zijn pseudoniem ontleende aan een Haarlemse slagernknecht van Duitse afkomst. Interessant is dat ze beiden met een andere, nieuwe hypothese voor de dag komen. De aankondiging van de verschijning van een publiëksuitgave over het Metamorfoze-project en de signalering van een boekje van Jacques van Gent vormen het toetje.

Het staat de lezer vrij een of meer gangen over te slaan, maar de redactie is er vast van overtuigd dat ieder iets van zijn of haar gading zal vinden.

Pieter Paulus (1753-1796) in kleine kring
‘Ach stel u dien brave man tog ten voorbeelde’

Arianne Baggerman en Rudolf Dekker

De waardering voor staatslieden uit het verleden is in de Nederlandse geschiedschrijving nogal eens aan schommelingen onderhevig. Dat geldt echter niet voor de achttiende-eeuwse patriotse voorman en eerste president van de Nationale Vergadering Pieter Paulus (1753-1796).¹

Tijdens zijn leven was hij, zoals vrijwel elke staatsman, niet onomstreden, maar na zijn overlijden heeft hij onder historici doorgaans een welwillende pers gehad, als er althans over hem werd geschreven. Het zou onder meer aan zijn invloed te danken zijn geweest dat de Bataafse revolutie een ‘fluwelen’ machtsovername was. Dankzij Paulus' voortijdige overlijden kon zijn naam met harmonie geassocieerd blijven. Hij stierf immers nog voordat het politieke geharrewar losbarstte dat op deze omwenteling volgde. Ook door zijn tijdgenoten werd hij geroemd, niet alleen vanwege zijn diplomatieke gaven maar ook vanwege zijn intelligentie en zijn scherpe inzicht in politiek en geschiedenis. Dat de zoon van een brouwer uit het stadje Axel in Zeeuws-Vlaanderen zich wist op te werken tot de hoogste functie in Nederland mag op zichzelf al naar achttiende-eeuwse normen als een revolutionaire carrière worden beschouwd.

Paulus' capaciteiten manifesteerden zich reeds op jonge leeftijd. Zo was hij al op zevenjarige leeftijd zeer bedreven in lezen, schrijven en rekenen. Na een opleiding aan zowel de Franse als de Latijnse school belandde hij op zijn zeventiende jaar in Utrecht om rechten te studeren. Op achttienjarige leeftijd publiceerde hij zijn eerste verhandeling, een beschouwing over de vraag of graaf Floris V terecht vermoord was. Deze verhandeling werd vanwege de hoge kwaliteit door het Zeeuwsch genootschap gepubliceerd, nadat ze eerst door de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde was afgewezen. Twee jaar nadien volgde een omvangrijker werk over *Het nut der stadhouderlyke regering*, waarin Paulus een gematigde positie innam tussen de aanhangers van Oranje en de Staatsgezinden. In 1775, het jaar waarin hij als lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde werd toegelaten, legde hij de laatste hand aan een dissertatie over de leenroerigheid van de Zeeuwse eilanden aan Vlaanderen. In weerwil van zijn eigen twijfels over zijn verdediging hiervan in het Latijn - ‘ik versta Cicero wel, maar kan hem niet nadoen’ - overleefde hij ook de hieraan verbonden promotieplechtigheid aan de Leidse universiteit. Vrijwel tegelijkertijd publiceerde hij het eerste deel van een vierdelig standaardwerk over de ‘grondwet’ van de Republiek, *Verklaring der Unie van Utrecht*. Het was een belangrijke bijdrage aan de staatsrechtelijke discussie, onder meer omdat Paulus een vergelijking trok met de Amerikaanse ‘Articles of Confederation’.

Paulus' politieke stellingname radicaliseerde met de jaren van gematigd tot uitgesproken patriottisch. In 1776 ontmoette hij Joan Derk van der Capellen tot den Poll, van wie hij zeer onder de indruk was, al vond hij de radicale edelman, soms ‘al te doldriftig’.² Die indruk zag hij in 1781 bevestigd toen Van der Capellen met zijn

Aan het volk van Nederland het manifest van de revolutionaire patriotten publiceerde. In dat zelfde jaar trouwde Paulus met een dochter uit een zeer gefortuneerd Delfts regentengeslacht, Françoise Vockestaert. Als advocaat-fiscaal van de Admiraliteit van de Maze kreeg Paulus zijn eerste belangrijke publieke functie. Maar omdat hij inmiddels politiek onverkort aan de zijde van de patriotten stond, was hij ook een van degenen die na de mislukte revolutie van 1787 uit zijn ambt werd gezet. Paulus zag zich niet genoodzaakt uit te wijken en kon zich weer aan het schrijven zetten, in 1793 verscheen zijn *Verhandeling over de vrage: In welke zin kunnen de menschen gezegd worden gelijk te zijn?* Het betrof een theoretische kwestie, die na de Amerikaanse Vrijheidsoorlog en de Franse Revolutie ook praktische consequenties had gekregen. Pieter Paulus had zijn vooruitstrevende politieke

standpunten zo geformuleerd dat ze nog net door de beugel konden. Maar hij balanceerde op het randje van wat was toegestaan. Toen de hoofdofficier van Amsterdam in mei 1794 onderzoek verrichtte in revolutie-gezinde kringen, constateerde hij dat het werk van Paulus er druk gelezen werd.³

Zijn ontslag gaf Pieter Paulus in 1788 ook alle tijd om met zijn zwager Lambert van Eck, eveneens een jurist, op reis te gaan om de uitgeweken patriotten in Parijs te bezoeken en met Franse bewindslieden te overleggen over de toekomst van de Republiek, en te peilen of zij steun zouden geven aan de hernieuwde poging tot een patriotse machtsgreep. Al spoedig bleek dat de Fransen steeds minder aandacht voor de Hollandse problemen konden opbrengen. Ze werden allengs door geheel andere besommeringen in beslag genomen. Deze besognes, waarvan we in het reisverslag van Lambert van Eck af en toe een glimp kunnen opvangen, waren de voorbode van een geheel andere omwenteling dan die Paulus met zijn reis wilde stimuleren. Nog geen jaar nadat Paulus naar Holland was teruggekeerd, brak de Franse revolutie uit. Op wat langere termijn bleek de reis alsnog een goede politieke investering. Toen in de zomer van 1794 de Franse legers zonder veel weerstand te ondervinden de Republiek waren binnengevallen en nadat stadhouder Willem V op een vissersboot richting Engeland was vertrokken, konden de Fransen en Nederlanders het over één kwestie in ieder geval snel eens worden: Pieter Paulus was de aangewezen persoon om de leiding van het land op zich te nemen. Nog geen drie weken nadat Paulus als voorzitter van de Nationale Vergadering was geïnstalleerd, overleed hij aan een longontsteking. Dit leidde tot rouw onder de 149 overige volksvertegenwoordigers en andere Nederlanders die de nieuwe koers aanhingen.

Ook in Frankrijk treurde men over het wegvallen van deze verzoenende politicus met voldoende gezag om zowel de radicale als de gematigde groeperingen onder de Bataafse revolutionairen bijeen te houden. Het tijdstip van Paulus' overlijden, vrijwel onmiddellijk nadat hij aan de macht was gekomen, gaf hier voeding aan geruchten dat hij door een radicale groepering ter orangistische of ter patriottische zijde was vergiftigd. Dit gerucht zegt vermoedelijk meer over de paranoia die de Fransen sinds de terreur van Robespierre hadden ontwikkeld dan over de ware doodsoorzaak van Pieter Paulus. Een aantal lezers van het negentiende-eeuwse tijdschrift *De Navorscher* boog zich jaren later over het vraagstuk maar kwam niet verder dan de conclusie dat, als Paulus zou zijn vergiftigd, het vergif wel erg langzaam had gewerkt, omdat hij al op 6 maart 1796 te ziek was om de Nationale Vergadering te kunnen bijwonen maar pas elf dagen later overleed.⁴

De diagnose van de Dordtse predikant en

Pieter Paulus in het album amicorum van Lambert van Eck. Rijksarchief in Gelderland, Familie-archief Van Eck, inv.nr. 51.

medelid van de Nationale Vergadering Paulus Bosveld was ongetwijfeld adequater. In een brief van 13 maart 1796 aan zijn vriend Cornelis de Gijzelaar besteedt hij uitvoerig aandacht aan Paulus' conditie en de oorzaak van zijn ziekte, een egalitair onderdeel van het ritueel dat volgde op Paulus' installatie als voorzitter:

Paulus ligt nog hard ziek, en is zeer gevaarlijk geweest aan een zinking-koorts. Den 1 maart, dag der installatie van de Nationale Vergadering woei de wind uit den Noord-Oosten met volle kaken. Hij was President, en wierd in statie thuis gebragt, door de meeste leden. Proper gekleed, met de driekleurige escharpe gedecoreerd, ging hij blootshoofds, tusschen twee reyen militairen van den grooten trap van 't gewezen stadhoudersquartier, in het Nationaal Hotel, over het Binnen- en Buitenhof door de Gevangenpoort. Daar zetten wij (ik ging naast hem) onzen hoed wel op; maar het groeten en blootshoofds gaan hield niet op, langs de Vijverberg, Korte Vijverberg en zoo naar 't logement van Rotterdam. Voor mij was ik weinig bevreesd, als aan koude gewoon. Dat dat het hem op zou breken was wel te voorzien.⁵

Paulus' bijdrage aan de Nederlandse politiek is door historici weliswaar zelden anders dan positief gewaardeerd, hij kreeg van hen echter niet de aandacht die tijdgenoten als Schimmelpenninck of Van Hogendorp ten deel viel. Potentiële biografen werden mogelijk afgeschrikt door een verhaal met een zo ontijdig einde, over een politicus die in de bloei van zijn leven overleed, nog voor hij de kans had gekregen zijn politieke ideeën in praktijk te brengen. Daar komt nog bij dat er geen persoonlijk archief van Paulus bewaard is gebleven. En als dat al zou opduiken, zou het weinig substantieels bevatten, want tijdens de Restauratie van 1787 heeft Paulus naar het schijnt eigenhandig de meeste papieren vernietigd.⁶

De eerste serieuze biografie, door P.H. Suringar, bracht het niet verder dan het eerste deel, waarin alleen de eerste dertig jaar van Paulus' leven besproken worden. Meer recent zijn een beknopt overzicht van L. de Gou, en enkele verspreide artikelen en voordrachten van verschillende auteurs waarin een of meer van zijn politieke idealen worden belicht.⁷ Zo publiceerde Ernestine van der Wall over Paulus' ideeën over mensenrechten die door hem van een christelijke fundering werden voorzien.⁸ In andere publicaties komt hij zijdelings aan de orde, vanwege zijn vooruitstrevende ideeën over de afschaffing van de slavernij die hij op grond van het gelijkheidsbeginsel veroordeelt⁹ of zijn 'beslissende rol' in de totstandkoming van de in 1795 door hem voorgelezen Verklaring van de rechten van de Mens en van de Burger.¹⁰ Het wachten is nog steeds op een volwaardige biografie waarin niet alleen het gedachtegoed van deze politicus ruimte krijgt maar hij ook van vlees en bloed wordt voorzien. In de hiernavolgende bijdrage wordt hierop naar aanleiding van enkele vondsten in het familiearchief Van Eck alvast een voorschot genomen. Het verslag dat zijn zwager Lambert van Eck schreef tijdens zijn samen met Paulus ondernomen reis naar Parijs in 1788 belicht een nog onbekende episode uit Paulus' politieke carrière.¹¹ Het dagboek van Otto van Eck, oudste zoon van Lambert van Eck en oogappel van zijn oom Pieter Paulus, en enkele brieven van Paulus' echtgenote aan Otto, maken het mogelijk Paulus van een andere, meer persoonlijke, kant te leren kennen.¹²

Parijs aan de vooravond van de Revolutie

Lambert van Eck heeft in het voorjaar en de zomer van 1788 uitvoerig verslag gedaan van de reis die hij met Pieter Paulus maakte via Antwerpen en Brussel naar Parijs. Onderweg peilden ze de stemming onder de talloze uitgeweken patriotten. Het hoofddoel van de reis had echter een meer subversief karakter. In Parijs werd een groot aantal Franse bestuurders en *opinion leaders* bezocht om de mogelijkheid af te tasten met Franse steun een patriotse contrarevolutie in de Republiek der Vereenigde Nederlanden te plegen.

Uit de aard van de activiteiten die Van Eck en Paulus in Parijs ontplooiden, wordt duidelijk dat beide heren alhier elk een eigen rol vervulden. Van Eck verkende, gewapend met reisgids en plattegrond, Parijs met zijn talloze bezienswaardigheden, terwijl Paulus zich van gesprek naar gesprek spoedde. De serieuze diplomatie was het terrein van Paulus die zijn zwager als steun en metgezel maar niet als deelgenoot aan zijn geheime missie had meegenomen. Veel van de ge-

sprekken die Paulus voerde met hooggeplaatste Franse politici vonden plaats onder vier ogen, waardoor de inhoud van de gesprekken zich aan onze waarneming onttrekt. Hierdoor weten we wel dat Paulus tijdens zijn verblijf liefst 21 keer met de graaf van Montmorin, minister van Buitenlandse Zaken overleg pleegde, acht keer met de minister van Marine confereerde en evenzovele keren met de eerste minister De Brienne sprak, maar we kunnen slechts gissen naar de inhoud van het besprokene. Wanneer Paulus zijn reisgezel in vertrouwen neemt, blijft hij discreet en laat hij niet meer los dan algemeenheden, zoals naar aanleiding van zijn bezoek op 9 juni 1788 aan de graaf van Mercy d'Argenteau, een vooraanstaand politicus. Deze had 'zig allergeunstigst over onze toestand in Holland uitgelaten en was ronduit van gedagten geweest dat de zaken zo niet blijven konden, [...] latende zig voorts over het Huis van Oranje gansch ongunstig uit in de conversatie van hetzelfde, als een eeuwigdurend struikelblok voor het ware interest van de Republicq aanmerkende'.

Dat Lambert van Eck probeerde uit andere bronnen zijn informatietekort aan te vullen, blijkt uit een Engels krantenknipsel dat hij bij het verslag heeft gevoegd. Daarin wordt bericht dat de Engelse regering zich grote zorgen maakte over lopend geheim overleg in Parijs. Het bericht is vaag, maar kennelijk meende Van Eck dat het aan Paulus' missie refereerde.

Door het troebele kijkglas van Lambert van Eck valt wel de algemene teneur van de door Paulus gevoerde gesprekken waar te nemen. De Franse regering betreurde inmiddels haar afzijdigheid ten tijde van de Pruisische inval in de Republiek. En die houding werd alom gedeeld, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de gemoedstoestand waaraan de inmiddels uitgerangeerde diplomaat Verac onderhevig was tijdens zijn bezoek aan Paulus. Deze voormalig gezant in Den Haag was 'zeer aangedaan over den keer van zaken, bij welke hij zeide dat hij ook niet weinig gesouffreerd had'. Hij beweerde drie maanden lang zelfs alle gezelschap te hebben gemedan.

Hoezeer de ontwikkelingen in Nederland de Fransen bezighielden blijkt ook uit het feit dat een van de grote *opinion leaders* van dat moment, de graaf Mirabeau, een heel boek aan de kwestie wijdde, *Aux Bataves, sur le stadhouderat*. Juist twee maanden voordat Paulus en Van Eck in Parijs arriveerden, op 1 april 1788, had hij het manuscript afgesloten met een oproep aan het Nederlandse volk om in opstand tegen hun stadhouder te komen. In de literatuurlijst noemde hij Paulus' studie over de Unie van Utrecht een 'ouvrage distinguée' met de toevoeging dat de auteur door de 'revolutie' uit zijn ambt was gezet.¹³

Van alle Franse gesprekspartners maakte de markies De Lafayette op Lambert van Eck de meeste indruk: 'Lafayette beviel ons boven verwagting, is jong, dog bij uitstek zedig en bedaard, zowel in zijn stem en figuur, als de duidelijkheid en bon sens, waarmede hij spreekt, praevenieren natuurlijk voor hem als groot man.' De markies was, inderdaad, mede door zijn rol tijdens de Amerikaanse Vrijheidsoorlog waarin hij had meegevochten, uitgegroeid tot een internationale held. Hij was voor Lambert van Eck en Pieter Paulus een boeiende gesprekspartner, zeker wanneer hij uit eigen ervaring spannende verhalen vertelde over de oorlog in Amerika, zoals over de bacteriologische oorlogsvoering van de Engelsen, die het pokkenvirus, door slaven te besmetten, verspreidden onder hun tegenstanders. Tussen de twee Hollanders en de Fransman groeide al snel wederzijdse waardering en vriendschap. Ze ontmoetten Lafayette in het bestek van slechts enkele weken niet minder dan 26 keer. Tussen

de bladzijden van het reisverslag bevindt zich nog een briefje van Lafayette waarin hij Paulus en Van Eck bij zich thuis uitnodigt.¹⁴

Al tijdens het eerste bezoek verklaarde Lafayette zeer betrokken te zijn bij de Hollandse zaak en betuigde hij 'te verlangen de

Gravure door R. Vinkeles en D. Vrijdag, 1796.

natie van dienst te kunnen zijn'. Dat zal hij zeker gemeend hebben. In 1785 was hij in Holland op bezoek geweest, kort voordat de politieke crisis in een stroomversnelling raakte. Lafayette schreef regelmatig over de situatie in de Republiek in zijn brieven aan George Washington, met wie hij goed bevriend was, en wiens borstbeeld Van Eck in zijn werkkamer op een kastje zag staan. Ook over zijn contacten met Hollandse refugiés berichtte hij in zijn brieven aan Washington: 'I have many opportunities to see the refugees from Holland, many of whom had wished to entrust their military affairs to one who had been educated at General Washington's Head Quarters.'¹⁵ Met deze laatste profielschets doelde Lafayette uiteraard op zichzelf.¹⁶ Het is niet onwaarschijnlijk dat Pieter Paulus een van de patriotten was aan wie Lafayette in deze brief refereerde.

Tijdens de eerste gesprekken gaven Paulus en Van Eck informatie aan Lafayette over de Nederlandse wederwaardigheden, maar door de spectaculaire ontwikkelingen in Frankrijk verschoof het onderwerp al heel snel van een eventuele toekomstige revolutie in Nederland naar de Franse situatie van dat moment en was het Lafayette die op zijn beurt tekst en uitleg moest geven. Het was ook Lafayette die hun, op de dag van hun afscheid op 2 augustus 1788, het sensationele nieuws mededeelde dat de Etats-Generaux voor het eerst sinds twee eeuwen weer bijeen zou worden geroepen. Lafayette had daaraan het zijne bijgedragen: 'In een jaar tijds had men het nu zover gebragt daar in de Assemblee des Notables, toen hij de eerste motie maakte voor die vergadering, men hem voor dwaas hield.' Lafayette was kennelijk trots op zijn aandeel in het op gang brengen van de revolutie. Dat de bevolking via deze tot leven gewekte instelling een stem zou krijgen werd met grote verwachtingen tegemoet gezien, ook al was de structuur van deze massale bijeenkomst archaisch en standsgewijs. Het was voor alle betrokkenen duidelijk dat Frankrijk hiermee op het punt stond een nieuwe weg in te slaan. Dat deze weg ook een enkele reis guillotine zou betekenen voor een aantal in 1788 nog zo ijverige hervormingsgezinden - onder wie de toen nog almachtige Lodewijk XVI en enkele gesprekspartners van Pieter Paulus - moet op dat moment onvoorstelbaar zijn geweest. Zeker voor Pieter Paulus en Lambert van Eck die tijdens hun bezoek alles in het werk stelden om tot hofkringen door te dringen. Een gesprek met de koning zelf, die immers uiteindelijk het beleid bepaalde, was slechts weinigen gegeven, ook de twee Hollanders niet. Lambert van Eck liet zich echter de kans niet ontgaan hem tijdens een bezoek in Versailles in levenden lijve te aanschouwen: niet als gesprekspartner maar als toeristische attractie.

Lodewijk XVI nuttigde zijn maaltijden veelal in het openbaar, waarbij toeschouwers tot op geringe afstand werden toegelaten. Aan het begin van hun bezoek aan Parijs, op een dag dat Paulus weer allerlei besprekingen voerde met mindere goden, begaf Lambert van Eck zich naar het kasteel La Muette in het Bois de Boulogne om met veel andere toeschouwers te kijken naar een diner van de koning. In het gezelschap zag hij op veilige afstand enkele bekenden, zoals de graaf van Montmorin, ditmaal in vol ornaat en behangen met medailles en eretekens. 'We namen de koning van alle kanten terdeeg op, hij was vrolijk, gul en spraakzaam tegen een dame, die naast hem zat, at en dronk veel met appetijt, en zag er goed en genoeglijk uit.' Kortom, het geheel bood een vertrouwenwekkende indruk in de ogen van iemand die meende dat van deze vorst de bevrijding van Nederland zou moeten komen.

Dat de aandacht voor de Hollandse problemen verslapte naarmate de Franse binnenlandse problemen groter werden, bleek niet alleen tijdens de gesprekken met Lafayette. Slechts af en toe kwamen Paulus en Van Eck iemand tegen die het nog kon opbrengen mee te denken over een revolutie in de Republiek, zoals een zekere meneer Français. Deze man liet zich ‘nogal vif’ uit over de Hollandse kwestie, ‘en kon zig niet begrijpen dat er onder de Patriotten geen Brutussen gevonden wierden die het Huis van Oranje als de eeuwigdurende oorzaak van 't bederf van ons land met tak en wortel uitroeiden’. Het advies van deze Français kwam er botweg op neer om Prins Willem V om zeep te helpen, zoals Brutus in het klassieke Rome Julius Caesar had vermoord vanwege zijn dictatoriale neigingen. Anders dan tegenwoordig was Brutus in de dagen van de patriotten nog een held in het historisch pantheon. Tirannocide kon legitiem zijn als uiterste redmiddel, zoals Paulus had geconcludeerd in zijn eerste publicatie, zijn verhandeling over de moord op graaf Floris V. Desondanks zal het hem als

gematigd en vredelievend mens een paar jaar later niet onwelkom zijn geweest dat stadhouder Willem V met stille trom naar Engeland uitweek, waarmee dit probleem zonder bloedvergieten werd opgelost.

‘Geen partij egaal’: Otto van Eck en oom Paulus

Lambert van Eck en Pieter Paulus kenden elkaar nog uit de tijd dat ze zich na hun rechtenstudie als advocaat hadden gevestigd in Den Haag. Dat blijkt onder andere uit de kernachtige bijdrage van Pieter aan het liber amicorum van Lambert van Eck op 12 januari 1778: ‘De ware vriendschap te willen omschrijven agt ik geheel ondoenlijk en onnoodig - ook is er reeds zeer veel over geschreven. Zij is zoodanig als ze tusschen ons plaats heeft. Wij ondervinden dezelve, maar kunnen ze niet ukdrukken.’¹⁷ De twee hecht bevriende collega's werden elkaars zwagers nadat zij met twee zussen in het huwelijk traden. Lambert van Eck huwde in 1778 met Charlotte Amélie Vockestaert, drie jaar later huwde Pieter met haar zuster Françoise Henriëtte. Lambert en Charlotte kregen in 1780 hun eerste kind, een zoon, Otto. Pieter en Françoise kregen twee jaar later eveneens een zoon, Josias, die echter kort na de geboorte overleed.¹⁸ Hierna bleef dit huwelijk kinderloos.

Tegen deze achtergrond is het begrijpelijk dat zich een bijzondere relatie ontwikkelde tussen Otto en zijn oom en tante. Dat blijkt duidelijk uit een groot aantal passages in het dagboek dat Otto vanaf zijn tiende jaar bijhield, van 1791 tot 1797. In ruim 1500 pagina's legde Otto zijn dagelijks leven vast. Oom Pieter Paulus en tante Françoise Vockestaert zijn de eerste namen die Otto in zijn dagboek noemt, op 5 mei 1791, wanneer ze arriveren op het landgoed de Ruit buiten Delft, waar de familie Van Eck 's zomers verbleef: ‘Met blijdschap heb ik ze verwelkomd.’ Het zijn ook de twee personen, die Otto, afgezien van zijn ouders, het meest noemt in zijn dagboek.

Otto ging regelmatig op bezoek bij zijn oom en tante in Rotterdam. Omgekeerd kwamen zij ook vaak logeren op de Ruit. Otto klaagde eens dat ze al in geen zes weken waren langs geweest, wat een goede indicatie geeft van de hoge frequentie van deze logeerpartijen waarnaar Otto al weken van te voren reikhalzend uitkeek: ‘Ik heb met blijdschap gehoord dat zij over drie weken bij ons komen logeeren.’¹⁹ Het afscheid, daarentegen, was altijd weer moeilijk: ‘Deeze middag is oom en tante Paulus weder naer Rotterdam vertrokken. Het speet ons allen zeer en ik konde op het ogenblik van hun vertrek mijn tranen niet inhouden, zo bedroeft was ik, dog mama zeide mij dat het wel goed was dat ik zoveel belang in oom en tante's tegenwoordigheid stelde, dat ik bedroeft was wanneer zij heen gingen, maer dat er van al de genoegens welke men op deez' aarde geniet, geen een is welke bestendig bij ons blijft. Dat het dus onverstandig zoude zijn wanneer ik mij met het denkbeeld van hun vertrek zozeer ging kwellen, dat ik tot mijn bezigheden nu buiten staet zoude zijn. Ik ging dan mama's raed volgen en zocht mij te verzetten tot mijn werk, maer egter kan ik niet nalaeten te bekennen dat ik dezen avond het gansch niet plaisirig gevonden heb.’²⁰ Ook bij het einde van een logeerpartij in Rotterdam vloeiden er tranen. De vreugde van Otto over zijn thuiskomst na een vakantie van drie weken

bij zijn oom en tante wordt geheel overschaduwd door zijn gemis: 'In 't eerst was ik er zeer bedroefd omdat ik oom en tante Paulus verlaeten moest.'²¹

Otto's dagboek geeft niet alleen informatie over de intensiteit van de band met oom en tante Paulus maar eveneens over de inhoud van hun bezigheden. Blijkbaar had Pieter Paulus ook minder serieuze kanten. Hij is de enige in Otto's dagboek figurerende volwassene die kan worden betrap op 'ravotten' of het maken van 'gekheid' met het ventje. Het is ook oom Paulus die zijn neefje verrast met een uitzonderlijk cadeau: een 'hand-drukkerijtje'. Hij geeft dit presentje met vooruitziende blik in 1794, aan de vooravond van de Bataafse revolutie.²² Otto krijgt hierdoor de gelegenheid zich, nog voordat zijn oom in 1795 de vrijheid van drukpers zal afkondigen, alvast in de technische details te oefenen. Zijn dagboek getuigt van snelle vorderingen: 'Ten 9 uur ontbeeten hebbende, ging ik mijne zaeken doen tot half 1, wanneer [ik] mij eens ging vermaeken met de eerste proeve te neemen van mijn klein drukkerijtje, 'twelk zeer goed ging. Alleenlijk smeerde ik er altoos te veel of te weinig inkt aen, waerdoor het of kladde of niet af ging.' Dat Paulus' rol niet beperkt bleef tot die van suikeroom blijkt uit andere fragmenten.

Het Haagse burgerfeest op 3 maart 1796. Detail van een gravure door J.C. Bendorp, 1797.

Zo werd Otto tijdens een bezoek aan zijn oom en tante door Paulus apart genomen om zijn kennis van het Latijn te toetsen: ‘Daer de tijd hem niet toeliet dit verder te vervolgen, heb ik deeze avond nog een grooter examen ondergaen en oom zeide, dat het nogal redelijk ging, maer dat ik wat attenter zijn moest.’²³ Otto's gebrekkige concentratie een maand later vormde blijkbaar aanleiding dit advies aan te scherpen: ‘door mijn onagtzzaamheid in het Latijn heb ik mij eenige verwijten van oom op den hals gehaald, 't welk ik morgen evenwel hoop te verbeteren’.²⁴ Paulus droeg eveneens een steentje bij aan Otto's theologische vorming. Tijdens een kerkbezoek van Otto's ouders en tante, was het oom Paulus die de kinderen bezighield met een Verlichte bijbelexegese. Samen met Otto en diens zusje Doortje vergeleek hij een aantal bijbelteksten op stijl en woordgebruik om vervolgens tot de conclusie te komen dat ‘het allerwaarschijnlijkst is dat de evangelist Johannes deselvde is die de drie zendbrieven geschreeven heeft, dewijl de woorden en vermaningen daerin voorkomende bijna eender en in dezelfde stijl geschreven zijn’.²⁵

Ook wanneer zijn oom niet in levenden lijve aanwezig was, vormde hij door zijn geschriften een bron van inspiratie. Zijn beroemde *Verhandeling over de vrage: In welken zin kunnen de menschen gezegd worden gelyk te zyn?* uit 1793 werd Otto met de pap- of eigenlijk dessertlepel ingegoten. Dit boek stond onmiddellijk na verschijnen wekenlang op het menu om door Otto tijdens het dessert te worden voorgelezen. Deze lezing werd nog eens in kleinere kring herhaald. In 1794 las Otto het werk met zijn vader voor de tweede keer opdat hij ‘en in Godsdienstige waerheid en in politieke zaken gezonde begrippen aanleeren en vroegtijdig zal leeren overwinnen’.²⁶ De Bataafse revolutie in 1795 was waarschijnlijk aanleiding voor een derde lezing van de *Verhandeling*. Otto leest hieruit voor tijdens het dessert, maar ook in stilte. Zo trekt hij zich voor dag en dauw terug in het tuinhuis om hier ‘een uurtje te gaen zitten leezen in het boek van oom P. over de gelijkheid en in de Romeinse historie van Rollin. Dit zijn zeer vermaekelijke schriften en het vermaek word vooral vermeerd wanneer men ze leest in de vrije lugt op een schoone zomersche morgen.’

De verhandeling van Paulus was niet bepaald lichte kost voor een zestienjarige. Het traktaat telt niet minder dan 216 bladzijden waarin de belangrijkste politieke theoretici van dat moment - Rousseau, Paine, Seyes, Mackintosh, Burke - de revue passeren. Van hen is Rousseau in Paulus' optiek de belangrijkste denker. Dat blijkt uit het motto - een lang citaat uit Rousseaus traktaat over de ongelijkheid onder mensen - en uit de vele passages die in het boek zelf aan het gedachtegoed van deze auteur zijn gewijd, uit het *Discours sur l'inégalité* en meer nog het *Contrat social*. Uit dat ‘voortreffelijke werk’ nam hij veel over, maar op een aantal essentiële punten was hij het oneens met de Franse filosoof.²⁷ Rousseaus idealisering van de natuurstaat is volgens Paulus irreëel. Datzelfde geldt voor Rousseaus oproep aan de mens alleen zichzelf te gehoorzamen. Een dergelijke grondhouding zou de deur openen naar een totale anarchie. Om dit te voorkomen omschrijft Paulus niet alleen een aantal rechten die voor alle mensen zouden moeten gelden, maar tevens een aantal plichten waaraan iedereen zou moeten voldoen. In sommige van zijn ideeën gaat hij voor Nederlandse begrippen erg ver. Slavernij wordt door Paulus bijvoorbeeld op grond van het

gelijkheidsbeginsel principieel verworpen. Minder vergaand zijn zijn opvattingen over vrijheid en gelijkheid voor vrouwen en kinderen.

Pieter Paulus. Gravure door J. Wijsman.

Vrouwen worden door hem weliswaar in ‘natuurkundig’ en moreel opzicht als gelijkwaardig aan mannen beschouwd maar omdat vrouwen binnen het huwelijk van mannen afhankelijk zijn, kon die gelijkheid zich onmogelijk uitstrekken tot een juridisch en constitutioneel recht.²⁸ Om dezelfde redenen hadden kinderen een ondergeschikte positie, war in Paulus' visie blijkbaar zo vanzelfsprekend was dat een verdere onderbouwing van deze stellingname in het boek ontbreekt.

Dat aan de door zijn oom bepleite vrijheid en gelijkheid een aantal restricties waren verbonden, wist Otto ook uit ervaring. In januari 1793, nog voor Paulus' *Verhandeling* verscheen, werd hij in een brief door zijn tante Paulus op de vingers getikt omdat hij zich de vrijheid had gepermitteerd zijn wekelijkse brief aan haar en zijn oom te verzuimen met het argument dat zij eerst maar eens zijn laatste twee brieven moesten beantwoorden:

Dat gij gaerne een brief van ons ontfangt kan ik wel begrijpen, en dat gij daarom steeds verzogt, en wel bij herhaling dat was zeer gepermitteerd, maar dat gij als eene reden van uw stilzwijgen allegueert dat wij uwe twee brieven nog niet beantwoord hadden, dit mijn lieve kind kan er in 't geheel niet door. Gy begrijpt toch wel dat gij en wij in deze geen partij egaal zijn [...].²⁹

Deze aanhef gaat vloeiend over in kritiek op Otto's weinig gedetailleerde schrijfstijl - ‘maar mijn lieve Otje waarom zijn uwe brieven niet wat omstandiger’ - en een lijstje van onderwerpen waarover zijn oom en tante graag meer zouden willen vernemen ‘want dit alles interesseert ons van naby’. Meer informatie van zijn kant zou hen bovendien stimuleren in het vervolg eerder terug te schrijven. Tante Paulus trekt alle registers open om haar neefje tot een andere houding te bewegen, waarbij het wormkruid met suiker wordt toegediend. Met een uitvoerige brief aan haar en Pieter Paulus zou hij zijn moeder, die toch al met haar ogen tobde, ontlasten van haar eigen schrijftaak. Otto's zusje Doortje heeft weliswaar eerder een brief van hen gekregen - blijkbaar had Otto ook klachten geuit over deze onrechtvaardigheid - maar dat was alleen omdat ze toen nog in de veronderstelling verkeerden dat hij op korte termijn zou komen logeren. Deze plannen waren helaas doorkruist door het overlijden van een oom, maar ze beloven dat de logeerpartij zo spoedig mogelijk alsnog door zal gaan. Hierop volgen nog wat argumenten waarom het schrijven van brieven voor jongelieden zo nuttig is met weer een aantal vragen die hem moeten prikkelen terug te schrijven. Ten slotte volgt een uitgebreide reactie op de executie van Lodewijk XVI, waarin een voorschot wordt genomen op een van de stellingen in Paulus' later dat jaar te publiceren *Verhandeling*. De staat moet op zo'n manier worden georganiseerd dat overheden te allen tijde door het volk ter verantwoording kunnen worden geroepen. Erfelijk vorstendom leidt onvermijdelijk tot machtsmisbruik. In de brief van zijn tante Paulus kan Otto hierover al het volgende lezen:

Wat kan men weinig staat maken op aardse lujster, immers behoed die ons nergens voor en wat is het veel verkieslijker in eenen minderen stand geplaatst te zijn en daar zo in te leven dat men van zijn doen en laten behoorlijk verantwoording kan doen [...].

Schuilt hierin al wel een zekere mildheid ten aanzien van absolute vorsten - give a man enough rope and he'll hang himself - het vervolg van deze passage laat op dit punt weinig ruimte voor misverstanden en kan worden beschouwd als een voorafschaduw van Paulus' visie aan het slot van zijn *Verhandeling* waarin hij in heftige bewoordingen pleit voor een machtsovername zonder bloed-

vergieten: ‘mocht dit overal geschieden door bepaling van het algemeen gevoelen; derhalven met eensgezindheid, met opregtheid, met goed overleg, zonder haat, verdenking, partyschap, geweld, noch door andere rampen of onheilen, of ten koste van menschenbloed’. Mogelijk is de executie van Lodewijk XVI de laatste druppel bloed geweest die de emmer bij Pieter Paulus heeft doen overlopen en hem zijn eerdere standpunt over het recht op tirannocide heeft doen herzien. Zijn echtgenote schrijft Otto dat zij beiden zeer geschokt zijn door de executie van de Franse koning. Zij hadden hun hoop op gratie gevestigd:

De tijding van deze executie treft ons, en doet ons zeer aan daar wij ons voorgesteld hadden dat men hem gratie zou bewezen hebben, dan neen, hij is maandagavond om 7 uren onthoofd [...].

Deze passage is eveneens interessant omdat Otto hierin, al is hij dan ‘geen partij egaal’ met zijn oom en tante, door hen wel als serieuze gesprekspartner en vertrouweling wordt aangesproken. Diezelfde mengeling van pedagogische opmerkingen en vertrouwelijkheden is eveneens zichtbaar in een brief van Françoise Paulus aan haar neefje vier jaar later, op 1 maart 1797, wanneer Otto zestien jaar oud is. De brief heeft nu nog maar één afzender, de weduwe Paulus. Pieter Paulus is immers tot groot verdriet van Otto en zijn tante een jaar eerder overleden. Deze brief begint eveneens met wormkruid. Otto wordt van repliek gediend over zijn ongeduld ten aanzien van een nieuw middel tegen zijn hardhorendheid - het uitspuiten van zijn oren: ‘gij beoordeelt of liever veroordeeld de uitkomst reeds, na twee malen: Otje, Otje wat zijt gij ongeduldig’. Na een aantal mededelingen van meer huishoudelijke aard - ‘hier bij gaat een trommeltje met kruydkoeken, waarom de lieve zoete Jan mij verzogt’ - gaat zijn tante ertoe over bij haar zestienjarige neefje haar hart uit te storten over het gemis van haar echtgenoot. Haar verdriet hierover was weer naar boven gekomen door een bezoek van Paulus Bosveld, niet toevallig de dominee die we eerder citeerden vanwege zijn diagnose van de oorzaak van Paulus' voortijdig overlijden: zijn deelname aan de inhuldigingsplechtigheid van de Nationale Vergadering op een gure maartse dag in de open lucht, en dat nog wel - volgens revolutionair protocol - blootshoofds.

Tegen deze achtergrond is het niet moeilijk een inschatting te maken van het voornaamste onderwerp van gesprek tijdens de ontmoeting tussen Françoise Paulus en Paulus Bosveld op 28 februari 1797. Françoise schrijft daarover aan haar neefje dat het weerzien met Bosveld in combinatie met het besprokene aanleiding waren geweest voor een slapeloze nacht. Toen zij tot overmaat van ramp de volgende morgen, op 1 maart 1797, was gewekt door het geluid van kanonschoten ter herdenking van de inhuldiging van diezelfde Nationale Vergadering het jaar daarvoor, was haar verdriet moeilijk te stelpen: ‘O lieven Ot wat mis ik, wat mist gij, wat mist het land, en alle die op welke oom betrekking had, niet aan hem, van wie ik met volle overtuiging zeggen kan, dat hij zig opgeofferd heeft voor zijn natuurgelovigen, voor hemzelve niets te zwaar oordeelende, als hij de Natie maar gelukkig zag - ach stel u dien brave man tog ten voorbeelde, volg zijn spoor.’ De enige gedachte die Françoise kan opbeuren is de overtuiging dat ‘God niet onbeloond laat die daden welke zo geheel van eigen belang en zuiver verrigt zijn’.

Otto's eigen commentaar, dat hij op de dag van zijn ooms overlijden in zijn dagboek noteerde, had eenzelfde strekking - God zou Paulus 'nu vast voor zijn rusteloos leven, 'twelk hij in een letterlijken zin voor zijn vaderland heeft opgeofferd [...] beloonen'.³⁰ Deze passage wordt, zoals Otto door zijn tante en oom en door zijn ouders was geleerd, plichtsgetrouw besloten met een leerzame moraal: gedenk te sterven. Zijn brave notitie in combinatie met tante Paulus' oproep een voorbeeld aan zijn oom te nemen, krijgt in het licht van de latere gebeurtenissen een wrange bijmaak. In maart van het daaropvolgende jaar sterft ook Otto, op zeventienjarige leeftijd, aan een longziekte, waarschijnlijk tuberculose - en wordt naast hem op een begraafplaats buiten Den Haag begraven. Deze nieuwe begraafplaats was met steun van onder anderen Pieter Paulus en Lambert van Eck enkele jaren eerder opgericht vanuit de Verlichte gedachte dat begraven buiten steden hygiënischer was dan in en rond kerken binnen de bebouwde kom. De benaming van deze moderne begraafplaats had niet toepasselijker kunnen zijn: Ter Navolging.³¹

Eindnoten:

- 1 Dit artikel komt voort uit de voorbereiding van een boek *De horizon van Otto van Eck (1790-1798). Kind van twee werelden*, gebaseerd op het dagboek van Otto van Eck, door de auteurs uitgegeven: Otto van Eck, *Dagboek 1791-1797*, ed. Arianne Baggerman en Rudolf Dekker (Hilversum 1998).
- 2 J. Wille, *De literator R.M. van Goens en zijn kring. Studien over de achttiende eeuw I* (Zutphen 1937), p. 94.
- 3 Walter Gobbers, "'Emile" in Nederland. Een studie over het onthaal en de invloed', *Paedagogica Historia* 2 (1962) p. 424-457 en *Jean-Jacques Rousseau in Holland. Een onderzoek naar de invloed van de mens en het werk (ca. 1760 - ca. 1810)* (Gent 1963), p. 245. Werken als die van Mirabeau en *Ann het volk van Nederland* werden als vanzelfsprekend in de Republiek verboden, zie Ton Jongenelen, *Van smaad tot erger. Amsterdamse boekverboden 1747-1794* (Amsterdam 1998).
- 4 *De Navorscher* (1858), p. 354; Idem (1859), p. 141. Het gerucht uit Parijs werd door A.R. Falck vermeld in een brief, O.W. Hora Siccama, (ed.), *Brieven 1795-1843* (2e dr., Den Haag 1861), p. 86. Met name op het optreden van Paulus als voorzitter van het Committee tot de zaken van de Marine was kritiek geleverd, zie onder meer T.H. Milo, *De geheime onderhandelingen tusschen de Bataafsche en Fransche Republieken van 1795 tot 1797 in verband met de expeditie van Schout bij Nacht E. Lucas naar de Kaap de Goede Hoop* (Den Helder 1942).
- 5 Nationaal archief, Den Haag, Particulier Archief Cornelis de Gijzelaar, inv. 20, d.d. 13 maart 1796.
- 6 W.E.M. Bauwens, 'Pieter Paulus, een Patriot uit Axel, 1753-1796', *Jaarboek van de Oudheidkundige Kring De Vier Ambachten* (1986/7), p. 105.
- 7 P.H. Suringar, *Biographische aantekeningen betreffende Mr. Pieter Paulus* (Leiden 1879); L. de Gou, 'Pieter Paulus (1753-1796)' in: Id., *Biografische bijdragen over achttiende-eeuwers* (Haarlem [1987], p. 143-169. Zie verder de beknopte biografie in A.M. Elias en Paula C.M. Schölvinc, *Volksrepresentanten en wetgevers. De politieke elite in de Bataafs-Franse tijd 1796-1810* (Amsterdam 1991), p. 183, met opgave van archiefbronnen en literatuur. In verschillende studies over het tijdvak komt Paulus uitgebreid ter sprake, zoals in Simon Schama, *Patriots and liberators. Revolution in the Netherlands 1780-1813* (New York 1977). De politieke ideeën van Paulus worden onder meer besproken in I. Leonard Leeb, *The ideological origins of the Batavian Revolution. History and politics in the Dutch Republic 1747-1800* (Den Haag 1973) en Stephan R.E. Klein, *Patriots republikenisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam 1995).

- 8 E. van der Wall, 'Geen natie van atheïsten. Pieter Paulus (1753-1796) over godsdienst en mensenrechten', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden (1995-1996)* (Leiden 1997), p. 45-62.
- 9 A.H. Huussen, 'De staatsregeling van 1798 en het slavernijvraagstuk' in: O. Moorman van der Kappen en E.C. Coppens (red.), *De staatsregeling voor het Bataafsche Volk van 1798* (Nijmegen 2001), p. 213-232, met name p. 224.
- 10 J.C.M. Leijten, 'De Verklaring van de rechten van de Mens en van de Burger - Pieter Paulus Lof!' in: F.H. van der Burg en H. Boels (red.), *Tweehonderd jaar rechten van de mens in Nederland* (Leiden / 's-Gravenhage 1994) p. 873-881.
- 11 Rijksarchief in Gelderland, Arnhem, Familiearchief Van Eck, inv.nr. 45. Van het reisverslag van Lambert van Eck is een uitgave door ons in voorbereiding in samenwerking met Joost Rosendaal en Pieter van Wissing; hier is gebruikgemaakt van de transcriptie met toelichting gemaakt door Maurits van Lennep. De citaten in de tekst zijn te vinden op de folio's 26, 65-66v, 73, 84, 87, 90 en 99v.
- 12 In de hiernavolgende verwijzingen naar het dagboek wordt volstaan met een notitie van de datum van de betreffende dagboekpassage, zie de uitgave vermeld in noot 1.
- 13 *Notes et pièces justificatives*, p. 25; het exacte aandeel van Mirabeau in dit werk staat open voor discussie, het Nederlandse materiaal kreeg hij ongetwijfeld aangeleverd.
- 14 Het bezoek komt ook ter sprake in een brief van Lafayette aan een onbekende adressant, brief d.d. 3 juni 1788?, geciteerd in: Louis Gottschalk, *Lafayette between the American and the French Revolution (1783-1789)* (Chicago 1950), p. 388.
- 15 Louis Gottschalk (ed.), *The letters of Lafayette to Washington 1777-1799* (Philadelphia 1976), brief d.d. 6 maart 1788.
- 16 Louis Gottschalk, *Lafayette between the American and the French Revolution (1783-1789)* (Chicago 1950).
- 17 Rijksarchief in Gelderland, Familiearchief Van Eck, inv.nr. 51.
- 18 Haags Gemeentearchief, DTB, doopakte 19 juni 1782.
- 19 5 november 1792.
- 20 30 november 1792.
- 21 13 januari 1795.
- 22 19 juni 1794.
- 23 30 november 1793.
- 24 24 december 1793.
- 25 11 januari 1795.
- 26 4 augustus 1794.
- 27 Gobbers, *Jean-Jacques Rousseau in Holland*, p. 246-247.
- 28 M.J. Gunning, *Gewaande rechten. Het denken over vrouwen en gelijkheid van Thomas van Aquino tot de Bataafse Constitutie* (Zwolle 1991), p. 264-265, acht dit binnen Nederland een progressieve opvatting. In Frankrijk vond enige discussie plaats over de rechten van het kind, zie Emma Rothschild, *An infinity of girls: the political rights of children in historical perspective* (ongepubliceerd paper Centre for History and Economics 2000).
- 29 Rijksarchief in Gelderland, Familiearchief Van Eck, inv.nr. 83, brief d.d. 1 maart 1797.
- 30 17 maart 1796.
- 31 J. Belonje, 'Ter Navolging', *Jaarboek Die Haghe 1950*, p. 96-128.

Verdomhoek

Anneke Brassinga

Diegeen die geen noch leent het oor
 noch looft de dag van wie geboren was
 om lief te hebben. Lag toch klaar
 de dansvloer glinsterend van splinters

of waren het zilvertisjes die daar
 speelden, lieve kleine suikergasten
 tegoed zich doend aan wit katoenen
 sokjes? Een vertier in trant van glas.

Volgeprikt met scherven losgewrikt
 met pijn en moeite terwijl uit eigen vel
 ze alom rezen, en nergens vloeide
 bloed maar groeide huiverend begrip:

in snijdende woorden dood gelezen van
 diegeen die geen noch leent het oor
 noch looft de dag van wie geboren was
 om lief te hebben - anders waarvoor...

Weg

Het leven heeft met mij te schillen
 en krimpand onder lange haal van mes
 verschijnt mijn aard, mijn vergezicht
 vanouds verholen. Het ziet mij daarin
 uitgespaard, een vluchtend silhouet.

Het leven heeft niets meer te willen,
 is mij van eind tot einder opgeklaard.

Over Verschiet van Anneke Brassinga Op weg naar de ‘einder’

Céline Beijer en Jan de Vet

De bundel *Verschiet* (Amsterdam, De Bezige Bij 2001) werd bekroond met de Ida Gerhardt Poëzie Prijs 2002 en de VSB Poëzieprijs 2002. In haar zesde bundel gedichten jongleert Anneke Brassinga andermaal vrolijk met taal, waarmee zij de op het eerste gezicht uitzichtloze somberheid weet te relativëren. Met baldadige ironie brengt zij hoop en pessimisme in balans. Twee gedichten uit de bundel worden hier nader bekeken.

Verschiet telt twee afdelingen oorspronkelijke poëzie naast enige vertalingen van werk van Samuel Beckett en Ingeborg Bachmann die verzameld zijn in de afdeling *Andermans*. De beginregel van de bundel verwoordt een positieve psychische toestand: ‘Fluit er een merel, dan voel ik geluk’. De lezer van de bundel die voor het eerst van deze woorden kennisneemt, herinnert zich nu ongetwijfeld de merkwaardige titel van afdeling I die hem zo-even onder het oog is gekomen, het neologisme *Merelloos*. Bij hem zal de verwachting postvatten een belijdenis van vreugdeloosheid te hebben opgeslagen.¹ Maar misschien vrijwaart een tweede herinnering hem van voorbarigheid. Het motto dat Brassinga's bundel als geheel bij de lezer introduceert, bestaat namelijk uit het getuigenis van Shelley dat het menselijk hart de droesem van wanhoop kan drinken zonder aan het leven en de liefde te verzaken. Inderdaad levert afdeling I zich niet zonder verweer uit aan pessimisme. Weliswaar blijkt het woord *Merelloos* verderop nóg tweemaal voor te komen: boven het langste gedicht van afdeling I en in de laatste regel daarvan die over het doodsdwister spreekt van ‘het binnenste der aarde schoot’, ons aller voorland. Het reeds aangehaalde openingsgedicht van de bundel, dat de titel *Roeping* draagt, suggereert echter dat de ‘ik’ van deze tekst geluk kan hebben. Ooit wordt deze verwoede luisteraar misschien zodanig door merelzang gegrepen dat de melodie ervan bezit van hem neemt en zijn geluk bezegelt. ‘Dan vangt in mij misschien het zingen aan.’ Bovendien gaat het sombere beeld van de modderdonkere schoot der aarde waarin wij zullen belanden, uit het gedicht over merelloosheid, samen met een baldadige ironie die relativerend werkt.² De regel bijvoorbeeld ‘Nabij nabij o en voorgoed nabij’, aanstekelijke ironisering van de weemoed waaraan Bloem zich overgaf. Geen onverdeeld pessimisme dus in afdeling I. Wel is het de vraag, of hoop en pessimisme er in evenwicht zijn. En of het in de twintig gedichten van deze afdeling bij dit ene spanningsveld blijft.

Om eerstgenoemde vraag nader tot een antwoord te brengen lijkt een onderzoek van het gedicht *Verdomhoek*, een titel die als het ware somberheid uitwasemt, een begaanbare weg. Opnieuw hanteert Brassinga hier een neologisme. *Verdomhoek* is gekapt uit het slechts als diminutief bestaande woord ‘verdomhoekje’: iemand in het verdomhoekje duwen, wil zoveel zeggen als met een medemens bewust geen rekening houden, hem niet doen meetellen. *Verdomhoek* zal dus handelen over een plaats des

onheils voor wie erin verkeert, tevens echter over liefdeloze bejegening want zo'n oord zoekt niemand vrijwillig op.

Opvallend is dat het uit vier kwatrijnen bestaande gedicht een bijna cyclische opbouw vertoont. Bijna: de regels 1-3 van de eerste strofe zouden geheel overeenkomen met de drie regels die het gedicht afsluiten, als daar niet het met leestekens zo nadrukkelijk gemarkeerde element '- anders waarvoor...' was geplaatst. Eerst die twee woorden. Ze kunnen slechts op vragende toon worden gelezen. Samen vormen ze het soort vraag dat in feite als argument of sterke verzekering pleegt te werken. Het direct voorafgaande wordt erdoor gecanoniseerd, als onbetwifelbaar geponeerd: probeer het niet tegen te spreken. De drie punten die dan nog volgen, hebben echter een omgekeerd effect. Ze nemen veel van de stelligheid weg die de woorden

‘anders waarvoor’ uitdrukken. Het geheel krijgt een peinzend karakter.

Dat laatste kwatrijn vertoont een opvallend hechte constructie die zich realiseert door rijmwerking. Dat was ook al het geval in de overeenkomende regels uit kwatrijn I waar de assonerende oo-klank en de alliteraties ‘leent’, ‘looft’, ‘lief’ voor een hecht staketsel zorgen. Dat staat in het laatste kwatrijn opnieuw overeind en wordt er nog versterkt door het gekruist rijm aan de regeleinden.

Dat kleine verschil bij zoveel overeenkomst tussen de eerste en de laatste strofe van het gedicht verleidt de lezer er gemakkelijk toe ook aandacht te schenken aan de regels in die kwatrijnen die helemaal niet gelijklopend zijn. Hij doet dan de interessante observatie dat in deze twee regels van een andere, te weten een inhoudelijke overeenkomst sprake is. In beide prikt en vlijmt het. Er zijn respectievelijk ‘splinters’ en ‘snijdende woorden’. Die twee elementen vormen bij nader toezien de ophangpunten van een brug die over de twee middenstrofen heenvoert. Daar dreigt een bar landschap. Het is er ‘volgeprikt met scherven’. Eenmaal over de brug, over ‘pijn en moeite’ heen, voert de weg naar ‘dood gelezen’. Vraag is wie of wat hier door de dood getroffen werd.

Ligt het antwoord reeds opgesloten in de eerste regel van het gedicht? Verbergt die een slachtoffer dat zich naar een onheilvolle plaats, een ‘verdomhoek’ ziet gedwongen? Daar en in het vervolg van het eerste kwatrijn wordt het geheim echter niet prijsgegeven. Dat heeft twee oorzaken. Na ‘lief te hebben’ houdt de zin op, terwijl de lezer juist daar de hoofdzaak van de boodschap verwacht, een zinsgedeelte met een werkwoord dat zich met ‘Diegeen’ op grammaticale wijze laat verbinden. Vervolgens is de opeenstapeling van ontkennende woorden - ‘geen’, ‘noch’, ‘noch’ - op het eerste gezicht onbegrijpelijk, al daagt het vermoeden dat ‘die geen’ met ‘Diegeen’ niet alleen grammaticaal verbonden moet worden, maar ook familiaal: zonder er geheel hetzelfde uit te zien lijken ze bedrieglijk op elkaar, zijn ze te betrappen op familietrekken. Drijven verwanten elkaar de verdomhoek in?

Kenmerkend voor de inzet van het eerste kwatrijn is ook dat de woorden ‘Diegeen die geen’ zich slechts haperend laten lezen. Het is alsof na ‘geen’ een object bedoeld was dat in aarzeling opgaat en nog niet kan worden uitgesproken. Zoiets als: ‘een goed hart toedraagt’. Na die hapering, een kunstig bewerkt uitstel van de boodschap waarom het in het gedicht gaat, moet de syntaxis het ontgelden. Want keert men terug naar het begin van de zin en leest men ‘Diegeen die geen noch leent het oor / noch looft de dag van wie geboren was / om lief te hebben’, dan valt er met de parataxis van ‘noch’ - ‘noch’ geen zijde te spinnen. En op het herhaalde ‘noch’ rijmt in regel drie ‘toch’ wat aan het gevoel van hapering nog een ander besef toevoegt, dat van misrekening en teleurstelling. Er mocht een veilige dansvloer verwacht worden, maar... Aarzeling en teleurstelling verbinden zich op kosten van grammatica en syntaxis tot een beklemmende eenheid.

Voor wie de woordenbrug tussen kwatrijn I en de laatste strofe over is gegaan, heeft het gedicht een frappante ontdekking in petto. De passant beseft dat hij aan het begin op het verkeerde been is gezet. Er had na ‘lief te hebben’ niets meer hoeven volgen. De zo node gemiste aanvulling had daarentegen aan het begin moeten staan. Een pregnante manier om het essentiële karakter van die aanvulling in het oog te doen springen en zo in het licht te stellen dat het hier om een hoofdzaak gaat. Een hoofdzaak die de peinzende slotwoorden van het gedicht rechtvaardigt.

Het einde van de derde strofe spreekt betreffende die hoofdzaak over de groei van een 'begrip', een proces dat niet onbewogen wordt ondergaan maar huiver opwekt. Toestand die in een invoelbaar verband staat met de peinzende sfeer van de slotwoorden '- anders waarvoor...', terwijl beide plaatsen ook het gebruik van zware leestekens gemeen hebben. Wat het begrip inhoudt waarop de lezer wacht, moet nu gezegd worden. De geraffineerd opgevoerde spanning die het gedicht doortrekt, vergt een ontlading.

Eerst vragen de twee overbrugde middenkwatrijnen nu echter aandacht. Er is daar sprake van een vreugdevolle plaats, een dansvloer die evenwel onbruikbaar was - verleden tijd: we bevinden ons in een ervaren verleden - door glassplinters. Of vervuild door zilvertisjes, ook met het synoniem 'suikergasten' aangeduid, diertjes die er lief uitzien maar gaten eten in 'wit katoenen sokjes', aanduiding van de onbezorgde naïveteit van de jeugd. Splinters glinsteren, of zilverkleurige insecten spelen een vraatzuchtig spel: wat

een bedrijvigheid, 'vertier', op die dansvloer.

Kwatrijn III vormt opnieuw een gedeelte van het gedicht waarin rijmen een belangrijke rol spelen. Positioneel zijn het binnenrijmen en kruislings over de regels springende rijmen van onderscheiden typen: 'volgeprikt' - 'losgewrikt' en 'moeite' - 'vloeiende' - 'groeide'. Ieder van beide combinaties belichaamt een tegenstelling, de eerste zelfs ter voorbereiding van nog een andere. Eerst wordt gezegd dat de hinderlijke scherven die overal prikken 'met pijn en moeite' uit de dansvloer werden losgemaakt - de tegenstelling tussen vast en los -, maar het hielp niet: uit eigen vel kwamen er nieuwe te voorschijn. Tweede rijmcombinatie: er vloeiende geen bloed wat gezien de scherpe scherven verwacht mocht worden, maar er daagde een 'begrip'. Dat moet een inzicht geweest zijn om van te ijzen: een vorm van doodgaan was er mee gemoeid.

Welk inzicht? Komt nu de verdomhoek te voorschijn? Het begrip waarom het gaat, laat zich blijkbaar slechts op een indirecte wijze openbaren. Zonder omwegen wordt daarentegen toegegeven dat er iets ter dood is gebracht: zoveel is wel met huiver tot het bewustzijn doorgedrongen. 'Snijdende woorden' hebben de medemens, een wezen aangelegd op liefde, gehoor geweigerd en hem de instemming met zijn bestaan onthouden. Op die manier werd het 'begrip', inzicht, dat juist het tegendeel daarvan had moeten geschieden, 'dood gelezen' en die medemens de 'verdomhoek' ingeduwd. De koppeling van 'Diegeen' en 'die geen' suggereert dat men daar zelf ook terechtgekomen is, althans zichzelf in gelijke mate heeft beschadigd.

Het gedicht *Verdomhoek* heeft met andere teksten uit de afdeling *Merelloos* kenmerken gemeen. Daarop wordt nu verder ingegaan. Het blijkt om uiteenlopende eigenschappen te gaan. Zo zijn er inhoudelijke overeenkomsten met enige andere gedichten uit de eerste afdeling. De ontzetting die *Verdomhoek* uitspreekt over het destrutieve in mensen, bewoont ook het gedicht *Signalement* en gaat daar - maar nadrukkelijker dan in *Verdomhoek* - samen met het besef dat agressie, ook wanneer die niet beoogd wordt, als een boemerang tot de agressor terugkeert.

[...] Onschuldig ben ik

kiem die onontloken plagen zaait - tot op
de dag
dat ik mijn beul zal zijn, mijn hakblok

en de bijl.

Misrekening en desillusie doen zich gelden wanneer de dansvloer een plaats des onheils blijkt te zijn. Het gedicht *Overzigt* drukt een vergelijkbare stemming uit. De oorzaak van de malaise is echter een andere. Hier niet liefdeloosheid, maar overmoed. Al te lang heerste de illusie van onkwetsbaarheid. Nu bieden alleen nog de 'priemende schotsen (van een) bevroren rivier' een 'vluchtweg' aan. Dat betekent een pijn die niet meer zal ophouden.

[...] Je voeten
ze blijven voor altijd erbarmelijk bloeden.

Ook wat de gebruikte beelden aangaat, zijn *Verdomhoek* en *Overzij* verwant: hier 'splinters' en 'scherven', daar 'priemende schotsen'.

Zoals eerder in deze beschouwing werd gesuggereerd, heerst in de afdeling *Merelloos* geen uitzichtloze wanhoop. In het gedicht *Aanzoek* wordt moedig verzet geëvoeerd. Het subject van deze tekst dat weet door zichzelf 'heengezonden, onbewoonbaar verklaard' te zijn, spreekt het 'klein maar taai oneetbaar hart' aan dat zijn 'schrane ribbenkast' bewoont en zegt:

Blijf met mij hokken [...]
in het innig bed van geest, bij het weerlicht
getemperd door weemoed, van ons verstand.

Het krachtigst lijkt dit verzet tegen wanhoop, waarvan in een aantal gedichten uit afdeling I sprake is, naar voren te komen in het slotgedicht van die afdeling. In dit gedicht met de ietwat gewilde, ambigue titel *Weg* wordt in twee elementen van verschillende omvang een conflict beslecht tussen het leven en een 'ik'. Geen ondubbelzinnige, triomfantelijke overwinning, noch een vernietigende nederlaag is de uitkomst van de strijd tussen het gepersonifieerde leven en het 'ik'. Op deze lezer heeft het gedicht *Weg* een sterk visuele werking, cumulerend in het slot, dat uitzicht biedt op een zeer persoonlijk, maar soeverein inzicht, waarin berusting de boventoon voert.

In het eerste element, dat vijf versregels telt, wordt het leven voorgesteld als een almacht, waaronder het 'ik' hevig te lijden heeft, een felle pijn ondergaat die echter niet

om niet is. Het in de eerste regel grammaticaal ontworpen 'schillen' duidt niet alleen op een geschil, maar ook op het ontdoen van een buitenkant en het is die laatste betekenislaag die het lot van het lijdende 'ik' een vitale en niet geheel vreugdeloze wending geeft. De onthulling van de eigen aard gaat gepaard met de verschijning van een vergezicht; van de nevenschikking van 'mijn aard' en 'mijn vergezicht' gaat immers de onontkoombare suggestie van synonymie uit. Dit vergezicht - dat wat in het hier en nu van het 'ik' niet onder handbereik is - blijkt niet alleen zo gezien te worden vanuit het 'ik': 'vergezicht' suggereert in deze regels ook dat er vanuit een niet in het *hic et nunc* gesitueerde tijd en plaats naar het 'ik' wordt gekeken. Die positie lijkt aan het leven te worden toebedeeld, waarmee dat leven zijn almacht over het 'ik' verliest en - gezien het 'vluchtend silhouet' - het 'ik' zelfs moet prijsgeven. Met het loskomen van het silhouet heeft het 'schillen' zijn einde bereikt en is de macht van het leven zo niet uitgeschakeld, dan toch ten minste gebroken.

Na de witregel blijkt het leven min of meer verslagen te zijn en verschijnt het 'ik' - los van zijn vroegere omhulsel - als een

autonoom wezen, dat in het tweede element enige compensatie of troost is toebereid, nadat het ‘onder lange haal van mes’ de meedogenloze wreedheid van het leven zelf heeft moeten ondergaan. In de twee versregels van dit tweede element is na alle lijden en verlies de rekening opgemaakt en met een zekere fermheid of schril optimisme verwoordt het ‘ik’, in een cumulatie van taalspeligheid, een verworven inzicht: het leven ‘is mij van eind tot einder opgeklaard’. De positie van ‘einder’ in deze versregel roept de vraag op, of ‘einder’ hier een visuele impressie is en in die hoedanigheid enkel synoniem voor het reeds genoemde ‘vergezicht’, of tevens een comparatief van het woord ‘eind’ dat voorafgaat, geboren uit het vrolijk jongleren met taal waarin Brassinga zich graag uitleeft. Een spel dat zij ook bedrijft in de passage ‘liefste doorluchte, als kroonluchter’ in *Aanzoek*.³ Kijkt het ‘ik’ in dit slotgedicht zo ver als het kan, tot de uiterste grens van een niet vastliggende, maar wel waarneembare ruimte? Of is het dit ‘ik’ gegeven over het eind, over de gelimiteerde afstand en voorbij het bepalende en beperkende slot te zien? Zou dat laatste het geval zijn, en niets wijst op de onmogelijkheid daarvan, dan is de ‘ik’ uit *Weg* erin geslaagd te realiseren wat voor de ‘ik’ in het openingsgedicht *Roeping* nog een hypothetische vraag was:

[...] stel dat ik al op weg zal zijn
gegaan, naar China, of het onbekende

voorbij de grens van mijn bestaan - hoe nu hier
leven zonder geluk? [...]

Niets minder dan het leven zelf is voor het ‘ik’ in de laatste regel van het slotgedicht van afdeling I ‘opgeklaard’, alsof er nu in een duistere kwestie enige helderheid of verduidelijking is gekomen. Het opgeklaard zijn duidt op een verdrijving van duisternis of somberheid, waardoor zichtbaar wordt wat voorheen slecht te zien, onzichtbaar was of wat vervuld was van diepe vreugdeloosheid. Dat die helderheid niet zonder pijn en moeite is verkregen, wordt in het eerste element genoegzaam geduid. Naast het al eerder geconstateerde spanningsveld tussen pessimisme en hoop, dat zich in tal van gedichten uit afdeling I openbaart en dat ook in *Weg* niet ontbreekt, lijkt zich hier een tweede spanningsveld aan te dienen. Het laat zich wel omschrijven als de spanning tussen persoonlijke beperktheid of begrensdheid en het onbegrensde.⁴

Door de positionering van ‘opgeklaard’, dat over de witregel rijmt met ‘aard’ en ‘uitgespaard’, wordt een hechte eenheid van dit in verschillende opzichten in tweeën gespleten gedicht gesmeed, ter versterking van het ‘schillen’ uit de eerste regel van het eerste element, dat met ‘willen’ uit de eerste regel van het tweede element een rijmklank gemeen heeft.

Dat Brassinga grossiert in dichterlijke kunstgrepen, bleek reeds uit de analyse van *Verdomhoek*. Daar past zij onder meer een techniek toe van weglating of uitstel: wat gezegd moet worden ontbreekt op het moment waarop de lezer dat verwacht en spanning begint zich op te hopen die zich pas later ontlad. Zoals aangetoond valt deze in het oog springende kunstgreep ook te constateren in *Weg*, het laatste gedicht van de eerste afdeling uit de bundel *Verschiets*: daar komt de verzamelde spanning pas in de slotwoorden vrij. De gedichten *Wadlopen* en *Merelloos* vertonen hetzelfde

kenmerk. Zo duurt het in *Merelloos* tot de vijfde strofe voor het lang verbeide koppel van onderwerp en persoonsvorm zich aandient. Hier hoopt spanning zich op, niet anders dan in *Verdomhoek*. Syntactische vrijheden vormen een ander middel uit het instrumentarium van Brassinga dat zowel in *Verdomhoek* als in andere gedichten uit de eerste afdeling toepassing vindt. De volgorde van zinsdelen bij voorbeeld in ‘Lag toch klaar / de dansvloer [...]’: een dagelijkser taalgebruik plaatst hier het onderwerp direct na het werkwoord. Een vergelijkbare afwijking kleurt de regel ‘Ruïnes? Ik weet ze in mijn leven al’, waarmee het gedicht *Verschiet te Rome* begint. Nog verder verwijderd van de standaardtaal is de verbinding ‘de steen [...] / des aanstoets en te grabbel’ in het gedicht *Signalement*.

Opmerkelijk aan het idioom van *Verdomhoek* is dat de dichteres hier niet praat als de inventieve woordensmid die zij zich in sommige andere verzen van dezelfde afdeling toont. Een punt van verschil dus. Wel is het titelwoord van dit gedicht zelf een neologisme maar creaties als ‘Schrale jij ontroost’ gevolgd door het woord ‘ontroostbaar’, of een vergelijking ‘als liefste doorluchte, als kroonluchter / ontvlammen’, beide uit *Aanzoek*,⁵ komen hier niet voor. Waarschijnlijk

omdat ze zoveel aandacht opeisen dat ze de werking van het uitstelmechanisme in *Verdomhoek* zouden hinderen.

Een overeenkomst ten slotte tussen *Verdomhoek* en vrijwel alle andere gedichten van de betreffende afdeling, is het drukke gebruik dat van het rijm wordt gemaakt en de veelsoortigheid daarvan. Zo vormt het gedicht *Smartbom* een kunstig mechanisme van klankovereenkomsten die als de radertjes in een horloge de gedachtegang van dit vers voortstuwten en de deernis ervan vormgeven:

Blind van dove domme liefde,
lichtend lam, in afgrond zwart.
Waar kan hart op zoek
naar huis een krater slaan?

De beginrijmen, eerst een assonerend koppel en daarna de rijmwoorden 'Waar' en 'naar', vormen de aanvang van regels met reeksen alliteraties: 'dove', 'domme' en 'liefde', 'lichtend', 'lam'. Met 'hart' rijmt het voorafgaande 'zwart' en in de slotregel opent zich een 'krater' van aa-klanken. Een continuïteit van klankverbindingen. Het aardigst is het gebruik dat Brassinga van rijmeffecten maakt, misschien wel wanneer zij op een gewone, om niet te zeggen: bar conventionele toepassing van dit middel, een staaltje van haar woordacrobatiek doet volgen. In het gedicht *Reislust* bijvoorbeeld eerst de reeks 'barre', 'barse', 'branding' en daarna 'het onafzienbare / zien baren'.

Het is een heel instrumentarium van rijmcorrespondenties en klankeffecten dat Brassinga weet te benutten in haar jongste bundel *Verschiet*. Verrassende rijmen of klankverbindingen die soms over elkaar heen buitelen, versterken bovendien het effect van bepaalde taalcreaties. Zo dringen opvallende neologismen en woordspelingen zich met extra nadruk aan de aandacht op doordat een kunstig spel van klanken en rijmen hen als het ware aanwijst. Klankverbindingen en rijmwoorden zijn hier niet alleen te vinden binnen een versregel; ook over versregels en zelfs over strofen heen gaan klanken en rijmen verbindingen aan. Dit resulteert in het hechte staketsel, dat vrijwel ieder gedicht in de bundel is.

Maar er is meer. Geraffineerde verbindingen van klanken, rijmen - al of niet gerelateerd aan nieuwvormingen of woordspelingen - dragen in hun speelsheid bij aan een zekere lichtheid in Brassinga's poëzie, maar zij niet alleen. Het is ook de ironie, die daarbij een rol van betekenis speelt. In afdeling I van *Verschiet* zijn somberheid en soms aan wanhoop grenzend pessimisme volop aanwezig, maar de overhand krijgen zij niet. Daartegen verzet zich die ironie - in verschillende gradaties van fijnzinnigheid - en gloort er zelfs sporadisch een sprankje hoop. Dat laatste lijkt het geval in een enkel gedicht, waar sprake is van stuiten op begrenzings van het bestaan. Op limieten die althans in taal gepasseerd of verlegd kunnen worden, ook al is dat misschien slechts voor even. Voor de duur van het gedicht is het soms mogelijk de uiterste grens voorbij te gaan.

Geconcludeerd mag worden dat pessimisme noch hoop de overhand krijgen in deze gedichten. Op verschillende manieren gearticuleerd en ook geïroniseerd zijn somberte en vreugdeloosheid er in evenwicht. Zonder dat de ernst verloren gaat, wordt zo in gedichten van Brassinga recht gedaan aan het leven.

Eindnoten:

- 1 Zo merkt Peter de Boer in zijn bespreking van de bundel *Verschiet* op: 'Niet eerder is een bundel van Anneke Brassinga zo in mineur begonnen. Hoewel niet alle verzen in het teken staan van de dood, zijn het er alles bijeen toch genoeg om het geheel een donkere grondtoon mee te geven.' Peter de Boer, 'Barok memento mori', *Trouw*, 24 maart 2001.
- 2 Dit is weerwil van de vileine kritiek van Gerrit Komrij op de poëzie van Brassinga. Komrij meent in Brassinga's poëzie 'een krampachtige poging tot ironie' te ontwaren en kenschetst haar gedichten onder meer als 'verbale fijnslijperij en o zo fijnzinnige bekaktheid van iemand die geen normaal woord uit haar strot kan krijgen [...]'. Gerrit Komrij in de rubriek 'Kost en inwoning', *NRC Handelsblad*, 22 augustus 2002.
- 3 Het plezier waarmee Brassinga met woorden jongleert, maakt een ingewikkelde interpretatie van de verbinding 'doorluchte' - 'kroonluchter' vanuit het Middelnederlandse 'dorelichten', zoals geopperd door Ekkers, minder waarschijnlijk (Remco Ekkers, 'De luchten van Tuinman. Een tocht door het werk van Anneke Brassinga', *Poëziekrant* 26 (juli-augustus 2002), p. 54-57.) Naar de woordvorm beschouwd heeft 'luchter' de gedaante van een comparatief en daar gaat nog zoiets verhevens als 'kroon' aan vooraf.
- 4 Wellicht dat criticus Rob Schouten hierop doelt, wanneer hij in zijn recensie over *Verschiet* schrijft: 'Maar al die malle maar altijd speelse taalrijkdom staat niet op zichzelf. Zij is onderdeel van een haast mystiek ogende dichterssensatie. Deze dichteres wil uit alle macht buiten zichzelf treden.' Rob Schouten, 'Geschifte hersenpan. Een hedendaagse flagellante', *Vrij Nederland*, 14 april 2001.
- 5 Zie hierover noot 3.

Een impromptu van J.C. Bloem

Maarten Mourik

Het was de zomer van '62. Wij, mijn toenmalige vrouw Ariane Amsberg en ik, waren na vier jaar Washington met groot verlof, en zoals dat gaat reisden we stad en land af om familieleden, vrienden en bekenden op te zoeken. Zo belandden we op een bewolkte, winderige dag in de rietlanden van Kalenberg, waar Jacques Bloem en Clara Eggink in een idyllische lat-relatie woonden: hij in een met zijn boeken volgepakt boerderijtje, 'De Kale Berg' gedoopt, en zij in een haventje aan de overkant van de weg op haar 'bodem', de woonboot 'De Wijze Uil'. We logeerden op de boot en ik hoor nog de korte klapjes van het kabbelende water tegen de ijzeren wand. De vriendschap tussen Bloem en Ariane dateerde uit de vroege jaren vijftig in Amsterdam, waar hij zich graag liet bewonderen door mooie jonge meisjes. In haar *Leven met J.C. Bloem* zegt Clara Eggink daarover dat het in het algemeen de bijna-schoolkinderen waren die hem aantrokken, reden waarom ze hem voor 'a cradle-snatcher' uitmaakte. Bloem leek oprecht verheugd zij vriendinnetje van toen weer te zien en ook ik mocht daarin delen; hij gaf ongevraagd positief commentaar op mijn pas verschenen bundel *Nomade*.

Nadat we onze bagage op Clara's woonboot hadden gedeponneerd, staken we de weg over naar De Kale Berg, waar we thee zouden drinken. Daar troffen we Jacques aan in zijn befaamde bibliotheek, die in tientallen rekken op de deel en de vroegere stal was ondergebracht. Hij liep moeizaam schuifelend, zwaar leunend op een dikke stok met een opvallend grote rubberen dop. We vroegen hem bezorgd of hij allang moeite met lopen had, maar nog voor hij kon antwoorden zei Clara snibbig: 'Niks hoor, pure aanstellerij. Als hij weet dat niemand hem ziet, loopt 'ie als een kievit tussen zijn boeken.' We lachten wat verlegen en probeerden Bloem in bescherming te nemen met een: 'Nou, hij zal er best zijn reden voor hebben.'

Na de thee maakten we een korte wandeling met Clara door het ruisende rietveld, waar ik voor het eerst sinds mijn jeugd jaren weer de karekiet hoorde. Toen we Jacques' boerderijtje weer genaderd waren, zei Clara: 'Loop nou 'es heel voorzichtig, op je tenen, naar de staldeur. Dan zul je eens wat zien.'

En jawel hoor. Daar liep Jacques kordaat tussen de boekenrekken, in de ene hand zijn onafscheidelijke sigaar, in de andere een boek; zonder stok dus.

We begonnen te lachen, en Clara zei triomfantelijk: 'Zie je nou.' Eerst wist hij niet wat te doen. Een ogenblik later pakte hij zijn stok, sprong als een soldaat in de houding, presenteerde de stok als een geweer, de dikke knop naar boven, en sprak de, althans in onze familie, onvergetelijk geworden woorden:

'Rubber
is geen blubber.'

J.C. Bloem. Foto: Hans Roest. Collectie Letterkundig Museum.

Hendrik Arnold Meijer, marineofficier en dichter

George Slieker

Marineofficieren uit de negentiende eeuw hadden meestal weinig tijd voor andere bezigheden. Hendrik Arnold Meijer (1810-1854) was een uitzondering op deze regel. Hij werd vooral bekend door zijn dichtstuk *De Boekanier*, waarvan ik de tweede druk uit 1848 bezit. Onder het voorwoord van de auteur staat door een onbekende hand aangetekend: ‘Was luit. ter zee 1^e kl., commandant van Zr Ms schoenerbrik “Padang” bij de affaire in de baai van Tanette (Celebes) Juli 1853.’ Meijer was dus marineofficier, maar wie was hij verder?

Marine

Hendrik Arnold Meijer werd op 4 mei 1810 in Amsterdam geboren. Op 13 mei werd hij gedoopt in de Hervormde Noorderkerk. Zijn ouders waren Hendrik Meijer Jr. en Johanna Moolenaar, die op 8 mei 1806 in het Amsterdamse stadhuis met elkaar in het huwelijk waren getreden.¹ Helaas bevat het doopregister geen huisadres of verdere gegevens van de ouders.² Merkwaardig genoeg wordt Meijer hier Hendrik Arnoud genoemd. Vader Meijer was niet onverdienstelijk als dichter; hij was een vriend van onder anderen Jan Frederik Helmers en met zijn literaire activiteiten trad Hendrik Arnold dus duidelijk in zijn vaders voetsporen. In 1817 vestigde het gezin zich in Haarlem,³ waar Meijer zijn verdere jeugd doorbracht. Het echtpaar vertrok in 1835 weer uit Haarlem; bij de inschrijving in het Hervormd lidmatenregister staat een (vertrek?) datum aangetekend van 31 mei 1835. Ondertussen had Hendrik Arnold voor de zee gekozen. Op 1 September 1825 werd hij zeecadet aan het Marine Instituut van de Artillerie- en Genieschool te Delft. Ook hier stond Meijer te boek onder de namen Hendrik Arnoud. Na de vernietigende zeeslag tegen Engelsen bij Camperduin in 1797 en de Franse overheersing was er in het nieuwe koninkrijk weer behoefte aan een sterke Nederlandse zeemacht en daarvoor waren officieren nodig. Omdat een opleiding aan boord van de schepen niet meer voldoende werd geacht had koning Willem I op 10 november 1815 besloten tot de oprichting van genoemd instituut. Dat werd voorlopig ondergebracht bij de in 1814 opgerichte Artillerie- en Genieschool te Delft. Hier beschikte men immers al over voldoende kennis op het gebied van gevechtscunsten en de ontwikkeling en het gebruik van wapens. Tevens kwam hier een opleiding voor het ontwerpen en bouwen van marineschepen. De toelatingseisen waren niet kinderachtig: kandidaten dienden te kunnen rekenen, lezen en schrijven en daarnaast te beschikken over kennis van de Engelse en Franse taal, aldus het reglement van de school. De minimumleeftijd om toegelaten te worden was 14 jaar en cadetten kregen een gage van ‘zeven stuivers daags’.

Meijer toonde al op jonge leeftijd een grote vaardigheid in wiskunde, die hem hier goed van pas kwam. Op 1 oktober 1828 werd hij adelborst.⁴ In augustus van het daarop volgende jaar werd hij geplaatst op het korvet ‘Pollux’ en vertrok hij naar

Nederlands-Indië. Daarna diende hij onder andere op het wachtschip 'Minerva' en de brik 'Meermin'.

Ook maakte hij enkele reizen naar West-Indië. In 1841 keerde Meijer terug naar Nederland 'wegens particuliere zaken' en werd hij op eigen verzoek tijdelijk op non-actief gesteld. Met ingang van 1 oktober 1842 zou hij geplaatst worden aan boord van het korvet 'Juno', maar op 28 september werd 'zijn plaatsing ingetrokken op zijn daartoe gedaan verzoek uit hoofde van familie aangelegenheden'.

Volgens biograaf K. Sybrandi was Meijer 'vol vuur en kracht; eene juistheid die wel eens tot ruwheid dreigde over te slaan en die zich om het oordeel van anderen weinig bekommerde',⁵ Wellicht niet de makkelijkste commandant om onder te varen, maar waarschijnlijk was een dergelijk optreden in die tijd nog regelmatig nodig.

Bij zijn medeofficieren stond Meijer als zeer bekwaam bekend. Die bekwaamheid bleek onder andere uit een aantal door hem getekende zeekaarten, een resultaat van zijn wiskundige vaardigheden. Bij het tekenen

van kaarten kon hij met uiterst geduld te werk gaan, aldus Sybrandi.

Zijn examens leverden steeds goede resultaten op en in 1846 werd hij luitenant-terzee 1^e klasse. Na enige tijd kreeg hij op 1 september 1851 het commando over Zr Ms schoenerbrik 'Padang'. Dit in 1850 op de Rijkswerf Vlissingen gebouwde schip vertrok in mei van dat jaar naar Indië om daar dienst te doen; in 1853 lag het als stationschip in de wateren van Celebes. Behalve scheepscommandant was Meijer tevens commandant in de wateren van Celebes en Makassar en ik vermoed dat hij in deze functie verantwoordelijk was voor de veiligheid in dit zeegebied. Er werd veelvuldig gepatrouilleerd, waarbij scheepsofficieren regelmatig op inspectie aan wal gingen. Voor zijn verdiensten als zeeofficier werd hij in 1849 onderscheiden met het Ridderkruis in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

Meijer voerde het commando over de 'Padang' tot aan zijn dood in 1854. Hij stierf op 2 april van dat jaar te Soerabaja, waar zijn schip voor herstel lag. Dysenterie was hem noodlottig geworden. Vanuit het hospitaal waar Meijer op 24 maart was opgenomen, kregen officieren en bemanning om half vijf in de middag 'berigt van 't overlijden van den Luit. ter Zee 1^e kl. H.A. Meijer kommandant dezer bodem'.⁶ Hij werd de volgende dag al begraven. Het scheepsjournaal geeft een vrij nuchter verslag: 'In den achtermiddag van boord gegaan de Luit. ter Zee 2^e kl. Bakker offic. van gez. Gebel [...] ter begeleiding van de begrafenis van wijlen den kommandant dezer bodem den Luit. ter Zee 1^e kl. H.A. Meijer. Ten 5 u. deed het korvet "Nehallennia" 7 minuutschoten ter eere van vroeger vermelde. Met rollezen allen present.' Een ijzeren gedenkplaat op zijn graf, later geplaatst 'uit hoogachting door eenige zeeofficieren' omschrijft Meijer als een 'kundig en ijverig zeeofficier, talentvolle man en zeer begaafd dichter'.⁷ Of dit gedenkteken nog bestaat, heb ik helaas niet kunnen achterhalen. Meijers vrouw, Sara Hermina Barbier, bleef alleen achter. Hun enige kind was al op jonge leeftijd gestorven.

Oeuvre en waardering

Meijer was als dichtend zeeofficier vrij uniek. Er zijn heel wat dichters geweest die hun krachten hebben gewijd aan de prestaties van Nederland als zeemacht, maar slechts enkelen spraken uit eigen ervaring.⁸

Meijer heeft maar een klein oeuvre nagelaten. Ongetwijfeld heeft zijn marinecarrière op de eerste plaats gestaan en zal hem de tijd vaak ontbroken hebben om zich intensief aan de dichtkunst te wijden. De grotere dichtstukken *De Boekanier* en *Heemskerk* zijn het bekendst geworden, al worden ze nu nauwelijks meer gelezen. Daarnaast schreef hij een aantal andere gedichten waaronder *Vaarwel aan Java* en *Engeland en de Slavenhandel*. Uit zijn vroege jeugd is geen enkel dichtstuk bekend. Toch was het ongetwijfeld onder invloed van zijn vader dat Hendrik Arnold opgroeide 'in een huis, waar smaak heerschte voor letteren en dichtkunst', aldus jeugdvriend K. Sybrandi in zijn levensbericht van 1854.

In 1820 was vader Meijer lid geworden van het Haarlemse genootschap Democriet. Hier verkeerde hij in gezelschap van onder anderen Vincent Loosjes (1766-1841) en andere letterlievende Haarlemse notabelen. Behalve gelegenheidspoëzie schreef

hij ook enkele toneelstukken.⁹ Democriet was geen puur literair genootschap, al dienden de leden regelmatig gedichten in te leveren die tijdens samenkomsten voorgedragen werden. Men voerde toneelstukjes op, hield verkleedpartijen en maakte uitstapjes in de omgeving van Haarlem. De leden schreven allen onder pseudoniem; dat van Hendrik Meijer Jr. was Carolus Tuinman en onder deze naam schreef hij behalve spottichten ook enige erotische gedichten.

Lijkt Hendrik Arnold het dichttalent van zijn vader te hebben geërfd, zijn keuze van onderwerpen was een heel andere. Hij debuteerde in 1832 met het gedicht 'Eerste gedachte aan den Oceaan' dat in dat jaar in de *Almanak van het Schone en Goede* verscheen. Ook zijn andere losse gedichten verschenen in jaaralmanakken. In 1840 verscheen zijn bekendste werk, *De Boekanieer*, dat in 1848 met een voorwoord van de auteur herdrukt werd. Hierin uitte hij zijn verbazing over deze herdruk en richtte hij zich tot zijn 'publiek, dat de proeve gunstiger heeft ontvangen, dan de Schrijver had kunnen verwachten'. Hij beschouwde zijn werk als een 'eerste voetstap in het gebied der fraaie letteren', maar was zich tegelijkertijd ervan bewust dat zijn geesteskind niet perfect was. Omdat hij het oorspronkelijke werk niet

wilde aantasten door het te herschrijven, zag Meijer, aldus het voorwoord, hier van af.

Wellicht is het (onverwachte) succes van *De Boekanier* ook toe te schrijven aan de achtergrond waartegen het verhaal zich afspeelt, namelijk de Tachtigjarige Oorlog. Toen Meijers dichtstuk verscheen, stond de vaderlandse geschiedenis weer volop in de belangstelling. Arnold, de hoofdpersoon, is ooit verliefd geweest op Aleide. Zij is door haar vader, aanhanger van het katholieke geloof, voorbestemd tot een huwelijk met een Spanjaard, Lorenzo. Arnold zweert wraak tegen alles wat Spaans is. Als boekanier heeft hij de gelegenheid de Spanjaarden van hun Zuid-Amerikaanse schatten te beroven om aldus financiering van de oorlog in Nederland onmogelijk te maken en zo zijn persoonlijke wrok uit te oefenen. Ook het romantische element van vrijbuiters op zee zal het lezerspubliek ongetwijfeld aangesproken hebben.

Eerder in 1848 verscheen ook *Heemskerk*; de titelpagina van de tweede druk van *De Boekanier* vermeldt Meijer als ‘Schrijver van Heemskerk’. Ook *Heemskerk* mocht zich in de belangstelling van de lezers verheugen; hier was de hoofdpersoon van het verhaal immers een historische figuur uit een roemruchte periode in de vaderlandse geschiedenis, Jacob van Heemskerk (1567-1607), die de Spaanse vloot bij Gibraltar verslagen had. Evenals de herdruk van *De Boekanier* verscheen ook *Heemskerk* niet zonder een voorwoord van de auteur. Hierin ging hij nader in op de diverse rijmvormen, met name de assonance of halfrijm. Meijer veronderstelde dat het rijm in oude tijden oorspronkelijk een hulpmiddel was om mondeling overgeleverde verhalen en legenden beter te kunnen onthouden. Uitgaande van deze gedachte kwam hij tot de conclusie dat ‘het rijm in den klank ligt en niet in goede taalvormen’. Hij ondersteunde dit met aantal voorbeelden uit de Engelse en Duitse literatuur, met name Byron en Schiller. Ook Bilderdijk worstelde, blijkens een aanhaling in dit voorwoord, al met dit probleem.

Blijkbaar was Meijer, wellicht uitzonderlijk voor een marineofficier destijds, goed bekend met de binnen- en buitenlandse literatuur. Ook op historisch gebied moet hij belangstelling hebben gehad, want *Heemskerk* en enkele van zijn kleinere dichtstukken zijn achterin voorzien van een aantal toelichtingen met betrekking tot geschiedkundige feiten. Interessant in dit verband is ook een verwijzing in hetzelfde voorwoord naar de mogelijke inspiratiebron voor *De Boekanier*. Dit zou een beschrijving zijn door de (Franse?) abt Raynal over de verwoesting van Maracaibo door een bende zeerovers onder leiding van een voor de Spaanse overheersers gevluchte Nederlander.¹⁰

Hoewel Meijer - gezien de omvang van zijn oeuvre - niet gerekend kan worden tot de grootheden der Nederlandse literatuur verdient hij, aldus diverse bronnen, toch een plaatsje in de letterkundige geschiedenis. Hij is in Nederland een van de weinige voorbeelden van schepers van vroeg-negentiende-eeuwse heldenromantiek, enigszins te vergelijken met bijvoorbeeld Byron. Als zodanig wordt Meijer vaak vermeld in beschouwingen over deze periode.

Juist in die tijd werd Nederland overspoeld met gedichten over de enige grote zeeheld van toen, namelijk Van Speyk. Meijers held blinkt echter niet uit door totale zelf-

opoffering, maar is meer het type van de opstandige, aldus Drop.¹¹ Iets van dat opstandige is ook terug te vinden in Meijers eigen persoonlijkheid. Opmerkelijk is zijn maatschappelijke betrokkenheid; uit een passage in *Vaarwel aan Java* blijkt Meijers afkeur van (koloniale) onderdrukking, en ook in *Engeland en de Slavenhandel* spreekt hij zich als zodanig uit. Ook het piratenbestaan, en vooral het geweld daarin, had niet zijn volkomen sympathie; zo beschrijft Meijer aan het einde van de vierde zang van *De Boekanier* een groep zeerovers die, pratend over gebrek aan nieuwe buit,

onversaagd en woest, zoo min [dachten]
aan 't bloed,
dat stroomen moest, voordat de ontworpen'
daad gelukte.

Meijer lijkt te hebben geworsteld met een onderdrukt gevoel van rebellie dat ook bij enkele andere auteurs uit deze periode te vinden is. Nicolaas Beets toonde als Hildebrand in zijn *Camera Obscura* een sprankje opstandigheid dat alweer snel verdween toen hij predikant werd. François HaverSchmidt alias Piet Paaltjens was, vooral als predikant, tamelijk vrijzinnig en revolutionair. Hij zag zich door de negentiende-eeuwse maatschappij min of meer gedwongen zijn ideeën voor zich te houden. Ook Meijer moet een dergelijk lot beschoren zijn geweest. Afkeer van een koloniaal regime was voor een marine-officier, nota bene gestationeerd in Nederlands-Indië, maar nauwelijks te verkopen. Zijn aversie van protserigheid, met name bij de adel, kan modern genoemd worden. In de zesde zang kunnen we lezen hoe de hoofdpersoon Arnold in zijn geboortedorp het kerkhof bezoekt en rondgeleid wordt langs de graven van 'menig adellijk geslacht' dat

in zijn hoogmoed, d'ijzeren nacht
des doods nog op te luisteren dacht
met rijk vergulde wapenpracht.

Meijer was als persoonlijkheid wellicht gecompliceerder dan de eerste indruk doet vermoeden. Dat hij voor zijn marineactiviteiten een koninklijke onderscheiding ontving lijkt enigszins in tegenstelling te staan tot zijn opvattingen over vrijheid en onderdrukking. Zijn werk bleef niet onopgemerkt en in 1848 werd hem het lidmaatschap van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde aangeboden.

Als dichter werd hij geprezen om de natuurlijkheid van zijn beschrijvingen, zowel die van de natuur als van schepen en zeemansleven. Vooral voor deze laatste onderwerpen kon Meijer ruimschoots uit eigen ervaring putten. Met name in de vierde zang van *De Boekanier* geeft hij een goed beeld van schepen, tuigage en het leven aan boord, al krijg je tegenwoordig als lezer wel eens een wat 'Erroll Flynn-achtig' beeld van zijn zeerovers. Ook in *Vaarwel aan Java* toont hij zijn bekendheid met het zeemansleven, terwijl hij in ditzelfde stuk ook even wegmijmert naar zijn jeugd in Haarlem met zijn 'boschwaranden' en het 'blinkend duin en blaauwend meir'.

Natuurlijk was Meijer ook een kind van zijn tijd; breedvoerigheid was hem niet vreemd en vaak had hij een 'aanloop' nodig om 'to the point' te komen.

Na Meijers dood verscheen er een bundeling van zijn gehele werk met een levensbericht van K. Sybrandi. Van *De Boekanier* verscheen in 1964 nog een geannoteerde editie met aantekeningen van dr. W. Drop.

Eindnoten:

- 1 Amsterdam, Gemeentearchief, DTB, Dopen nr. 86, p. 191 (folio 96).
- 2 In de aangifte van het huwelijk van 25 april 1806 staat bij Hendrik Meijer Jr. als adres vermeld 'Herengracht bij de Oude Lelystraat No 230', Johanna Moolenaar woonde toen aan de Haarlemmer Houttuinen (Ibidem, Ondertrouw nr. 654, p. 263).
- 3 Archief Kerkenraad Hervormde Gemeente Haarlem, inv.nr. 110, lidm.register 1793-1823.
- 4 Den Haag, Nationaal Archief, Archief Kon. Marine, Stamboeken Marine Officieren voor 1850 (toegang 2.12.40), inv. 12 (stamb.nr. 1139).
- 5 *Levensbericht*, K. Sybrandi 1854.
- 6 Den Haag, Nationaal Archief, Archief Kon. Marine, Scheepsjournalen journaal Zr Ms Padang 1850-1855 (toeg. 2.12.03), inv. 3516.
- 7 'Voorbericht' bij *De Boekanier, en andere gedichten* 1874 (het sterfjaar luidt abusievelijk 1844). Ook hier worden Meijers voornamen als Hendrik Arnout vermeld.
- 8 S. Kalf, 'Dichters op de Vloot', in: *Onze Vloot*, februari 1927.
- 9 Onder andere: *Haarlems vreugde-feest, bij gelegenheid der tentoonstellingen van voorwerpen van Nederlandsche volksvlucht* (Haarlem 1825).
- 10 In: *Histoire philosophique et politique des deux Indes*.
- 11 In: H.A. Meijer, *De Boekanier*, met inleiding en aantekeningen van dr. W. Drop (Zwolle 1964).

Bij de dood van Boudewijn Büch (1948-2002)

Kees Thomassen

De op zaterdag 23 november 2002 overleden Boudewijn Büch kan met de volgende trefwoorden gekarakteriseerd worden: dichter, schrijver, verzamelaar, reiziger, bibliofoon, Goetheaan, melancholicus, rock-'n'-roll-specialist.

Bleef Büch een aantal van zijn passies zijn leven lang fanatiek najagen, dichten en schrijven boetten in de loop der jaren aan belang in, hoewel hij over succes niet te klagen had. Het radicaalst ging dat met het dichten. Van de ene op de andere dag besloot hij geen gedichten meer te publiceren; uit wat hij nog in portefeuille had, mochten redacties van schoolkrantjes vrijelijk putten. Van zijn romans is *De kleine blonde dood* (1985) veruit de bekendste geworden, mede door de film die naar het boek vervaardigd werd. Maar ook *Links!* (1986), zijn hilarische roman over het leven in een commune, *Het dolhuis* (1987), dat handelt over zijn verblijf in een jeugdinstelling, en *Het bedrog* (1993), waarin de breuk met een boezemvriend werd vastgelegd, vonden veel aftrek.

Naast deze sterk autobiografische romans publiceerde Büch tal van niet-fictionele werken. Ook daarin trad hij zelf overigens altijd nadrukkelijk op de voorgrond. De onderwerpen variëren van zijn literaire held J.W. von Goethe, de geschiedenis van de rock-'n'-roll, zijn fascinatie voor Mick Jagger ('Een pickup waar een LP van The Beatles op gedraaid is, kan direct bij het grofvuil', was zijn stellingname in de ooit brandende kwestie The Rolling Stones versus The Beatles), verslagen van zijn talloze reizen naar de meest obscure eilanden, en zijn liefde voor bibliotheken. Zijn hang naar het mooie boek kwam ook tot uitdrukking in een groot aantal uitgaven bij bibliofoonpersen, waarvan Sub Signo Libelli van Ger Kleis de belangrijkste is.

Daarnaast is er dan nog de vrijwel onafzienbare reeks columns in sterk uiteenlopende periodieken: broodschrijverij om zijn onstilbare verzameldrift te kunnen uitleven. In zijn arme periode was een wandeling met Büch door Leiden geen sinecure, omzichtig moest de route zo gekozen worden dat alle boekhandelaren en antiquaren waar hij een schuld uit had staan omzeild werden... Toen zijn materiële omstandigheden sterk verbeterd waren, was het hek helemaal van de dam. Waar vind je een collectioneur die zelfs een vaste kracht had om telkens opnieuw boekenkasten en vitrines bij te bouwen?

Zijn bekendheid bij het grote publiek dankte Büch niet alleen aan zijn pen. De afgelopen twee decennia was hij ook een geliefde tv-persoonlijkheid, aanvankelijk als presentator van het meest toegankelijke boekenprogramma dat ooit op de Nederlandse beeldbuis te zien is geweest, daarna toch vooral als de eeuwige reiziger. En wie kent niet zijn komische optreden in de reclamespotjes voor een bekend rijstmerk, of zijn behandschoende optredens bij Barend en Van Dorp? Hoewel men over de uiteindelijke waarde van Büchs diverse activiteiten van mening kan verschillen, zijn vermogen om zijn enthousiasme aan mensen over te dragen is boven discussie verheven. De reportage van de vervulling van zijn grootste wens, een ontmoeting met Mick Jagger, is daar een ontroerend voorbeeld van. Zijn opzettelijk amateuristische manier van presenteren heeft zelfs school gemaakt.

Sir Hildebrand Osbaldistone

Cees van Steijnen

In het *Nieuw Letterkundig Magazijn* van juni 2002 berichtte G.L. Slieker over ‘Het geheim van Hildebrand’. De schrijver gaat de mogelijkheid na dat Beets het pseudoniem ontleend zou kunnen hebben aan de naam van een slagersknecht, die later de slagerij overnam welke nog steeds in Haarlem is gevestigd op de hoek van de Botermarkt en de Gedempte Oudegracht, hemelsbreed nog geen 100 meter verwijderd van het ouderlijke huis van Beets in de Koningstraat, waar zijn vader een apotheek had.

De mogelijke link tussen Beets en deze slagerij, welke in het midden van de negentiende eeuw door Conrad J. Hildebrand - een man van Duitse komaf - werd gedreven, was eerder gelegd door Jan Tadema in zijn *Haarlemsche Jeugdherinneringen*, uitgegeven door de Historische Vereniging Haerlem in 1949. In zijn beschrijving van de Botermarkt zoals hij die in zijn jeugd had gekend, noemt Tadema slager C.J.H. Kammeijer, die de winkel van C.J. Hildebrand had overgenomen, en terloops stelt Tadema dan de vraag: ‘Zou de schrijver van de Camera Obscura, die in de Koningstraat woonde, dezen buitennissigen naam als pseudoniem voor zijn boek hebben verkozen?’

Beets zelf zou nooit een aanwijzing hebben gegeven waaraan en aan wie hij zijn pseudoniem heeft ontleend. Ook Beets’ biografen als Dyserinck, Chantepie de la Saussaye en Van Rijn kunnen het pseudoniem niet verklaren. De Haarlemse journalist Wim Helversteijn schreef in 1989 ‘In het voetspoor van Hildebrand, 150 jaar Camera Obscura’ - een stadswandeling door Haarlem - dat Beets zijn pseudoniem wellicht ontleend had aan de figuur van Doctor Hildebrandius uit *De Ring van Gyges*, door W. Kist, een roman die in 1806 bij de Haarlemse uitgeverij de erven F. Bohn was verschenen.

Aan de driedelige Beets-biografie van G. van Rijn uit 1910 ontleende ik de volgende gegevens. Van zijn vijfde tot tiende jaar volgde Beets onderwijs op de voor Haarlemse begrippen bekende ‘Hollandse’ school van meester Prinsen in de Jacobijnenstraat. Daarna wisselde hij van school en werd leerling op de ‘Franse’ school van Leendert Koning in de Zoetestraat, de op dat moment enige ‘bizonde(re)’ school in Haarlem waar ook Frans en Engels werd onderwezen. Na de Franse school volgde Beets het stedelijk gymnasium, de Latijnse school. Over die tijd vertelde Beets als toegift na een lezing over Sir Walter Scott die hij in december 1864 te Haarlem had gehouden. Zijn geboortestad Haarlem noemde Beets ‘my romantic town’, zoals Scott zijn Edinburgh noemde. Het voerde hem terug naar de tijd dat hij met Scott dweepte, ‘tussen mijn zestiende en twintigste levensjaar’.

In die jaren was John Ingram Lockhart zijn boezemvriend. De ouders van Lockhart, afkomstig uit Engeland, hadden zich gevestigd te Haarlem en bewoonden ‘Koningsteyn’, een huis aan het Zuider Buiten-Spaarne. De vader gaf onderwijs in de Engelse taal. Met zijn vriend John las de jonge Beets heel intens alles wat Walter Scott en Byron hadden geschreven, en daardoor beheerste Beets de Engelse taal uitstekend. Het eerste proza dat Beets zou hebben geschreven en dat gedrukt werd,

was naar aanleiding van het overlijden van Sir Walter Scott op 21 September 1832:
'Proeve eener hulde aan Sir Walter Scott'. Beets was toen achttien jaar.

Walter Scott. Ets door Wilfred C. Applebey. Edinburgh University Library.

In 1817 verscheen Scotts historische roman *Rob Roy*, de vierde roman in de reeks

die bekend zou worden als de Waverley-romans, waarmee hij in 1814 een begin maakte. Historische romans over het Schotse verleden, geïnspireerd door historische figuren die van Scott een letterkundig jasje kregen. Scott schreef de romans onder diverse pseudoniemen, waarvan hij het geheim pas in 1827 prijs gaf. Rob Roy is eigenlijk de Schotse variant van Ivanhoe, beide geesteskinderen van Scott, maar wel geënt op historische figuren. De Schotse Highlands en de clans vormden een ideale enscenering voor patriottistische emoties en sentimenten. Sinds 1707 vormde Schotland met Engeland een parlementaire unie. Tegenover de realisten die met het getij meegingen, zoals de kooplieden, stonden diegenen die vasthielden aan vroeger, en dat zijn in *Rob Roy* - het verhaal speelt zich af in het Schotland van 1715 - de vrijbuiters als Rob Roy, de schurken als een Rashleigh, en de verarmde plattelandsadel als Rashleighs vader ... Sir Hildebrand Osbaldistone. Als extra anekdote is te vermelden dat als het verhaal begint, Sir Hildebrand in Holland verblijft!

Het is een suggestie mijnerzijds dat Beets 'Sir Hildebrand' in zijn jeugd is tegengekomen, als adept en bewonderaar van het werk van Walter Scott. Overigens verscheen in 1839 de tiendelige biografie *Memoirs of the life of Sir Walter Scott*, geschreven door Scotts schoonzoon, J.G. Lockhart. Het zou interessant kunnen zijn de mogelijke familierelatie van de schoonzoon van Walter Scott met de Haarlemse familie Lockhart uit de jeugd van Beets na te gaan.

Leende Beets van Bredero?

Jos Buurlage

Het pseudoniem Hildebrand blijft de gemoederen bezighouden. Was het een Haarlemse slagernknecht of een romanfiguur van Walter Scott die Nicolaas Beets inspireerde? Jos Buurlage komt met een heel ander voorstel.

Dit moet ick mijn Man vertellen, en al
mijn Neven en Nichten,
Als mijn Susterling Hillebrant dit hoort
die selder strax wel wat of dichten,
Ick loof niet of het sel over die hele stad
noch wel worden verhaelt.

Aldus Trijn Jans in de slotscène van Bredero's *Meulenaer*. In het begin van die klucht, als zij de molenaarsvrouw Aeltje Melis vraagt om een bescheiden slaapplaats, deelt zij mee dat ze met de boot uit Leiden is gekomen. Waarschijnlijk woont zij dus in die stad en dat kan ook gelden voor haar neef Hillebrant, die zij als auteur in staat acht met het relaas van haar ervaringen in de Amsterdamse molen een groot publiek te boeien. Deze Leidse Hillebrant uit de zeventiende eeuw vertoont dus overeenkomsten met de negentiende-eeuwse Leidse student Nicolaas Beets, die als Hildebrand eveneens succes hoopt te oogsten met uit het leven gegrepen verhalen.

Heeft Beets zijn pseudoniem aan Bredero te danken? In zijn bibliotheek bevond zich een uitgave van alle spelen van Bredero, die in 1622 te Rotterdam verscheen bij Pieter van Waesberge. Ik heb niet kunnen achterhalen of Beets deze editie al bezat

toen hij zijn pseudoniem koos. Was dat het geval, dan staat uiteraard nog niet vast dat hij op dat moment de *Meulenaer* had gelezen.

Het is echter zeker niet onwaarschijnlijk dat de jonge Beets deze klucht kende. De belangstelling voor de zeventiende eeuw was groot in de kringen waartoe hij in de jaren voor de *Camera Obscura* behoorde. In zijn dagboek, door H.E. van Gelder uitgegeven als *Hildebrands voorbereiding*, maakt hij regelmatig melding van correspondentie en gesprekken met Potgieter en gedachtewisselingen met Bakhuizen van den Brink. Aernout Drost leest hem voor uit een verhaal in wording over een zeventiende-eeuws onderwerp, *De Pestzegen*, later gepubliceerd als *De Pesti-*

lentie te Katwijk. Een andere vriend, Hasebroek, schrijft in diezelfde periode *Vondels Vermaking*. Beets hoopt dat hij deze tekst aan het tijdschrift *De Muzen* zal willen afstaan. Jacob van Lennep, die Beets in zijn dagboek steeds in lovende bewoordingen beschrijft, laat in 1838 *Vondel's Droom* in première gaan.

Een tweede mogelijk motief van de jonge Beets om Bredero te lezen is zijn onmiskenbare behoefte om kennis te maken met de grootmeesters die hem in de humoristische literatuur voorafgingen. De schouwburg bezoekt hij niet alleen voor een treurspel, maar ook voor vaudevilles, waarover hij in zijn dagboek enthousiast bericht. Voor Sterne toont hij grote bewondering. Hij schrijft enthousiast over *A sentimental journey* en vooral *Tristram Shandy*, waarvan hij een deel vertaalt en voor medestudenten ten gehore brengt.

Als Beets in 1887 in *Na vijftig jaar* terugblijkt op de *Camera Obscura*, neemt de bekendheid van Bredero bij het letterlievend publiek toe. Den Hertog publiceert in dat jaar in *De Gids* over de bronnen van Bredero's romantische spelen. Twee jaar eerder is in Amsterdam een Bredero-tentoonstelling gehouden. Bekende geleerden als Ten Brink, Moltzer, Kalff en Te Winkel werken aan een nieuwe uitgave van Bredero's verzameld werk.

Hoe valt het dan te verklaren dat de schrijver van *Na vijftig jaar* in de reeks mogelijke bronnen van zijn pseudoniem, die hij alle verwerpt, de ontlening aan Bredero niet noemt? Misschien kende hij de *Meulenaer* niet en is de overeenkomst toevallig. Wellicht moeten we hem op zijn woord geloven en wist hij in 1887 echt niet meer hoe hij aan de naam *Hildebrand* is gekomen. Maar het is ook mogelijk dat de respectabele predikant en hoogleraar niet wilde toegeven dat hij als student zijn pseudoniem had gevonden in een licht pornografische tekst. Daarom stel ik naast de slager Hildebrand, die G.L. Slieker in het vorig nummer van dit tijdschrift heeft beschreven, Bredero kandidaat als erflater van de naam Hildebrand.

En ik heb ze bewaard voor jou...

In het boek *En ik heb ze bewaard voor jou...* worden honderd literaire collecties gepresenteerd die met subsidie van Metamorfoze tussen 1997 en 2000 zijn geconserveerd en op microfilm gezet. Deze collecties behoren tot de belangrijkste literaire verzamelingen van ons land en bevinden zich in een dertigtal bibliotheken, archieven en musea. Het boek besteedt aandacht aan nalatenschappen van auteurs als Louis Couperus, Herman Gorter, Multatuli en Frederik van Eeden, maar ook aan archieven van tijdschriften als *De Gemeenschap* en *De Gids*, archieven van uitgevers als L.J. Veen, A.W. Sijthoff en De Erven F. Bohn, oude collecties kinder- en prentenboeken en nog veel meer. Verder komen de instellingen aan bod, met informatie over bezoekadressen, openingstijden, websites enzovoort. De teksten zijn door medewerkers van de instellingen geschreven. Zij hebben ook de vele prachtige illustraties van documenten in hun collecties aangedragen.

Metamorfoze is een landelijk programma voor conservering van bibliotheekmateriaal en ging in 1997 van start. Het richt zich op collecties handschriften, boeken, tijdschriften en kranten van Nederlandse origine uit de periode 1840-1950 die door papierverval worden bedreigd. Metamorfoze wordt gesubsidieerd door het ministerie van OCenW en wordt gecoördineerd door de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Het programma is genoemd naar de roman *Metamorfoze* van Louis Couperus uit 1897. Daarin wordt een literaire nalatenschap door de echtgenote van de auteur uit de prullenmand gered:

‘-Al mijn kritieken! Waarom heb je die bewaard?’

-Je weet, hoe slordig je er altijd meê was, trots al je netheid. Je bewaarde ze nooit.

Ik vond dat jammer. En ik heb ze bewaard voor jou...'

En ik heb ze bewaard voor jou... (272 pagina's) kost €9,50 exclusief verzendkosten en is te bestellen bij de Koninklijke Bibliotheek, Bureau Conservering Bibliotheekmateriaal, Chantal Keijsper, Postbus 90407, 2509 LK Den Haag, fax 070-3140427, e-mail metamorfoze@kb.nl. Meer informatie over Metamorfoze is te vinden op de website www.metamorfoze.nl.

Een vriendelijk gebaar

De Provinsjale Biblioteek fan Fryslân te Leeuwarden beschikt over een actieve vriendenvereniging, die twintig jaar geleden werd opgericht. Een bescheiden jubileum, dat door de activiteiten rond het honderdvijftigjarig bestaan van de bibliotheek zelf veruit overvleugeld wordt. Daarnaast slokt de fusie tussen de Provinsjale Biblioteek, het Ryksargyf yn Fryslân en het Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaasjesintrum veel aandacht op (sinds kort gaan deze instellingen gedrieën verder onder de naam Tresoar).

Toch heeft het bestuur van de vriendenvereniging niet stilletjes aan het vierde lustrum voorbij willen gaan. Dus mochten de leden onlangs een even verzorgd als lezenswaardig boekje ontvangen, geschreven en uitgegeven door een van de oprichters van de vereniging: Jacques van Gent, oud-bibliothecaris van de PBF alsook van de Universiteitsbibliotheek Leiden, en in die hoedanigheid tevens oudbibliothecaris van de Maatschappij. Het laatste verheldert enigszins waarom het boekje niet gaat over de Provinsjale Biblioteek fan Fryslân maar over de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde gevestigd te Leiden. Wel is er een duidelijke relatie met een gezichtsbepalend werkgebied van de PBF: de Friese taal- en letterkunde.

Onder de titel *Een vriendelijk gebaar* verhaalt Van Gent op onderhoudende wijze wat de historicus en letterkundige Johan Bernard Schepers (1865-1937) ertoe bracht om in de maandelijkse vergadering van 13 januari 1933 een ruim één uur durende rede af te steken over de positie van het Fries in Nederland. Aan Schepers' rede was herhaald gesteggel voorafgegaan over de vraag of de Maatschappij het tot haar taak moest rekenen niet alleen het Nederlands en Afrikaans maar ook het Fries te bevorderen. Schepers vond van wel en haalde tal van argumenten en anekdoten uit de kast om sceptischer aanwezig te overtuigen. Zijn betoog mondde uit in het voorstel de statuten van de Maatschappij zodanig aan te passen dat ook Friestalige literaire werken in aanmerking konden komen voor bekroning met de C.W. van der Hoogt-prijs.

Dat voorstel heeft het uiteindelijk niet gehaald, mede doordat de Friezen zelf het onderling oneens waren, maar Schepers komt niettemin de verdienste toe de zaak van het Fries welsprekend verdedigd te hebben toen dat wenselijk bleek. Het onderwerp is regelmatig in de aandacht van de Maatschappij teruggekeerd. Een voorbeeld, door Van Gent genoemd, is de voordracht over 'het Friese vraagstuk' die Yge Foppema op verzoek van het bestuur hield tijdens de jaarvergadering van 1949.

Wel niet toevallig was de titel van zijn voordracht, 'Het Fries in Nederland', gelijk aan die van de rede van Schepers.

Jacques van Gent, *Een vriendelijk gebaar. Johan Bernard Schepers en het Fries in de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden*. Leiden: Uitgeverij Kopwit, 2002.

De rede van Schepers is gepubliceerd in de *Handelingen* van 1933 en circuleerde ook als overdruk; de voordracht van Foppema verscheen in het *Jaarboek 1947-1949* en als apart boekje bij Drukkerij Laverman te Drachten in 1952.